

KIADVÁNYAINK

- „A kényes úrfi s a rongyos baka”: Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról (Petőfi Sándor, Jókai Mór). (Szerkesztette Mezei Zsolt). Pápa, 2001. 278 oldal.
- Források Pápa város 1848/49. évi történetéből (Válogatta, szerkesztette, a tanulmányokat és a jegyzeteket írta Hudi József). Pápa, 2001. 400 oldal.
- Francsics Károly visszaemlékezései (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2001. 293 oldal.
- Hunkár Antal visszaemlékezése és iratai. (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2004. 300 oldal.
- Nemes Székely János csöglei közbirtokos naplója 1808–1866. (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2004. 302 oldal.
- Köblös József: A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallásgyakorlatért. Pápa, 2005. 142 oldal.
- A pápai református kollégium diákjai 1585–1861. (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2006. 1072 oldal.
- A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai. I. 1585–1760. (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2009. 760 + VII oldal + CD-melléklet.
- „Processus visitationis” Torkos Jakab egyházlátogatása 1747-ben. (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2011. 276 oldal.
- „A késő idők emlékezetében éljenek” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi anyakönyvei 1823–1952. (Szerkesztette Kránitz Zsolt) Pápa, 2012. 380 oldal.
- „A késő idők emlékezetében éljenek” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai (1943) (Szerkesztette Kránitz Zsolt) Pápa, 2013. 1216 oldal.

A kiadványok megrendelhetők vagy megvásárolhatók a következő címen:

PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK
8500 Pápa, Pf. 48. Tel.: 89/324–240
e-mail: ref.lib@papacollege.hu

ACTA PAPENSIA XIII. (2013) 2.

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KÖZLEMÉNYEI

PUBLICATIONS BY THE CALVINIST COLLECTIONS OF PÁPA

XIII. évfolyam, 2013/2. szám

A TARTALOMBÓL

KÖNTÖS LÁSZLÓ KÖSZÖNTÉSE

KÖNTÖS LÁSZLÓ: *Vallomás a Kollégiumról*

FA LILI ESZTER: *Egy genfi antikva restaurálása a Pápai Református Gyűjtemények könyvtárából (2)*

KÖBLÖS JÓZSEF: *Bizonyságlevelek Páli Mihály lelkészi pályafutásának kezdetéről*

VOYTA ADOLF *visszaemlékezései (befejezés)*

PONGRÁCZ JÓZSEF: *A pápai kollégium női pártfogói SZEMLE*

Köszöntő sorok
Köntös László
születésnapjára

„De akik az Úrban bíznak, erejük megújul, szárnyra kelnek, mint a sasok,
futnak, és nem lankadnak meg, járnak, és nem fáradnak el.” (Ézs 40,31)

ATÖRTÉNELEMBEN SORSFORDÍTÓ, egy-egy korszakot lezáró eseményeket tartunk számon. Azonban egy új korszak nyitányát jelentő állomás megragadható az egyén és a közösségek életében is. Ez történt 1993-ban a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek történetében, amikor ennek a nagy múltú intézménynek élére KÖNTÖS LÁSZLÓ református lelkipásztor került. Elődjével, nagytiszteletű KÖVY ZSOLTTAL igazgatása kezdetétől nagyszámú közös munkánk volt és tudom, milyen erőfeszítésekkel járt egy-egy eredmény elérése, mennyi energiát kívánt az egyes gyűjteményi egységek szakszerű rendezése, az értékek szerény megmutatása, tudományos kutatások végzése, közzététele.

Az energikus, fiatal új igazgató, KÖNTÖS LÁSZLÓ, aki 1991–1993-ig az USA-ban (Allen Park) volt lelkipásztor (1985-ben Princetonban szerezte meg teológiai magiszteri fokozatát, kilenc esztendővel a Református Teológiai Akadémia elvégzése után), végérvényesen szakítani akart és tudott a beszorított-sággal, amit a kommunizmus kényszerített az Egyházra, valamint intézmé-

nyeire. Hiszen a rendszerváltozás erőket megsokszorozó, remélt lehetőségeket kibontakoztató és biztosító hatása nehezen ért el ide, úgy, ahogy egykor a Türelmi Rendelet üldöztetést megszüntető, a protestáns vallásgyakorlatot biztosító törvénye is. A tettere kész lelkész-igazgató először a folyosó ablakait nyitatta ki, vagyis az ablakok elől levetette a fényt kizáró táblákat, amelyekre korábban a hely szűkössége miatt volt szükség, hogy általuk szabad felületek álljanak rendelkezésre. Beáradt a fény, világos lett a folyosó, amely a jeles intézmény életében új korszak kezdetét jelentette. Ennek a beáradó fénynek a biztosítása, a lehetőségek felkutatása, megragadása, a küzdeni tudás, a távlati tervekben való gondolkodás, az elszánt akarat, a bátorság, a kezdeményezés képessége, a mai kor követelményeihez való, de nem szolgálalkú alkalmazkodás, a megújulás-megújítás munkálása vezérelte és vezérli a mai napig főtiszteletű Köntös Lászlót, a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek igazgatóját, a Dunántúli Református Egyházkerület főjegyzőjét, akit szeretettel, a Gondviselés iránti hálával köszöntünk életének jeles korszakhatárán, hatvanadik születésnapján, amely az életnek olyan állomása, ami alkalmas arra, hogy visszatekintsünk ennek a két évtizedes, fáradtságot nem ismerő tevékenységnek eredményeire, az Ünnepelet munkásságára. Ez az időszak komoly változásokat hozott a Tudományos Gyűjtemények történetében, életében, amelyeket döntően KÖNTÖS LÁSZLÓ neve fémjelez. Hiszem, sőt, biztos vagyok abban, hogy az Ünnepelet nagyformátumú, meghatározó vezető egyéniségként kerül be majdán egyháztörténetünkbe.

Tevékenységét végig gondolva, számomra rendkívül nagy, sőt, kiemelkedő jelentőségű az a megkérdőjelezhetetlen tény, hogy vezetésének eddigi esztendei alatt a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei rangos tudományos műhellyé növekedett. Mindezeknek ékes bizonyítékául szolgálnak a szakemberekkel való ellátottsága, a kitűnő történészlevéltárosok és könyvtárosok alkalmazása, a tudományos kutatómunka, kuta-

tók fogadása, konferenciák szervezése, továbbá a könyvtári, a levéltári anyag feltárása, katalogizálása, feldolgozása/feldolgozottsága, valamint a muzeális műtárgy állomány leltárba vétele, rendezése, valamennyi gyűjteményi egység hozzáférhetősége és az a kiváló kiadványpolitika, amely történeti-levéltári, egyháztörténeti, teológiai, hitbuzgalmi, vallási néprajzi kiadványok sorozatát jelenti, a legnemesebb hagyományokat felelevenítve, a kiadványok megjelenését állandóvá téve. Különösen nagy értékűek a levéltári források kötetei, amelyek kiváló történész-levéltáros munkatársainak kutatási eredményeként láttak napvilágot, rendkívüli mértékben elősegítve az egyéb irányú történeti, valamint néprajzi vizsgálatokat is. Két remek periodika indítása fűződik még intézményvezetői tevékenységéhez: az *Acta Papensia*, a Pápai Református Gyűjtemények közleményei (HUDI JÓZSEF főszerkesztésével, MEZEI ZSOLT szerkesztésében, KÖBLÖS JÓZSEF és KRÁNITZ ZSOLT közreműködésével), valamint a *Dunántúli Református Lap*, az Egyházkerületnek évente négy alkalommal megjelenő, a térség református közösségeiről híradást adó, tartalmas, színvonalas összeállítása, amelynek felelős szerkesztője, az egyes lapszámok elején útravaló gondolatok megfogalmazója ugyancsak KÖNTÖS LÁSZLÓ.

Maga a lapszerkesztés, újságírás nem volt idegen számára, hisz 1982–1989 között a *Reformátusok Lapja* újságíró-szerkesztője, majd 1989–1991-ig főszerkesztő-helyettese volt, de a *Theológiai Szemle* szerzői között ugyancsak olvasható a neve. Feltétlenül szót érdemel az általa vezetett intézményben folyó nagyszerű könyvtárosi munka, továbbá a múzeumpedagógiai tevékenység, amely kiváló lehetőségeket biztosít a Gyűjteményekbe ellátogató iskolásoknak. A Dunántúl református egyházművészetéről jelenleg a folyosó tárlóiban látható kiállítás ad áttekintést, amelynek feltételeit a rendezés idején nem kevés nehézség között biztosította. Soha nem volt hallható a „nem lehet” és ennek indoklása, ami megsokszorozta mindenki munkakedvét. Régi vágya egy új, nagyszabású és tág kitekintésű egyháztörténeti, egyházművészeti,

református néprajzi kiállítás, amely még várat magára — és ez nem rajta múlik — de hiszem, hogy megtalálja a módját annak, hogyan lehet majd a közeljövőben a megvalósításához megfelelő feltételekre lel. Az eddig elért eredmények világosan bizonyítják, hogy egy ilyen nagy múltú intézménynek — mint a Tudományos Gyűjtemények — fenntartása és virágzóvá tétele, folyamatos megőrzése egy valóságos életmű, amelynek megkoronázása az említett régi tervnek valóra válása, továbbá a jelenlegi kiadványsorozatok további megjelenésének biztosítása lesz. Kívánjuk, hogy Isten adjon ehhez töretlen erőt, kitartást, türelmet és reményt KÖNTÖS LÁSZLÓnak!

Amikor köszöntő sorainkat átadjuk az Ünnepeletnek, nem feledkezhetünk meg azokról a határozott, átgondolt és a megoldásra váró kérdéseket őszintén megfogalmazó gondolatairól, bátor kiállásáról, amelyet Egyházunk, gyülekezeteink érdekében, mindezeknek jövődjét szolgálva mondott ki, írt le, mindig európai összevetésben: az új misszió szükségességéről, a lelkésztestáradalom helyzetéről, szolgálati lehetőségeiről, feladatairól, a református egyház rendszerváltozás utáni állapotáról, de különösen fontosnak tartjuk bizonygatótételét arról a tényről, hogy Isten a történelem ura, amelynek ismeretében átgondolni szükséges Egyházunkban az elszenvedett évtizedeket, a jelen, továbbá a jövő feladatait.

Szükséges szót ejteni még mindarról a nagyszerű, körültekintő, alapos munkáról, amit az Ünnepelet a világhálón keresztül végez. Tájékoztatás, gondolatok cseréje, kapcsolatok építése és ápolása ez egyszerre.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni azt, hogy KÖNTÖS LÁSZLÓ munkabírása, energiája lankadatlan, elkötelezettsége kétségtelen, olyan követője Krisztusnak, aki erős hittel, bátorsággal és reménységgel vezet, szolgál, tervez, szükség esetén bírál, de meg nem hátrál. Élete, munkája bizonyítja az Ige valóságát: „Ne félj, én megsegítlek!” (Ézs 41,13) és: „Bízzál...” (ApCsel 23,11). Születésnapján Isten áldását kérjük további vezetői, szolgáló, építkező/építő mun-

kájára, családja minden tagjára, feleségére, négy gyermekére, szeretteire, barátaira, munkatársaira!

Isten éltesse még sokáig erőben, egészségben, derűben, tenni akarásban, reménységben és adjon olyan alkalmas lehetőségeket, hogy további tervei, álmai megvalósulhassanak mindnyájunk örömére, nemzetünk, hazánk, egyházunk javára!

„Vesd az Úrra terhedet, és ő gondot visel rád!” (Zsolt 55,23)

S. LACKOVITS EMÓKE

A Pápai Református Kollégium épülete napjainkban

KÖNTÖS LÁSZLÓ
Vallomás a Kollégiumról

MINDIG IRIGYELTEM AZOKAT, akik olyan magától értetődő természetességgel tudnak válaszolni arra a kérdésre, hogy ők hova valósiak. Amikor engem kérdeznek, mindig hosszú magyarázkodásba kezdek, vagy motyogok valamit. Igazából, ha magamnak tenném fel a kérdést, sem tudnék egyértelmű választ adni rá. Eddig tizenhét helyen éltem, s valahogy mindig az van bennem, hogy engem az Úristen mindig kilökött onnan, ahol éppen voltam. Nem külső kényszerek által, hanem a saját akaratomon keresztül. Mindig csak afféle jöttment papgyereknek éreztem magamat, és soha sehol sem élhettem át, hogy ahol éppen vagyok, az számomra valami állandó adottság. Ma is gyakran rácsodálkozom arra, hogy itt vagyok Pápán, s ha megkérdezik tőlem, hogy hol lakom, s mondom, hogy itt, érzem belülről a bizonytalanságot, mint aki nem biztos abban, hogy ez végleges. Mint ahogy jártomban-keltemben sokszor fel is tesz nekem a kérdésbe bújtatott állítást: „Ugye, nem tetszik pápainak lenni?” Eleinte dühített, ma már csak mosolygok rajta. Biztosan van a megjelenésemben, az akcentusomban, a hajam színében valami idegenszerű, amely sokakban fölkelte a gyanút az én pápaiságomat illetően. És bármennyire is igyekszem, élhetnék itt akármeddig, akkor sem válna belőlem igazi pápai. És ez nem a pápaiak miatt van így, hanem miattam. Az én életemben hely és identitás szétvált egymástól, s ha arra akarnék válaszolni, hogy ki is vagyok én, biztosan nem valami földrajzi hely jutna az eszembe. Ami engem illet, nekem mindig össze van pakolva a képzeletbeli bőröndöm.

A Pápai Kollégiummal először gyerekkoromban találkoztam. Szegény édesapám szeme mindig könnybe lábadt, valahányszor felemlegette. Ez elég gyakran történt, s mi az öcsémrel csak értetlenül néztünk rá. Legtöbbször két nevet emlegetett, a Trócsányi Dezsőt és a Pongrácz Józsefét. Gyerekkorom szereplői lettek ők, noha soha nem találkoztam velük. És Pápa is gyerekkorom mitikus színhelyévé vált édesapám elbeszélései nyomán, amolyan titokzatos, nem létezve létező helyé, ahova képzeletben sokszor elmentünk. És igen, ezt

a képzeletbeli Pápát a Kollégiummal ma is elő tudom hívni gyermekkori emlékeimből. Igen, ha akarom, látok magam előtt egy várost, az időtlen Kollégiummal, a történelmi esetlegességektől eloldottan, égi fényben.

Aztán másodszeri találkozásom, most már valóságosan, akkor volt, amikor a nyolcvanas évek elején riportot készítettem a könyvtárról a Reformátusok Lapjának. Kövy Zsolt igazgató úr nagy szeretettel fogadott, mégis ilyen szavak jutnak eszembe akkori élményemről: félhomály, hideg, por, zsúfoltság, kopottság. Olyan volt az egész, mintha egyenest a múltba léptem volna. Mintha a könyvtár egy elmúlt világ itt felejtett darabja lett volna, a múlt foglyaként örök mozdulatlanságra ítélve, hogy bizonyossága legyen az immár vissza nem hozható időnek. Olyan volt a könyvtár, amilyennek az egyházat is látom sokszor: tehetetlen múltban léte miatt a jelen drámája tragikus szereplőjének.

Már régóta tudom azonban, hogy otthontalanságom történetében mindig is volt valami állandó, valamiféle folyamatos szellemi és érzelmi tartalom, valamiféle alig megragadható, történetileg is kiterjedő emlékezetközösség, amelyet jobb híján a református hagyománynak neveznék. Ez a közelebből alig definiálható szellemi, lelki és érzelmi közösség, ez a dunántúli református hagyomány a templomaival, gyülekezeteivel és szimbolikus intézményével, a Kollégiummal az a szellemi valóság, amely által egyáltalán beszélni tudok arról, hogy én ki vagyok, hogy hova valósi vagyok. Csak az e hagyományhoz való viszonyomon keresztül tudom magamat elhelyezni a világban.

Jól tudom én persze, hogy ez a közel fél évezredes hagyomány belülről korántsem olyan egységes és ideális, ahogyan az az én romantikusan historizáló református tudatomban él. Jól tudom én, hogy ez a belsőleg egységesnek tételezett történeti folyam tele van törésekkel, belső feszültségekkel, ellentmondásokkal, és ebbe a konstruált egységbe bőven beleférnek egymásnak ellentmondó áramlatok is, a református ortodoxiától kezdve a nemzeti liberalizmusig. Ismerem ennek a hagyománynak sok belső ellentmondását: merev ortodoxiáját és felelőtlen liberalizmusát, teátrális klerikalizmusát és üres moralizmusát, melldőngető önállóságát és szármalmas tehetetlenségét, folytonosan hangoztatott megújulási szándékát és apatikus közömbösségét, kiüresedett nyelvét és naív tradicionalizmusát.

Amikor aztán Pápára kerültem, gondolkodhattam az Úristen humorán, aki az amerikai légkondicionált irodámból visszalökött ide a múmia mellé. Volt itt is légkondicionáló, a könyvtár folyosójának végén lévő kis irodámban, de

csak télen működött. Úgy hogy, amikor bent ültem ott télikabátban, éppen morfondírozhattam az Úristen útjain, aki valamely rejtélyes oknál fogva visszadobott ide engem, aki mindig is perlekedtem ezzel a református valamivel, bármi legyen is az, s amelytől mindig is szabadulni igyekeztem. Aztán, amikor az Ótemplomban megláttam a magyaralmási templom karzatának egy darabját, ahonnan gyerekkoromban sapkáinkat dobáltuk le istentisztelet alatt az öcsémmel, miközben édesapánk prédikált, rájöttem, hogy az Úristen végképp bekerített. Szembesülve azzal, hogy gyermekkorom világának egy darabja íme egy múzeumi kiállításon látható, megértettem ugyanakkor azt is, hogy az én történetem nem csak személyes történet többé, hanem egy évszázados közösség történetéé. És ez a történet messze több, mint gondolati konstrukció, ez valóságos folyamat, amely által lehetek, aki lehetek, s azáltal lettem aki, hogy e hagyomány része voltam.

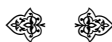
De vajon megúszhatja-e bárki is, akármilyen égtáj felől is jött, az e hagyománnyal való szembenézést, ha egyszer már átlépte ennek a 475 éves Kollégiumnak a küszöbét? Igen, van itt valami, amit ezen az évfordulón talán nem lenne szabad elodázni. Ez pedig az, hogy mit is gondolok én erről a múltról, erről a szellemi-történelmi közösségről, legyen az bármilyen is, amelynek tudatosan, vagy az élet kényszerétől hajtva a tagja lettem? S ha az újrakezdettség folyamatában találtunk is magunkban bizonytalanságot, s az útkezesítés feszültségeit néha úgy is megéltük, mint a református hagyománnyal való feszült viszonyt, attól még az önmagunkkal szembeni intellektuális igényesség mégis csak föltéteti velünk a kérdést: mi is történik velünk, amikor e folytonosság részeseivé válunk? Merthogy valamiképp azzá váltunk, ha már egyszer itt vagyunk, az kétségtelen. Akár tudatában vagyunk ennek, akár nem, akár föl vállaljuk ezt, akár nem. S vajon ma, a nyugati hagyományszakadás drámai korszakában, a szétesett identitások világában folytatható-e az, aminek a részévé lettünk? S miként? Vajon megspórolhatjuk-e a hagyomány újraértelmezésének kínkeserves és fáradságos, olykor sokkoló munkáját? S máris bent vagyunk a dolgok sűrűjében, hiszen nem kevesebb itt a tét, mint az egyetemes keresztyén hagyományhoz való viszonyunk kérdése. S ha jól érzékelem, mi más lenne a rendszerváltozás utáni magyar társadalom legfontosabb kérdése, ha nem ez? Nos, ha az ilyen kérdések nyomán kibontakozó beszélgetések el-elmaradtak, annak sok oka lehet. Egyet biztosan tudok: jobban kellene figyelniünk magunkra és egymásra, mint egy közös szellemi tartalom résztvevőire. Nagy a tét és súlyos a mi felelősségünk.

Szóval, amikor én ide kerültem Pápára, megértettem, hogy oda érkeztem haza, ahol mindig is otthon voltam állandó otthontalanságom története folyamán. De miután az Úristen soha nem engedte meg nekem a saját véges és korlátolt történetemben való önfeledt bentlétet, megtanított érzékenynek lenni arra is, ami rajtam kívül van, hogy meglássam azt, ami az enyém. Önmagam hagyománya minden esendősége ellenére nekem azért fontos, mert ezáltal lettem az, aki mindig is voltam.

Mi több, az én életemben éppen ezen a töredezett és nyomorult hagyományközösségen keresztül lett személyessé számomra a szentek közössége, a sokunk által vallott Apostoli Hitvallás értelmében, amely kiemel végességemből, s történeti létemet egy időtlen és egyetemes hitbeli közösség részévé teszi. És ez a közösség már messze túlmutat egy történetileg is megragadható felekezeti hagyományon, mert valójában a Jézus történetében felismert igazságra nyúlik vissza. És ha valami minősít bennünket, s ittlétünk igazolását adhatja, az nem az, hogy milyen hagyományból jövünk, és milyen hosszú történeti múlt áll mögöttünk, hanem az, hogy mennyiben tudunk és tudunk jelévé válni a Jézus történetében felismert igazságnak. Hiszen, ha igaz az Ige igazsága, akkor a múltunk nem egyéb, mint a testté lett Igében megjelent jövő ígéretének a jele. Nem a hagyomány igazolja a jelenünket, hanem Isten igazsága és hűsége igazolhatja a hagyományt. Ez az evangélium.

Az Úristen sokféle, de mindig a teljesség hiányától szenvedő léthelyzetet nyit meg az ember számára, hogy éppen e véges és konfliktusos tartalmakon keresztül emeljen fel oda, ami túlmutat az időbe zártság esetlegességein. Számomra ezt a hagyományt nyitotta meg, még mielőtt én döntöttem volna bármiről is. E hagyomány nélkül én senki lennék. Általa jutottam el önmagamhoz, s itt láttam meg Istenben azt, aki vagyok.

Igen, itt is, és most is, 2006 Karácsonyán, látok magam előtt egy várost, az időtlen Kollégiummal, a történelmi esetlegességektől eloldottan, égi fényben.

FA LILI ESZTER

*Egy genfi antikva restaurálása
a Pápai Református Gyűjtemények
könyvtárából*

(*Theodorus Beza: Ad acta colloquii Montisbelgardensis, 1588.*)

2. KÖZLEMÉNY

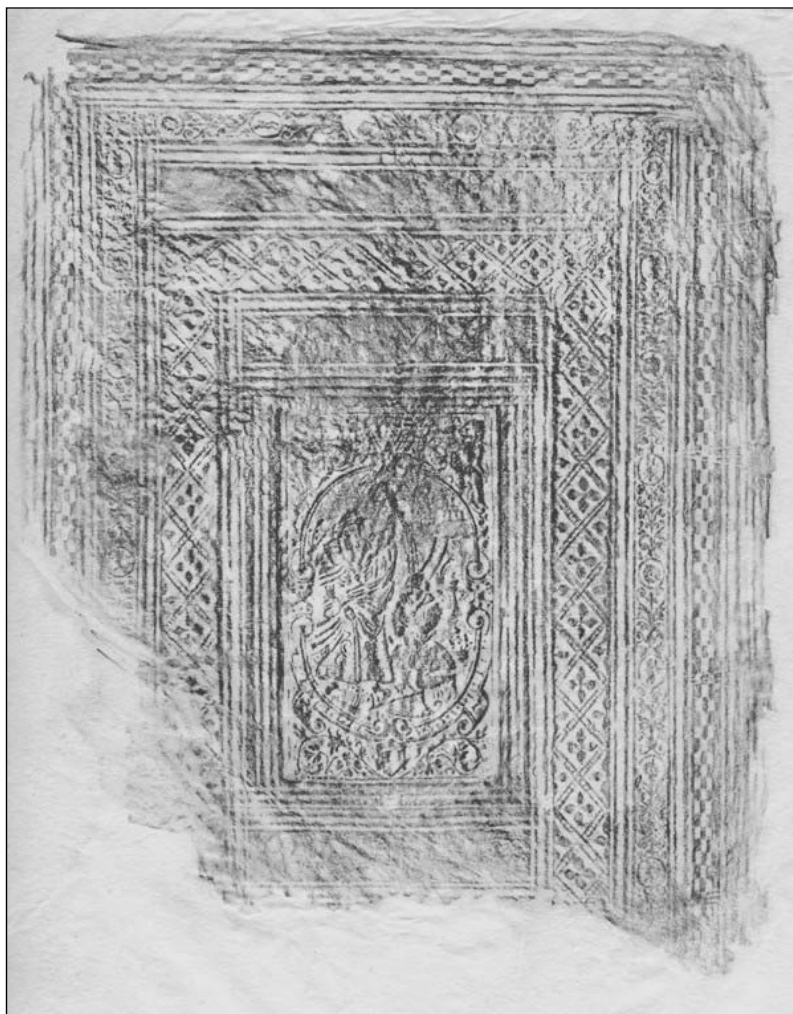
A KÖNYV KÉSZÍTÉSTECHNIKÁJA, ANYAGVIZSGÁLATA
ÉS ÁLLAPOTLEÍRÁSA

A RESTAURÁLANDÓ MŰTÁRGY egy XVI. század végi, genfi kiadású antikva, korabeli német reneszánsz típusú, egész bőr kötésben. A kötés natúr színű sertésbőrből készült, vaknyomással díszített. Az elő- és háttábla díszítésének felépítése azonos. Az első keretben láncdíszes görgető, a második keretben lombdíszek között medalionok láthatóak. A medalionokban rozetta és apró emberalakok váltakoznak. A harmadik keretben rácsdíszes virágos görgető fut körbe. A második és a harmadik görgetők között, valamint a középlemez alatt és fölött üres sáv húzódik. Az előtáblán a második és a harmadik keret rövidebbik oldalán M H S L, a kötet tulajdonosa nevének monogramja látható, az alsó sávban a kötés készítésének évszáma: 1588 vagy 1598. Az elő- és háttábla közepén egy-egy lemezdísz, vagyis lemezpár látható. Mindkét lemez szignált: H I. Az előtábla lemezében ovális mezőben a Keresztre feszítés jelenete látható, a háttáblán pedig a térdeplő Dávid felkenetése Sámuel által. Az ovális alatt címerpajzsban, hangsúlyozott helyen látható a HI monogram. A görgetőkben nincsen névbélyegző.²⁹

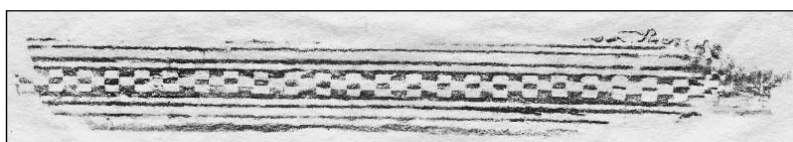
²⁹ Rozsondai Marianne szíves közlése.

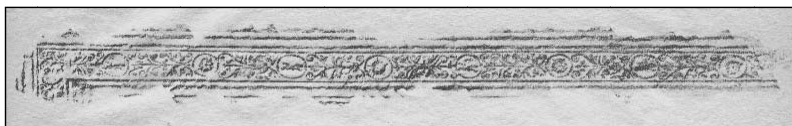
12. kép
A restaurált kötet előtáblájának ceruzás levonata

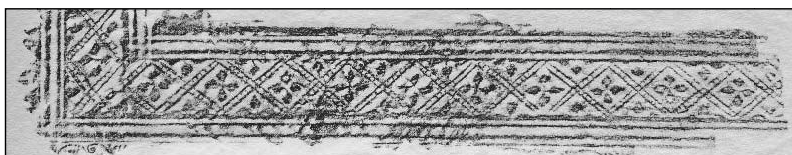
13. kép
A restaurált kötet háttáblájának ceruzás levonata

14. kép
Az első görgető ceruzás levonata

15. kép
A második görgető ceruzás levonata

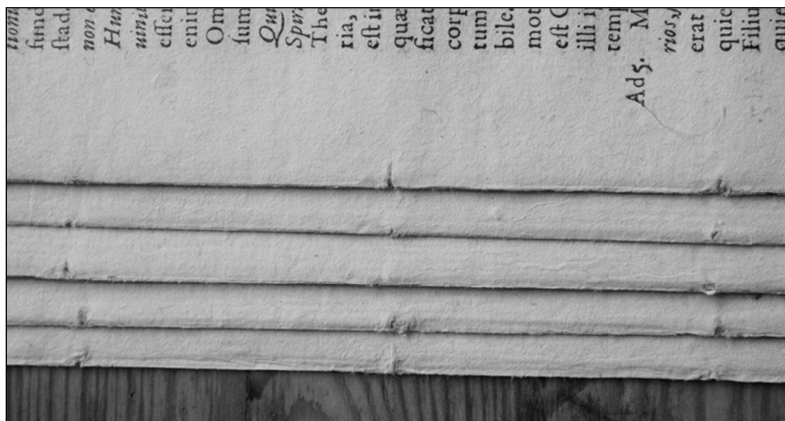
16. kép
A harmadik görgető ceruzás levonata

A borítóbőr meglepően vékony, finom disznóbőrből készült. Az eredetileg majdnem hófehér, timsós cserzésű kötésbőr egyenletesen megsárgult.

17. kép
*A kötésbőr barkamintázata (hármascsoportban álló szórtüszők)
egyértelműen disznóbőrt jelez*

A könyvtest négy dupla bordára, váltva fűzéssel készült, fejnél és lábnaál hurokkötővel. A dupla bordák kenderzsinegből készültek. A fűzőcérna két szálból, S alakban sodort kendercérna. Az első és utolsó 3 ívfüzet, illetve előzők végigfűzéssel készült, a belső ívek váltva. Az ívfüzeteket a fűzés helyén kés-sel, egyenes vonalban, kb. 1 mm mélyen bevágták.

18. kép
Fűzést megkönnyítő kis bevágások az ívéleken

A bordákat a gerincbőrön kidolgozták: a bordák alatt és felett egy-egy zsinégmintás, vaknyomásos, párhuzamos, dupla léniázás látható. A bordákat duplabordára dolgozták ki a kötésbőrön, vagyis a zsinégek közé eső mélyedést egyenes vonalú vaknyomásos léniázással tették határozottabbá. A bordákon, valamint alatta és felette futó vaknyomásos léniázás a bordalekötő zsinórozásra utalt, a vonalak ék alakra összeszűkülve folytatódnak az elő- és háttáblákon.

A hurokkötőket visszafogottabban dolgozta ki a könyv kötője: enyhén emelkedik ki a gerinc síkjából, nem kapott határozott léniázást alatta, de a kiemelkedés felett három párhuzamos, zsinégmintás, vaknyomásos léniázás fut, amely ugyanolyan jellegű, ám kisebb ékben fut ki az elő- és háttáblára is. A gerincborítás az oromszegő magasságában is kiemelkedik, de díszítetlen. A sapka egyszerű, nincsen benne zsinég, hogy megvastagítsa, kissé alacsonyabban van, mint a könyvtáblák szintje, de ez lehet az összeszáradás következménye is. Az oromszegőt a gerincbőrön a bordákhoz hasonlóan dolgozták ki és léniákkal hangsúlyozták.

19. kép
A bordák és sapka kidolgozása

A könyv oromszegője egyszerű, egyszínű (natúr színű), metszés felé eső gyöngysorral készült. Az oromszegő alapja egy félbehajtott len- és kenderrost összetételű vászon, melyet a könyvtábla külső oldalára ragasztottak ki. Az oromszegő típusa a fatáblás kódexek és a nagyobb példányszámban megjelenő papírtáblás egész bőr, illetve pergamenkötésű könyvek oromszegői közti átmenetet mutatja. A zsinegalap nélküli, félbehajtott vászon az egyszerű félbehajtott pergamenből készült oromszegő alapra emlékeztet, a tábla külső oldalára kiragasztott oromszegő alap szintén a korábbi, fatáblás kötések készítéstechnikai elemeit mutatja. Az oromszegő díszítő öltéssora duplán fogott két szálból készült, S sodratú kendercérna.

20. kép
Az oromszegő töredéke fejnél

A bőrborítás beütése során fejnél és lábnál a nyílás két oldalán a bőrt fel kellett vágni, hiszen a tábla külső oldalára kiragasztott oromszegő alap nem tette lehetővé az egyszerű beütés elkészítését.

A gerinc enyhén gömbölyített, nincsen ereszre verve.

A három bordaközbe íratlan pergamenből készült keskeny gerinckasírozás került. A gerinckasírozás gerinc szélességén túlnyúló végeit a könyvtáblák belső oldalára ragasztották ki. Nem készült gerinckasírozás a legelső borda és lábmetzés közé, ugyanígy a legelső borda és fejmetszés közé eső részre sem.

A könyv papírtáblás, egy-egy tábla 10–10 darab merített, íratlan papírlap összekasírozásával készült. Az első tábla száliránya párhuzamos a gerinccel, a hátsó tábla keresztirányos lapokból készült. A táblák oromszegőkhöz eső sarkait valószínűleg levágták, alig pár mm szélességben. A könyvtáblák pereme körben kb. 4–5 mm-rel szélesebb illetve magasabb, mint a könyvtest. A tábla belső oldalán a beütéseket két párhuzamos vonalas vaknyomásos lénialával díszítették.

21. kép
A beázott, majd rétegesen felvált könyvtábla

A metszéseket mindhárom oldalon mélyvörös színűre festették, majd felfényezték. A metszést festés a betáblázás után készült, mert a könyvtáblák belső peremei is ugyanolyan vörös színűek, mint a metszés.

22. kép

Az eredeti metszéspontok nyomai a beütések alatt

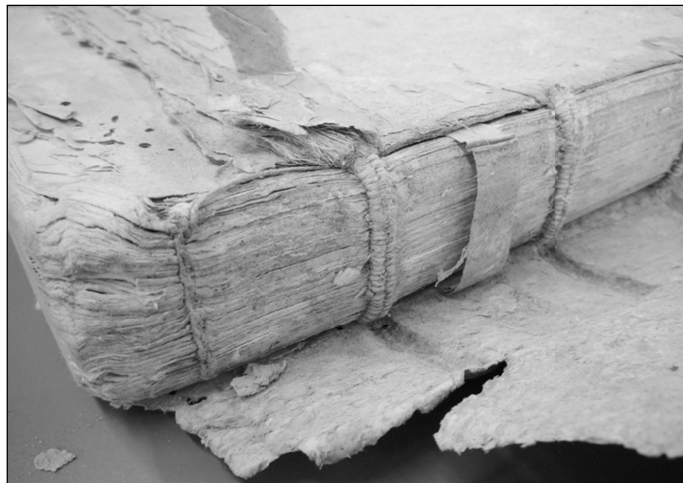
Az előlékek egy-egy darab félbehajtott, üres, merített papírlapból készültek. A könyvtetthez végigfűzéssel erősítették hozzá. Az eredeti hátsó előlék száliránya párhuzamos a gerinccel, feltehetően regensburgi vízjelet tartalmaz.³⁰

23. kép

A könyvtet sérülései: málló, puha könyvlapok, hiányok, rovarrágás nyomai

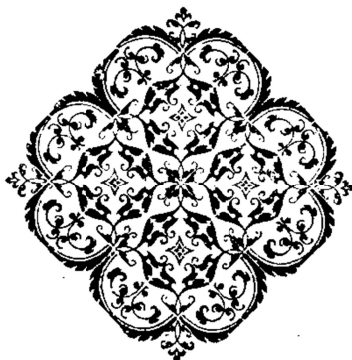
³⁰ Pelbárt Jenő szíves közlése.

24. kép

A kötet sérülései, a bordavégek és gerinckasírozó pergamenek helyzete

A kötet lapjainak anyaga rongycellulóz, világos, sárgás tónusú, vízjelet nem tartalmazó merített papír. A lapok átnézete felhős és csomós, felülete sima. A lapok vastagsága változó, enyhén enyvezettek. Az ívfüzetek 2 lappárosak, a legutolsó ívfüzet egy lappárból áll. A könyvet fekete színű nyomdafestékkal nyomtatták, szintén fekete színnel nyomtatott fametszetes díszes kezdőbetűket, és egy önálló díszítményt tartalmaz. A címoldalon látható a nyomdász fametszetes nyomdászjelvénye is. A nyomtatott betűk tiszta metszésű antikvák, a szedéstükör világos, jól rendezett, átlátható.

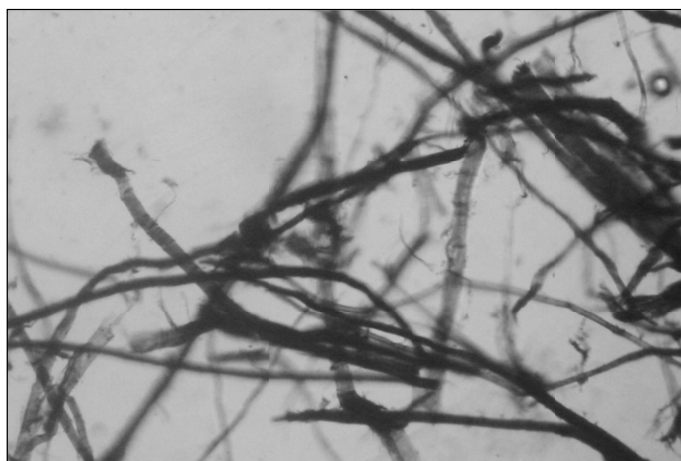
25. kép

Fametszetes záródísz

A RESTAURÁLÁS MENETE

A restaurálási etika szerint restaurálás során cél a lehető legkevesebb beavatkozás, az eredeti kötéstechnikai elemek legteljesebb megtartása, hiány esetén korhű rekonstrukció készítése, figyelembe véve a reverzibilitás elvét, vagyis a restaurálás során felhasznált anyagok, vegyszerek nem károsíthatják az eredetit, attól bármikor, roncsolásmentesen eltávolíthatóak.

A kötet legszembetűnőbb sérülése a kötés és a táblák alsó felének beázása után történt penészedése, emiatt a kötet és a táblák aljának hiánya. A könyvtest eredeti fűzése viszonylag ép volt, ezért az anyagvizsgálatok után a kötésből kiemelve csak a leghiányosabb első és utolsó ívfüzeteket választottam le róla, hogy az eredeti fűzés egy részét megőrizzem.

26. kép

Len- és kenderrostok százszoros nagyításban (minta a könyvlapokból)

Szárzatisztítás, rádiózás, a lapok alkoholos enyvező anyaggal történt megerősítése után a nedvestisztítást a könyvtest egyben tartásával végeztem el. A leválasztott lapokat szintén mostam, majd a hiányokat kézi papírontással egészítettem ki.

27. kép
Az egyben maradt könyvtest nedvestisztítása

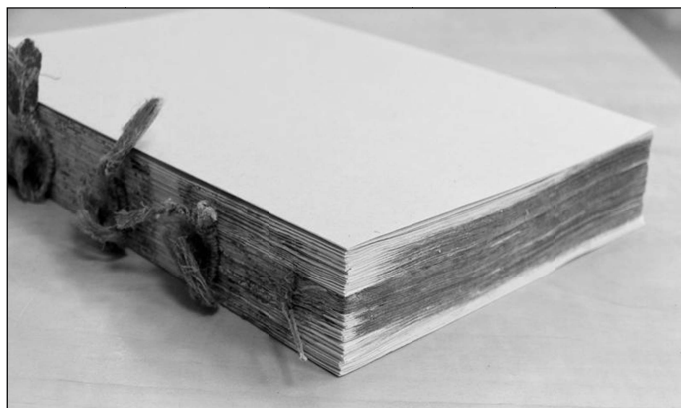
28. kép
A könyvtest mosás utáni szárítása, préselése

29. kép
A kiöntött lapok utánenyvezése

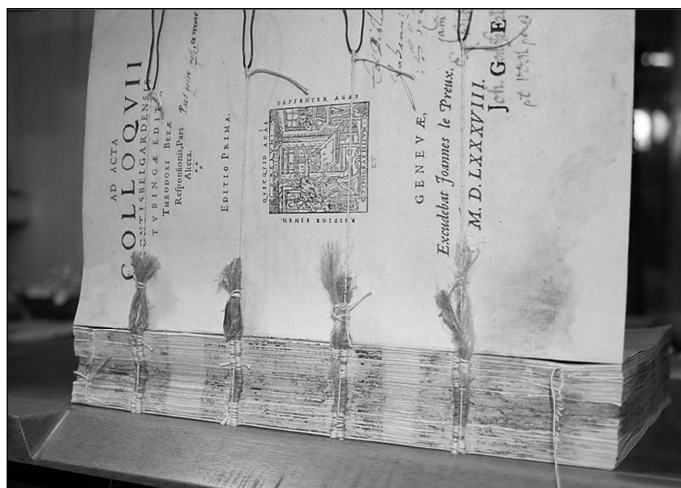

30. kép
Az ívfüzetek sorba rendezése

31. kép
A kijavított könyvttest fűzésre készen

A kijavított ívfüzeteket a kenderszállal megerősített eredeti bordákhoz varrtam vissza. Az első előzék elveszett, ezt a hátsó eredeti előzék analógiájára, kézi öntésű papírral pótoltam. A metszéseket az eredeti színhez retusáltam. Az oromszegőkből csak töredékek maradtak, de ezek és a kötéstípus alapján rekonstruálni lehetett: egy színnel, dupla szállal, a tábla külső felére kiragasztott, félbehajtott vászonalapra készült, a metszések felé eső gyöngysorral.

32. kép
A könyvttest fűzése az eredeti bordákhoz

33. kép
Új ormszegő készítése

A könyvtest elkészülte után a könyvtáblák és a kötésbőr restaurálása következett. A táblák 10–10 darab összekasírozott lapból álltak, ezeket szétáztattam, a lapok hiányait egyesével kézi papírontással egészítettem ki, majd száradásuk után újból összekasíroztam és az aljukat a kötet méretéhez vágtam.

34. kép
A könyvtáblák lapjainak kézi papírontéses kiegészítése

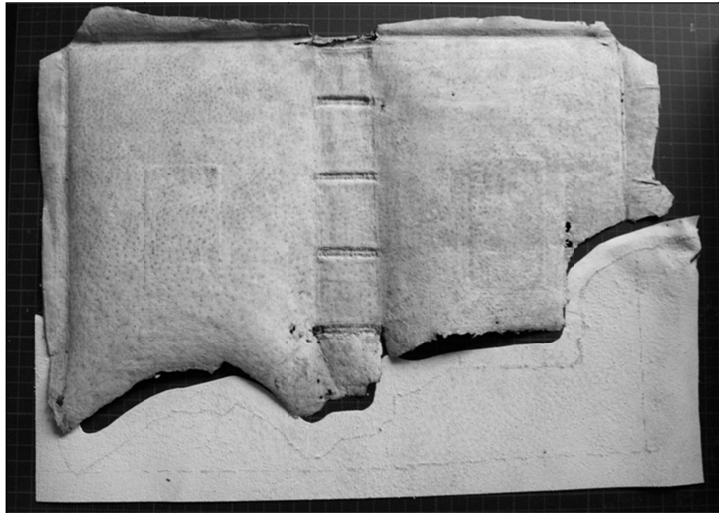

35. kép
A könyvtáblák kiegészített lapjainak újraszírozása

A kötésbőr szennyeződései ökörepe szappan oldatával eltávolíthatóak voltak, timsós cserzésű, új disznóbőrrel pótoltam ki az elveszett alsó felét.

36. kép
A kötésbőr tisztítás közben

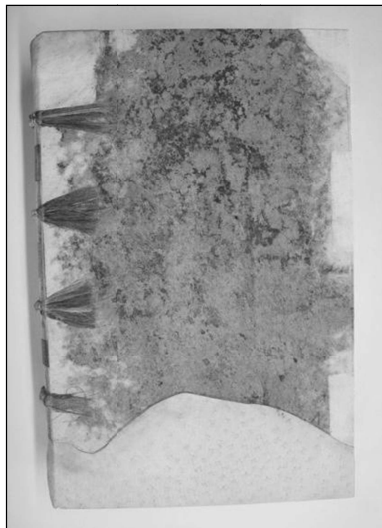

37. kép
A kötésbőr kiegészítéséhez használt új bőr szabása

Betáblázás, a kötésbőr felhúzása után az előzékek leragasztásával fejeződött be a restaurálás.

38. kép
A betáblázás művelete, a legyezősített bordák leragasztása

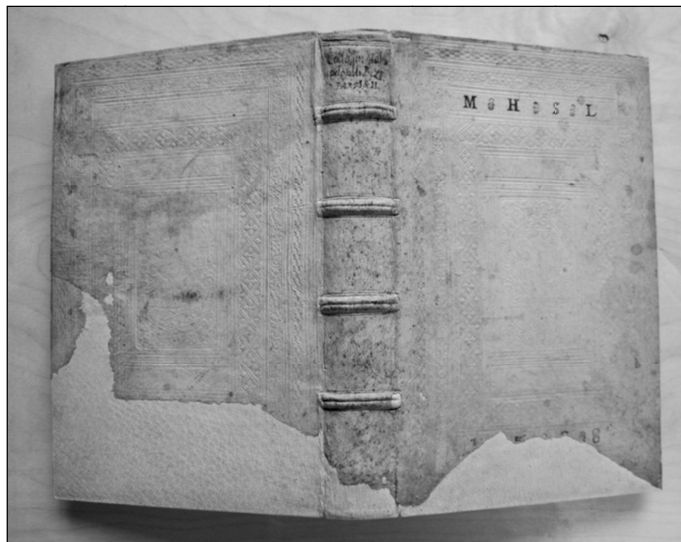

39. kép
A bőrös javítások után a könyv készen áll az eredeti bőr felhúzására

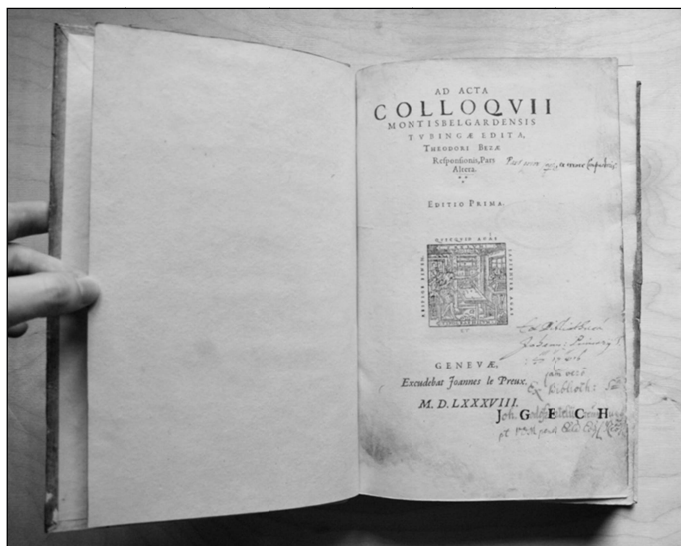

40. kép
A bordák duplabordára való lekötözése

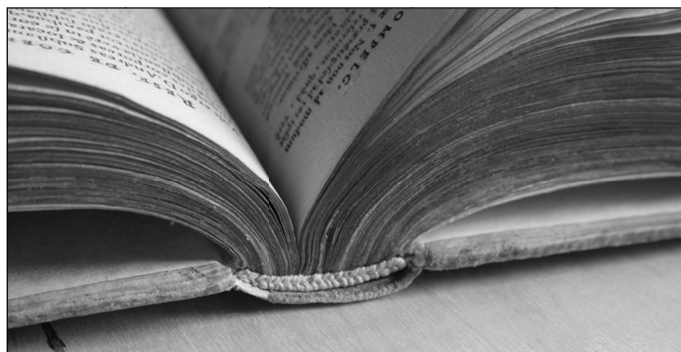
Néhány kép a restaurált kötetről:

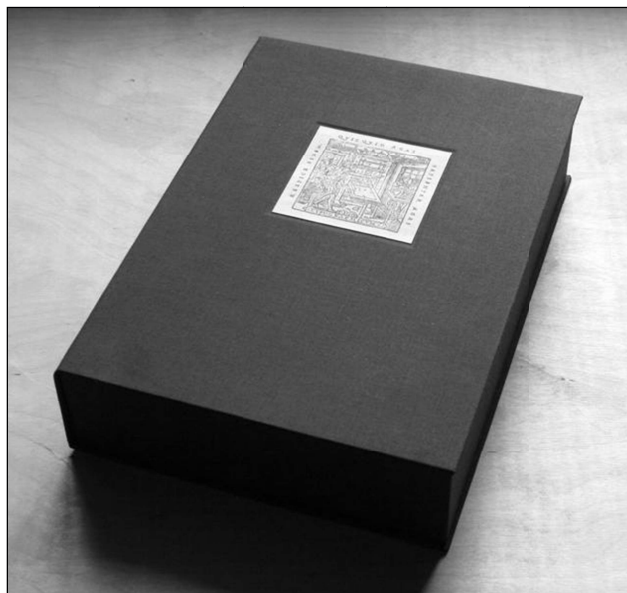
41. kép

42. kép

43. kép

44. kép

A könyv méretéhez igazodó savmentes védőborítót és egy keménytáblás könyvdobozt készítettem a mechanikai sérülések megakadályozására, a porosodás és a fény kizárása céljából. A dobozba a kötet kiállítására és kíméletes tanulmányozására alkalmas kihajtható könyvtartót készítettem, amely zárt állapotban megakadályozza a kötet dobozon belüli csúszkálását, ezzel további

mechanikai védelmet nyújt a kötetnek. A doboz fektetve és állítva egyaránt elhelyezhető a polcon.

A könyvet alkotó anyagokat figyelembe véve a kötet számára optimális tárolási és kiállítási környezet értékei a következők: 18–22 °C hőmérséklet, 45–55%-os relatív páratartalom, 50 lux megengedhető maximális megvilágítás. A kötetet óvni kell a portól, szennyeződésektől, mechanikai sérülésektől, biológiai kártevőktől.

A könyv restaurálása összesen 140 munkaórát vett igénybe.

IRODALOM

- ALISON 2003 = ALISON, Adams: *Webs of Allusion: French Protestant Emblem Books of the Sixteenth Century*. Droz, Genève, 2003.
- B. KOZOCSA–Kastaly 2000 = Beöthyné KOZOCSA Ilona–KASTALY Beatrix: *Bevezetés a restaurálásba; a restaurálási dokumentáció*. A papír, a pergamen és a bőr fertőtlenítése és száraz tisztítása. OSzK, Bp., 2000 (A könyv- és papírrestaurátor tanfolyam jegyzetei)
- BARBIER 2005 = BARBIER, Frédéric: *A könyv története*. Osiris Kiadó, Bp., 2005.
- BARBIER 2010 = BARBIER, Frédéric: *A modern Európa születése: Gutenberg Európája*. Kosuth Kiadó–Országos Széchényi Könyvtár, Bp., 2010.
- BREMME 1969 = BREMME, Hans Joachim: *Buchdrucker und Buchhändler zur Zeit der Glaubenskämpfe: Studien zur Genfer Druckgeschichte 1565–1580*. Droz, Genève 1969. (Travaux d’humanisme et Renaissance)
- FÜLÖP 1998 = FÜLÖP Géza: *A könyvkultúra a könyvnyomtatás kézműipari időszakában: Gutenbergtől a francia forradalomig*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1998. = <http://mek.niif.hu/01600/01625/01625.htm>
- GUITMANN 2009 = GUITMANN Barnabás: *A bártfai reformáció első évtizedei és kapcsolatszerkezete*. PhD értekezés, PPKE BTK, Piliscsaba, 2009.
- HAEBLER, Konrad–SCHUNKE, Ilse: *Rollen- und Plattenstempel des XVI. Jahrhunderts*. Bd. 1–2., Wiesbaden, 1967.
- K. BENDEFY–KOZOCSA 1992 = Kissné BENDEFY Márta–Beöthyné KOZOCSA Ildikó: *A bőr és a pergamen felépítése, gyártása, tulajdonságai, károsodás és vizsgálata*. OSzK, Bp., 1992. (A könyv- és papírrestaurátor tanfolyam jegyzetei)
- KASTALY 2000 = KASTALY Beatrix: *A papír nedves tisztítása, folttisztítás, ragasztók eltávolítása*. 2. javított, bővített kiadás. OSzK, Bp., 2000. (A könyv- és papírrestaurátor tanfolyam jegyzetei)
- KASTALY 2002 = KASTALY Beatrix: *A papír savtalanítása és fertőtlenítése*. 2. javított, bővített kiadás. OSzK, Bp., 2002. (A könyv- és papírrestaurátor tanfolyam jegyzetei)
- KASTALY 1991 = KASTALY Beatrix: *Ragasztóanyagok a könyvkötésben, könyv- és papírrestaurálásban*. OSzK, Bp., 1991. (A könyv- és papírrestaurátor tanfolyam jegyzetei)
- KASTALY et al. 1991 = KASTALY Beatrix et al.: *Író-, nyomó- és javítópapírok összetétele, tulajdonságai és vizsgálata*. OSzK, Bp., 1991. (A könyv- és papírrestaurátor tanfolyam jegyzetei)
- KASTALY–SIMON 2000 = KASTALY Beatrix – SIMON Imola: *A sérült papír kijavítása és a papír anyagának megerősítése*. 2. átdolgozott kiadás. OSzK, Bp., 2000. (A könyv- és papírrestaurátor tanfolyam jegyzetei)

- KÉKI 2002 = KÉKI Béla: Az írás története: a kezdetektől a nyomdabetűig. Vince Kiadó, Bp., 2002.
- KOPPÁN 2003 = KOPPÁN Orsolya: Egy német reneszánsz kötésű könyv restaurálása. Kézirat. Magyar Képzőművészeti Egyetem Restaurátorképző Intézet, Tárgyrestaurátor szak, Bp., 2003.
- LŐKKÖS 2000 = LŐKKÖS Antal: A genfi könyvnyomtatás első virágzása 1478–1510. = Magyar Könyvszemle 116 (2000) 3. sz. 307–319.
- MÉSZÁROS András: Iskolai filozófia Felső-Magyarországon a 19. században. Közelítések a magyar filozófia történetéhez. = http://www.phil-inst.hu/recepcio/htm/205_belso.htm
- NEMES L. 2005 = NEMES L. Ágnes: Egy XVI. századi német reneszánsz kötésű könyv restaurálása. Kézirat. Magyar Képzőművészeti Egyetem Restaurátorképző Intézet, Tárgyrestaurátor szak, Bp., 2005.
- RÉVÉSZ 1995 = RÉVÉSZ Imre: Egyháztörténelem. Reprint, Ráday Nyomda, Bp., 1995.
- ROZSONDAI 2004 = ROZSONDAI Marianne: A könyvkötés művészetének rövid története. 2. javított, bővített kiadás. OSzK, Bp., 2004. (A könyv- és papírrestaurátor tanfolyam jegyzetei)
- ROZSONDAI–RABENAU 1992 = ROZSONDAI Marianne–RABENAU, Konrad von: Magyar diákok vitték Kálvint és Bézát Wittenbergbe. = Magyar Könyvszemle 108 (1992) 2. sz. 165–167.
- SCHRAMKÓ 2000 = SCHRAMKÓ Péter: Könyvtári ismeretek. OSzK, Bp., 2000. (A könyv- és papírrestaurátor tanfolyam jegyzetei)
- SIMON 2009 = SIMON Melinda: 19–20. századi kiadói jelvények, a jelvényhasználat elve és gyakorlata. PhD értekezés, Szeged, 2009.
- SZENTPÉTERY 2005 = SZENTPÉTERY Miklós: Besztercebánya, a hétszázötven éves város. = Evangélikus Élet 2005. november 13. = <http://www.evelet.hu/archivum/2005/46/103>
- SZÖGI 1995 = SZÖGI László (szerk.): Régi magyar egyetemek emlékezete 1367–1777. ELTE, Bp. 1995. = <http://mek.oszk.hu/01800/01882/01882.htm>
- TEVAN 1973 = TEVAN Andor: A könyv évezredes útja. Gondolat Kiadó, Bp., 1973.

INTERNETES FORRÁSOK

- <http://www.papacollege.hu/>
Pápai Református Gyűjtemények
- <http://www.lib.cam.ac.uk/exhibitions/KJV/codex.php?id=679>
Cambridge University Library
- <http://dbserve1-bcu.unil.ch/riech/riech.php>
Répertoire des imprimeurs et éditeurs suisses actifs avant 1800
- <http://iaa.jgypk.hu/index.php?page=home>
Inscriptiones Alborum Amicorum
- <http://thesaurus.cerl.org/record/cnio0008486>
Consortium of European Research Libraries
- <http://www.columbia.edu/acis/ets/>
Columbia University. Sources of medieval history
- <http://www.ville-ge.ch/bge/>
Bibliothèque de Genève BGE
- <http://www.ville-ge.ch/musinfo/bd/bge/gln/>
GLN 15–16 La production imprimée des 15e et 16e siècles des villes de Genève, Lausanne et Neuchâtel
- <http://www.unil.ch/bcu>
Bibliothèque Cantonale et universitaire, Lausanne

<http://hls-dhs-dss.ch/index.php>

Dictionnaire historique de la Suisse

<http://www.1001geneve.net/topic/index.html>

1001 Geneve

SUMMARY

FA LILI ESZTER

*Repairing a book from the 16th century Geneva kept in the library of the
Reformed Collections of Pápa*

The author works as a book and paper repairer for the Archives of Veszprém County. In her essay, she introduces the repairing process of a dogmatic work published in Geneva in 1588 entitled *Ad acta colloquii Montisbelgardensis* written by a Swiss Calvinistic theologian named Theodorus Beza (1519–1605). The valuable and in Hungary rare, leather-bound, German renaissance-type book is kept in the library of the Reformed Collections of Pápa, and because of its damage and bad condition it required a total repairing. The repairer repaired the damaged book, fixed the loose pages, and completed the defective edges. During her work, she tried to do the least possible intervention, to maintain the original technics, and to reconstruct the deficiencies in a faithful way. Each step of the 140 hour long work has been proved by photos and notes of experience.

(Translated by Károly Horváth)

KÖBLÖS JÓZSEF
*Bizonyságlevelek Páli Mihály
lelkészi pályafutásának kezdetéről*

LELKÉSZI ADATTÁRUNK összeállítása és a prédikatori életrajzok kiadása során számtalan esetben szembesültünk azzal, hogy a leendő lelképásztoroknak vizsgáik, kibocsáttatásuk, illetve felszentelésük előtt addigi pályafutásukról különféle bizonyságleveleket kellett bemutatniuk.¹ Ezek körülbelüli tartalmáról volt ugyan fogalmunk, olykor-olykor pedig került is a kezünkbe egy-egy ilyen darab, de eddig úgy tudtuk, levéltárunk nem őriz olyan irategyüttest, mely egyetlen személy ilyen jellegű dokumentumait összegyűjtve tartalmazza.

A kutatónak azonban feltáró munkája végzése során sokszor megadatik, hogy ami után nyomoz, azzal kapcsolatban sokáig nem talál semmit, de ezenközben váratlanul olyan források bukkannak elő, melyek egy korábban felmerült téma megoldásához segítik közelebb. Mi is így jártunk, amikor a jubileumi évre készülvén egyházkerületünk pecséthasználatát után nyomoztunk.² Az őrségi egyházmegye iratanyagának eddig rendezetlen részét³ tartalmazó egyik dobozból váratlanul egy összeragasztott papírcsíkkal egybentartott csomó került elő, melyben felirata szerint *Páli Mihály ter[es-tyén]szecsődi lelkész családi utódit illető documentumok* találhatóak, a csomóban a 13. számot viselő irat hátán pedig ez olvasható: *Tiszteletes Páli Mihály*

¹ A dunántúli egyházkerületben a XIX. század elején a kibocsátás (exmissio) rendes menete az volt, hogy az exmittálás előtt álló lelkész az egyházmegyei közgyűlésen bemutatta bizonyságlevelét, majd vizsgát tett. Erről újabb bizonyítványt kapott, majd felvették a lelkészek sorába, esküt tett, és reverzáissal kötelezte magát szolgálatának méltó végzésére, az előjárók iránti engedelmességre, és arra, hogy minél előbb felszentelteti magát. Ezután került sor a kibocsátásra. Felszentelés előtt az egyházkerületi közgyűlésen újra bemutatta bizonyságlevelét, valamint a kibocsáttatása alkalmával írt próbapredikációkat. Az egyházkerület előtt is vizsgát tett, a szentelés napjára pedig újabb predikáció- vagy könyörgésvázlatot írt. Ezután került sor a szentelésre, majd a papi diploma átvételére. TÓTH 1931. 10–12. TÓTH 1810. 47–52. KRÁ-NITZ 2012. 9–10, 14.

² KÖBLÖS 2012.

³ DREL II. 197. k. Az őrségi egyházmegye iratai. Vegyes, rendezetlen iratanyag. 1. doboz.

Uram Árváit illető Documentumok. A csomót felbontván a lelkipásztor vizsgáihoz, kibocsátásához és felszenteléséhez összegyűjtött bizonyságleveleket találtuk!

Örömről némi öröm is vegyült, amikor szembesültünk azzal, hogy az iratanyag hiányos.⁴ Ennek ellenére igen értékes irategyüttest tartottunk kezünkben, és az elhatározás azonnal megszületett: ezeket a forrásokat adattáraink és életrajzgyűjteményeink illusztrálásaképpen publikálni fogjuk!

I.

A BIZONYSÁGLEVELEK EGYKORI TULAJDONOSA ÉS CSALÁDJA

Páli Mihály neve nem ismeretlen előttünk. Amellett, hogy készülő lelkészi adattárunkban mind ő, mind tanítói, lelkészi rokonsága szerepel, azonosításához kézbe vehettünk egy nemrég megjelent munkát, a Pályi lelkészcsalád történetét bemutató kötetet is. Ez az ároni család a XVII. században négy magyarországi egyházkerületben is adott lelkészeket és tanítókat a református egyháznak,⁵ majd mezőtúri águk tagjai a XVIII. század második felében és a XIX. század folyamán a tatai egyházmegyében lelkipásztorkodtak jelentősebb gyülekezetekben (Pályi István: Gyermely, Neszmély; id. Pályi Pál: Dunaalmás, Mocsá, Ete; ifj. Pályi Pál: Ászár, Naszály).⁶ Az említett családtörténeti munka is világosan rámutatott, hogy az ugyanebben az időszakban szintén a tatai egyházmegyében működő, Páli nevet viselő lelkészek (köztük a mi Mihályunk is) **egy másik** ároni család leszármazottjai.⁷

1. Páli Mihály elődei

Páli Mihály ősei a Komárom vármegyei Kocs községben éltek. A falu a XVIII. század első harmadától kezdve az Esterházy grófok tatai uradalmához tartozott, de lakott a faluban jelentős számú egytelkes nemesség is.⁸ Páli vezetéknévvel élő felnőttet az 1710-es és az 1720-as években Kocson csak egyet

⁴ Az iratok sorszámozása szerint megvan az 1–3., 8. és 13–16. sz. dokumentum.

⁵ PÁLYI 2012. 18–21.

⁶ PÁLYI 2012. 37–48, 56–63, 68–78.

⁷ PÁLYI 2012. 21–22.

⁸ HUDI 2002. 437–438.

ismerünk, aki Benedek keresztnévet viselt.⁹ Az 1730–1760 közti időszakban aztán jelentősen megszaporodtak a családtagok.¹⁰ Viselőik alighanem jobbágyok lehettek, mivel nem tudunk ilyen nevű nemesi családról.¹¹

A Páli vezetéknevet hordozó ároni családtagok őseinek Páli Mihály apját, a Kocson lakó idősebb Páli Mihályt tekinthetjük.¹² Ő valószínűleg 1757-ben született, apja a Kocson lakó Páli György volt.¹³ Nem helyben nősült,¹⁴ feleségétől, Szabó Erzsébettől négy fia született, akik közül két István névre keresztelt gyermek korán elhalt,¹⁵ a család leszármazását a két másik fiú vitte tovább. Felesége 1801-ben halt meg,¹⁶ ő alighanem 1814-ben,¹⁷ mindössze fél évvel megelőzve lelkész fiát. Sajnos többet nem tudtunk róla kideríteni.

⁹ Mint apa fordul elő: 1713. XI. 27., 1718. IX. 20., 1724. I. 20., 1726. IX. 30. Kocsi I. sz. vegyes akv. Keresztelés 3, 19, 35, 45. Kocsi REI.

¹⁰ Ebben az időszakban István, János, András, György és Ferenc keresztnévű felnőtt férfiak is megjelennek. Uo. 58, 59, 65, 74, 81–84, 86, 89, 92, 94, 99–100, 103–104, 108, 110–111, 119–120, 124, 127–128.

¹¹ A Komárom vármegye nemes családjait közlő Alapi Gyula nem ismer ilyen nevű familiát. ALAPI 1911. Az ácsi anyakönyv, mely gondosan kiírja minden érintett személy neve elé a „nemes” megjelölést, az ott lakó, igen nagy tekintélynek örvendő Páli Zsigmond községi jegyző neve előtt ezt sohasem írja, ellentétben feleségével! Lásd a 81. sz. jegyzetben szereplő hivatkozásokat!

¹² Hogy Páli Mihály apja Kocson lakott, ezt egy egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvi bejegyzés említi, mely a lelkész halála után életben maradt lányának örökösödési ügyéről tudósít. 1823. I. 22. Kiss István pozsonyi kereskedő, Páli Julianna gyámja bizonyáglevelet kér a lány származásáról, hogy *néhai Kotson lakott öreg Attya Javaiabol* a rá eső öröksézt átvehesse. DREL II. 197. a. 1. 136.

¹³ Kocsi I. sz. vegyes akv. Keresztelés 108. Kocsi REI. Az 1732. október 3-án Páli Istvántól született Mihály és az 1735. február 13-án Páli Jánostól született Mihály túl korainak, az 1761. március 4-én, 1763. május 16-án és 1766. december 24-én Páli Istvántól született Mihály pedig túl késeinek tűnik ahhoz, hogy vizsgált személyünkkel azonosíthassuk. Uo. Keresztelés 65, 74, 130, 139, 150, 154.

¹⁴ A fenti anyakönyv házassági része 1715–1718 és 1732–1734 közöttől csak néhány adatot hoz, aztán 1757-től 1786-ig tartalmazza a házassultakat. Ebben a részben Páli Mihály házasságkötésére nem találtunk adatokat.

¹⁵ Páli Mihály és Szabó Erzsébet István nevű fia 1782. február 8-án született, meghalt 1783. január 14-én. Uo. Keresztelés 254. Temetés 57. Páli Mihály és Szabó Erzsébet (másik) István nevű fia 1786. június 24-én született, meghalt 1787. december 31-én. Kocsi II. sz. keresztelési akv. 2. Kocsi II. sz. temetési akv. 4. Kocsi REI.

¹⁶ 1801. augusztus 26. *Páli Mihály felesége, Szabó Ersebeth. 50 esztendős. Vizi betegségben.* Kocsi II. sz. temetési akv. 39. Kocsi REI.

¹⁷ 1814. március 5. *Páli Mihály. 72 esztendős. Vizi betegségben.* Uo. 69. Az életkor semmiképp nem stimmel, de az anyakönyvben a feleség halála, 1801 után, ennek az időpontnak a közelében sehol nem találunk más Páli Mihályra vonatkozó bejegyzést.

2. Páli Mihály pályafutása

Mihály 1776. március 6-án született Kocson, Páli Mihály és Szabó Erzsébet első fiaként.¹⁸ Tanulmányait a helyi iskola növendékeként kezdte, majd 1792-ben iratkozott be a debreceni kollégiumba, az I. gimnáziumi osztályba.¹⁹ Nyolcévi tanulás után, 1800 tavaszán hajdúböszörményi iskolarektorságot vállalt, ahol két évig tanított.²⁰ 1802 tavaszán a marburgi egyetemre ment, ahol Wilhelm Münscher professzor²¹ újszövetségi egzegézis, egyháztörténeti és gyakorlati lelkipásztori előadásait hallgatta.²² 1803 májusában hazatért, az apácaszakállasi gyülekezetbe került, az ottani prédikátor, Tóth János segédlelkésze lett.²³ November végén egyházmegyei vizsgáját is letette a komáromi traktus előljárói előtt.²⁴

1804 elején lehetősége nyílt első önálló lelkészi helye elnyerésére is: a szemerei gyülekezet hívta meg lelkipásztornak. Miután távozásához a komáromi esperes hozzájárult,²⁵ a pápai pedig hozzájárulását adta a szemerieiek döntésének elfogadásához,²⁶ el is foglalta szolgálati helyét.²⁷ Májusban a bőnyi egyházkerületi gyűlésen Torkos Jakab püspök fel is szentelte.²⁸

¹⁸ Kocsi I. sz. vegyes akv. Keresztelés 207. Kocsi REL. Az 1771. október 14-én Páli Istvántól és Szalai Katalintól született Mihály túl korainak tűnik ahhoz, hogy vizsgált személyünkkel azonosíthassuk. Uo. Keresztelés 176. Az 1779. szeptember 1-én Páli György szolgától és Horváth Katalintól született Mihály időben lehetséges lenne, de a cseléd származás miatt kevésbé valószínű, hogy róla lenne szó. Uo. Keresztelés 231.

¹⁹ 1792. április 28. SZABADI 2013. 792–793. A származási hely és a korábbi iskola *Kots* helyett *Borsnak* olvasva!

²⁰ Lásd az 1–5. sz. dokumentumot!

²¹ Münscher, Wilhelm (1788–1814) német evangélikus teológus. Marburgban tanult, majd 1784-től szülővárosában, Hersfeldben lett előbb segédlelkész, majd 1789-től prédikátor. 1792-től a marburgi egyetem professzora, 1813-tól haláláig rektora is volt. Kutatási területe a dogma- és egyháztörténet volt, ilyen témákban több kézikönyvet és tanulmányt írt. BAUTZ 1975–2012. XXI. 1044–1048.

²² 1802. július 5. *Michael Páli Hungarus*. ZOVÁNYI 1955. 348. NAGY 1974. 178, 268. SZÖGI 2001. 430 (8629. sz.). Lásd még a 6. sz. dokumentumot!

²³ 1803. október 10. *Reverendus dominus Michael Páli diaconus ecclesiae reformatae Apácza Szakallasiensis ad latus ordinarii ibidem verbi Divini ministri admodum reverendi domini Johannis Tóth*. TtREL I. 8. d. 10. Révkomárom. 3. Lásd még a 27. sz. jegyzetet!

²⁴ Lásd a 7. sz. dokumentumot!

²⁵ Lásd a 8. sz. dokumentumot!

²⁶ Lásd a 9. sz. dokumentumot!

²⁷ 1804. február 2. Az egyházmegyei közgyűlés a megüresedett szemerei prédikátori állásra Fodor Ferenc vacans prédikátort ajánlotta. 1805. február 6. A szemerieiek a jelöltet nem fogadták el, hanem az egyházmegyei előjáróság beleegyezésével Páli Mihály addigi apácaszakállasi káplánt hívták meg, aki a hívást elfogadta, s már náluk is szolgál. DREL II. 35. a. 2. 141, 145.

²⁸ DREL I. 1. a. 3. 53–54. Lásd még a 10. sz. dokumentumot!

Mihály 1804–1807 között szolgált Szemerén.²⁹ Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek tanúbizonysága szerint gyülekezetével való kapcsolata nem volt felhőtlen: a díjlevéllel összefüggésben folytonos vitái voltak az előljárókkal.³⁰ Kezdetben Bika István rektorral is adódtak problémái,³¹ de később már nem volt rá panasz.³² Az egyházmegyei előjáróság elsimította a díjlevél-ügyben a gondnokkal, és egy rágalmazás kapcsán egy másik előljáróval támadt ellentéteket is.³³ Három személlyel kapcsolatban merült fel a templomkerülés vádja, ezekkel kapcsolatban a békés megnyerést javasolta az esperes.³⁴

²⁹ Lelkészségének kezdete és vége bizonytalan. Búzás Pál pápai esperes március 20-án ad engedélyt a választás elfogadására, felszentelésekor, május 8-án már szemerei lelkész. Lásd a 9–10. sz. dokumentumot! Következő állomáshelyén, Becsvölgyén 1807. március 26-án kezdi szolgálatát. DREL I. 1. u. Becsvölgye. I. 19. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvben 1804. november 13. és 1806. november 11. között fordul elő szemerei lelkészként. DREL II. 35. b. 1. 199, 210, 221. A helyi lelkész névsor csak 1805-től szerepelteti. DREL I. 1. u. Gyórszemere. 1. Ezt a hibás adatot többen is átvették. TÓTH 1927. 36. VÁRADY 2002. 659.

³⁰ 1804. november 13. A lelkész panaszolta, hogy szántóföldje egyharmadába minden második évben az iskolamester számára vetnek kukoricát, holott ez nincs benne a díjlevélben. Miután elődei azonban igazolják, hogy ez korábban is szokásban volt, nem változtatják meg a szokott gyakorlatot. DREL II. 35. b. 1. 199. 1805. november 15. A lelkész azt panaszolta, hogy a kurátor nem gondoskodott kukoricája leszedéséről és behordásáról. Az előljárók szerint ez nincs benn a díjlevélben, korábban is csak jóakarattal tették meg, de most megígérik, hogy meg fogják tenni. DREL II. 35. b. 1. 210–211. 1806. november 11. A lelkész panaszolja, hogy ígéretük ellenére a hallgatók nem trágyázták meg és szántották fel az egy hold kukoricást, amit most az esperes elrendel. DREL II. 35. b. 1. 221–222.

³¹ 1804. november 13. *Az Oskola Mesterre nints panassza az Ekklesiának. A' Tiszteletes Úr mondja mindazáltal, hogy szitkos, káromkodó, és ottan ottan részegségig tele issza magát. Az Oskola Mester nem panaszolkodni, de mindazáltal változni akar.* DREL II. 35. b. 1. 199.

³² Bika István 1809-ig szolgált Szemerén. Életpályája röviden: 1791–1796 között Padragon, 1796–1809 között Szemerén, 1809–1817 között Rédén, 1817–1819 között Mihályházán, 1819-től Nagy- és Kispiriten volt rektor. DREL I. 1. u. Réde. II. DREL II. 35. a. 2. 102, 124, 127, 142 (1804-ben Padragra helyezték!), 147 (Dörögdre helyezték!), 149, 187, 208. DREL II. 35. b. 1. 33, 52, 64, 75, 83, 97, 103, 115, 147, 165, 174, 188, 199, 210, 221, 237, 242, 257, 266, 273, 275, 281, 289, 297, 317, 322, 333. DREL II. 35. b. 1817. 1. 1818. 16. TÓTH 1820. 24 (1820-ban szentkirályi rektor!). TÓTH 1927. 37, 55, 61, 72, 85.

³³ 1805. november 15. *Az előljárók azt jelentik, hogy őket, és különösen a' Curatort egy Predikációjában a Tiszteletes Úram meg motskoltá volna. De ez a motsok, azt mondja a' Tiszteletes Ur, hogy csak abból állott, hogy némelly fogyatkozások és rendetlenségek ellen, mellyek az ő kárával köttettek össze, fedődött a tanításnak vége felé. ... Más fogyatkozásokat is orvosolnak, mellyekről a Tiszteletes Ur panaszolkodik. Kis Mihálynak exprobráltatott, hogy a' Tiszteletest Markovits Urnál rágalmazta. Egyszóval ezen Ekklesiában a Tiszteletes Úr és annak Előljárai között békesség szereztetett.* DREL II. 35. b. 1. 210–211.

³⁴ 1806. november 11. *Itt a Tiszteletes Ur ellen semmi panasz nem említettik. Hanem az Ekklesiabeliek, valamint a Tiszteletes Úr is azt említik, hogy Roboz Ur, Sándor László és egy Fejes Mihály névű a' Templom járástól el vonták magukat, a Predikator Conventiojába nem fizetnek, a' ket első mint Compossessorok, úgy mondatik, az előtt se fizettek ordinarie, az utolsó pedig csak ezen esztendőben denegalta a' fizetést és a szolgálatokat. Ezen utolsó*

Következő szolgálati területe a becsvölgyei gyülekezet lett, ahol 1807–1812 között lelkészkedett.³⁵ Itteni működéséről levéltári adataink nincsenek.³⁶

Harmadik, egyben utolsó állomáshelye Terestyénszecsőd volt, ahol 1812-től haláláig, 1814-ig szolgált.³⁷ Itteni működésével kapcsolatban egyetlen említésre méltó ügyről tudunk: iskolamesterével, az ifjú Baksa Dániellel támadtak súlyos ellentétei annak magaviselete miatt. Páli a rektor *rendeletlen cselekedeteit* hosszan ecseteli 1813 januárjában az egyházmegyei szentszéknak írt vádlevelében. Ebben szinte minden elképzelhető hanyagság és gonosztett előfordul: a templomi istentiszteletről való rendszeres távolmaradás és a tanítás elhagyása,³⁸ a harangozás elmulasztása,³⁹ az istentiszteleti éneklés megszervezésének elhanyagolása,⁴⁰ valamint a cselédség bántalmazása.⁴¹ Egy esetben az iskolamester a lelkésznel megszállt körmendi rektornét is molesztálta.⁴² Minden intő szó hiábavalónak bizonyult, akkor is, ha a lelkész mellett

hivattatott a megjelenésre, de nem jelent meg. Meg hagyatott a Tiszteletes Urnak, hogy Roboz Urat az Isteni tisztelet gyakorlására minden modon meg nyerni igyekezzen mint fő tagját az Ekklesiának, akinek példáját a jóban is fogják osztán amazok is követni. De amazok eránt is meghagyatott mind a tiszteletes Urnak, mind az Ekklesiabelieknek, hogy meg nyerni igyekezzenek. DREL II. 35. b. 1. 221.

³⁵ Napra pontosan: 1807. március 26-án kezdte, és 1812. március 9-én fejezte be itteni szolgálatát. DREL I. I. u. Becsvölgye. I. 3, 19. II. 4 (hibásan: 1806–1826!). Becsvölgyéről Terestyénszecsődre való átmenetét már 1812. január 29-én elrendelték az őrségi egyházmegye közgyűlésén. DREL II. 197. a. 1. 55. Egyéb adatok becsvölgyei szolgálatára: DREL II. 35. b. 1. 243. DREL II. 197. a. 1. 10, 35. DREL II. 197. i. 1. 2, 6, 8. DREL II. 197. i. 2. 2. DREL II. 197. i. 3. 4, 6, 80, 82, 162, 164, 200, 244, 245, 247, 248. PAIS–NAGY 1989. 40, 100. PATAKY 1990. 150. PATAKY 1992. 226.

³⁶ Működéséről az egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyv hallgat. Sajnos egyházlátogatási jegyzőkönyvek csak 1815-től kezdve maradtak fenn.

³⁷ Alighanem 1812 márciusában állt szolgálatba, minthogy március 9-én hagyta el Becsvölgyét. Lásd a 35. sz. jegyzetet! Itteni szolgálatára vonatkozó egyéb adatok: DREL I. 1. u. Magyarszecsőd. II. DREL II. 197. a. 1. 56. DREL II. 197. i. 1. 10, 12, 76, 78. DREL II. 197. i. 3. 10, 61, 63, 84, 86, 166, 168, 202, 205, 252, 253, 255, 258, 260, 261, 262, 264, 267, 268. PATAKY 1990. 170 (hibásan: Papp Mihály!). PATAKY 1992. 330.

³⁸ Terestyénszecsőd, 1813. január 24. *Templomot és Classist felette sokszor mulatott. Mert azonkívül, hogy 12^{dik} Juliustol fogva 15^{dik} Augusztusig tsak háromszor lehetett miatta Isteni tisztelet, ezenkívül mondom, a többi Templombeli mulatásainak száma 170re megy visitatioig... Az Oskola mulatásai is szint ennyi számmal voltak, ha többel nem, még pedig mindenkor venia nélkül.* DREL II. 197. b. I. fiók. 6. cs. 24. sz.

³⁹ *Sokszor a harangozásra való jeladásomat hallatlanná tette. Az is megesett, hogy magamhoz hivatván intettem, hogy harangoztasson, 's még sem engedelmeskedett.* Uo.

⁴⁰ *Néha tsak énekelni nem tudó gyermekek jelentek meg, s ilyenkor a Cultus éneklés nélkül ment véghez.* Uo.

⁴¹ *Mihelyt otthon nem érzett magamat, mindjárt a házamra jött, és tseledimet virgázta, sok törvénytelenégeket kívánván tőllök.* Uo.

⁴² *2^a Septembris éjszaka otthon nem lévén, mikor már a Tselédim lefeküdtek, mintegy 10 óra tájban bottal rajtok ment, az ajtot durgatta, gyertyát kért. Más nap meg kérdeznén, mit*

az egyház előljárói is jelen voltak. Sőt, az ilyen esetek csak még jobban felbőszítették az ifjú rektort, aki erre még súlyosabb vétkek elkövetésével reagált. Jellemét a lelkész két példa említésével így rajzolja meg: *Az az ellentmondás* *Lelke is megvolt benne, hogy akarmi jót akartam vagy mondottam néki, mindenkor azzal ellenkezőképpen tselekedett. Nevezetesen egyszer arra intvén, a miről már annakelőtte közönségesen is meg intetett, hogy Templomba imádság alatt ne üljön, hanem álljon, mint más, ezt úgy tellyesítette, hogy azután még az ének elhagyása előtt nem leült, hanem cum scandalo úgy vetette le magát a székre. Másszor ismét arra intetvén, hogy gyermekeit ne indítsa ki addig a chorusból, míg az éneket el nem hagyják, ezt úgy tellyesítette, hogy azután se kijövöre, se bemenőre nem énekeltetett velek semmit.*

A vádlevél megtette hatását: az üggyel az egyházmegyei közgyűlés is foglalkozott. Tetteit nagyobb részét a lelkészével együtt megjelent fiatal rektor beismerte, mire megfosztották hivatalától. *De mivel illetlen Cselekedeteit Vigyázatlansága 's ifffui Szelessége éretlen gyümölcseinek lenni állította, magát pedig minden tekintetből kötelezte eddig volt rendeletlen életének megjobbítására,* bocsánatkérését követően hivatalába próbaidőre visszahelyezték.⁴³ Az ifjú iskolamester számára ez a figyelmeztetés alighanem elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy jó útra térjen, mert ezt a vizályt követően — lelkészét jócskán túlélve — még 14 évig szolgált terestyénszecsődi rektorként, majd — más gyülekezetek szolgálata után — visszatért ide, és halála előtt újabb tíz évig ő töltötte be ezt a hivatalt.⁴⁴

Páli Mihály terestyénszecsődi lelkészességét, és egyben szépen indult lelkipásztori pályáját 1814. szeptember 25-én bekövetkezett halála szakította meg.⁴⁵

akart, azt felelte, hogy a Kőrmendi Rectornét, a' ki akkor nállam tartózkodott, akarta egy kitsit meg inteni, hogy fogja meg a nyelvét. Uo.

⁴³ 1813. január 27. DREL II. 197. a. 1. 58.

⁴⁴ Életpályája röviden: 1809–1811 között homokbödögei, 1811–1827 között terestyénszecsődi, 1827–1836 között felsőöri, 1836–1840 között őriszentpéteri, 1840–1850 között újra terestyénszecsődi rektorként szolgált. 1850-ben halt meg. DREL I. 1. u. Magyarszecsőd. II. DREL II. 35. b. 1. 268, 273. DREL II. 197. a. 1. 50, 58, 167, 174. DREL II. 197. a. 2. 65, 74, 86, 100, 129, 130, 131, 155, 156, 195, 309, 317. DREL II. 197. b. 1. 5, 10, 20, 28, 29, 40, 48, 58, 69, 84, 94, 105, 118, 122, 140. DREL II. 197. b. 1815. 2. 1818. 2. 1819. 2. 1820. 4. 1821. 5. 1823. 14. 1827. 6. 1828. 4. 1829. 6. TtREL I. 8. d. 10. Pápa. 296. TÓTH 1820. 25. TÓTH 1833. 34. TÓTH 1927. 39 (csak 1810-ből ismeri). PATAKY 1990. 158, 171, 176. PATAKY 1992. 194, 331, 378. HELLA 2003. 54.

⁴⁵ DREL I. 1. u. Magyarszecsőd. I. 3. 1814. november 1. Páli Mihály halála után egy egyházmegyei részleges gyűlésen döntenek az utódjelölt, Nagy Sándor alkalmatlanságáról. DREL II. 197. a. 1. 68.

3. Páli Mihály családja

Mihály első felesége Reinhold Eleonóra Krisztina volt, akit apácaszakállasi segédlelkészsége idején, 1803 novemberében vett feleségül. Még nyilván külföldi tanulmányi éve alatt ismerte meg, mert az após, Friedrich Reinhold marburgi tanár volt.⁴⁶ Szemerei lelkészkedése alatt született fiuk, aki a keresztségben a Károly nevet kapta, de nem érte meg az egyéves kort: 1805 augusztusában meghalt torokgyíkban.⁴⁷ Becsvölgyei szolgálata alatt 1810-ben feleségét is elvesztette.⁴⁸

Nem tudjuk, mikor, de másodszor is megházasodott, feleségül vévén Gál Juliannát. Tőle két gyermeke született: József és Julianna.⁴⁹ József 1818 februárjában már nem volt az élők sorában, ekkor az özvegy már Lukács Mihály nagyrákosi lelkész⁵⁰ felesége volt.⁵¹ Juliannáról még 1823-ból is van adatunk.⁵²

⁴⁶ 1803. október 10. *Reverendus dominus Michael Páli diaconus ecclesiae reformatae Apáczsa Szakallasiensis ad latus ordinarii ibidem verbi divini ministri admodum reverendi domini Johannis Tóth, coelebs, duxit Eleonoram Christinam Reinhold in superio Germanico in landgraviata Hassiae, Marpurgi, Friderici Reinhold magistri, dum vixit, primarii filiam in capillis, anno 20.* Kimásolt révkomáromi anyakönyvi bejegyzés. TtREL I. 8. d. 10. Révkomárom. 3.

⁴⁷ 1805. augusztus 18. Páli Károly 350 napos korában meghalt *torokdagadásban*. DREL I. 1. u. Győrszemere. 12.

⁴⁸ 1810. július 8. Páli Mihály lelkész feleségét, Reinhold Eleonórát eltemették 31 esztendőskorában. DREL I. 1. u. Becsvölgye. I. 19.

⁴⁹ 1816. január 24. A néhai Páli Mihály terestyénszecsódi lelképásztor ingóságait elárverezik, a befolyt összeget háromfelé osztva özvegye, Gál Julianna, valamint két árva gyermeke, József és Julianna kapja. DREL II. 197. a. 1. 80.

⁵⁰ Lukács Mihály Kupon született. Tanulmányait először Sárospatakon végezte, majd 1789-ben a debreceni kollégiumban subscribált. 1795-ben törökszentmiklósi rektorként szolgált. 1799–1811 között kercai lelkész volt, 1800-ban exmittálták és szentelték. 1811–1829 között Nagyrákoson lelkészkedett, közben egyházmegyei tanácsbíró és pénztárnok is volt. Háromszor is nősült: első felesége Török Éva, Gál Gábor kercai lelkész özvegye, második felesége Németh Mária, harmadik pedig az említett Gál Julianna, Páli Mihály terestyénszecsódi lelkész özvegye volt. 1829-ben halt meg. DREL I. 1. a. 2. 711. DREL I. 1. a. 3. 131, 221. DREL I. 1. u. Ajka. II. 3. Egyházszáradóc. I. 4, 6. Kerca. I. 1, 6, 7. III. 1. Körmend. II. 3, 4. Óriszentpéter. I. 14. Nagyrákos I. 1, 2, 5, 6, 7. III. 1. Senyeháza. I. 3. Szalafő. II. 1. DREL II. 35. a. 2. 144, 274. DREL II. 138. a. 2. 307. DREL II. 197. a. 1. 1a, 6, 10, 14, 37, 38, 41, 44, 50, 52, 55, 62, 63, 68, 69, 72, 75, 76, 77, 80, 82, 83, 87, 88, 93, 94, 95, 96, 98, 112, 115, 116, 120, 121, 126, 127, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 136., 138, 146, 148, 149, 154, 158, 160, 165, 168, 169, 170, 172, 175, 176, 177, 182, 186. DREL II. 197. a. 2. 1, 4, 5, 9, 11, 68. DREL II. 197. b. 1815. 5. 1818. 6. 1819. 5. 1820. 2. 1821. 4. 1823. 12. 1827. 3. 1828. 2. DREL II. 197. h. 1. 31. DREL II. 197. i. 1. 2, 3, 4, 6, 8, 10, 12, 15, 18, 24, 35, 38, 41, 46, 49, 53, 65, 69, 74, 77, 78, 79, 82, 85. DREL II. 197. i. 2. 2, 5, 15, 17, 23, 27, 32, 36, 39, 42, 47, 55, 63. DREL II. 197. i. 3. 1, 3, 5, 6, 10, 12, 18, 30, 36, 44, 52, 77, 80, 82, 84, 86, 88, 94, 102, 159, 160, 162, 164, 166, 168, 170, 200, 202, 205, 208, 209, 211, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 247, 248, 252, 253, 255, 260, 261, 262, 264, 266, 268, 270, 272. DREKK O. 394t. 48. DREKK O. 1055. 679. TÓTH 1820. 25. RÁCZ 1897. 22–22, 29. THURY 1908. 424. TÓTH 1927. 41 (csak 1799-ből ismeri). PATAKY 1990. 52, 56, 58, 162, 173. PATAKY 1992. 132, 276, 360, 373. HELLA 2003. 51, 53, 55.

⁵¹ 1818. február 11. Kis István, Páli Mihály gyermekeinek gyámja jelenti, hogy az árva Páli József meghalt, az apja ingóságainak elárverezésekor rá jutó pénzüsszeg is Julianna testvérének

4. A Páli család másik ága

Az ős, idősebb Páli Mihály mindkét felnőttkort megért fia hivatásszerűen a református egyházat szolgálta. Mihály, mint fentebb láthattuk, lelkészként, az ő ága azonban – legalábbis a férfiak vonalán – kihalt. A családnevet és az egyházi pálya szeretetét öccse, János örökölte tovább.

Páli János Kocson született 1783. december 8-án Páli Mihály és Szabó Erzsébet harmadik fiaként.⁵³ (Ahogy korábban említettük, a második fiú, miként a negyedik is, István nevet viselt, és korán elhalt). Tanulmányait szülőfalujában kezdte, majd 1799-ben iratkozott be a debreceni kollégium III. gimnáziumi osztályába.⁵⁴ Adataink szerint 1813-ban Etén rektorként, majd 1816–1847 között, tehát több, mint 30 éven át Kethelyen preoráns rektorként működött.⁵⁵ Kétszer nősült. Első felesége Kolmár Erzsébet volt, akit 1807-ben már etei rektorként vett el,⁵⁶ de ő 1831-ben meghalt.⁵⁷ Még 1833 előtt másodszor is nősült, ekkor Pálfi Zsófiát vette feleségül.⁵⁸

Jánosnak négy fiáról tudunk. A legidősebb, József 1811-ben született Etén, János első feleségétől, Kolmár Erzsébettől.⁵⁹ Tanulmányait szülőfalujában kezdte, majd 1823-ban, egy évig a révkomáromi iskolába járt az elsőéves syntaxisták között. 1824-ben, 13 évesen iratkozott be a pápai kollégiumba, a veteranus syntaxisták közé, 1828-ban írta alá a főiskola törvényeit. Az 1831/32-es tanévben

jár. Mostohaatyjuk, Lukács Mihály nagyrákosi lelkész, az özvegy, Gál Julianna férje azonban bizonyos kifogásokra hivatkozva megtagadja az összeg átadását, így az ügy bíróság elé kerül. DREL II. 197. a. 1. 95.

⁵² Lásd a 12. sz. jegyzetet!

⁵³ Kocsi I. sz. vegyes akv. Keresztelés 271. Kocsi REI. Ugyanebben az évben, 1783. szeptember 30-án Páli István és Szalai Katalin házasságából is született egy **János** és egy György nevű ikerpár, de később mindkettő meghalt: egyikük – a szöveg szerint – 1788. január 14-én 4, a másikuk 1793. március 5-én 10 éves korában. A születési anyakönyvben közeli időből több Páli Jánost nem találtunk. Uo. Keresztelés 268. Kocsi II. sz. temetési akv. 4, 17. Kocsi REI.

⁵⁴ 1799. április 24. SZABADI 2013. 834–835.

⁵⁵ DREL I. 1. a. 7. 325. DREL II. 70. a. 3. 112. DREL II. 70. a. 4. 5, 43, 171, 172. DREL II. 70. a. 1831. 16. 1832. 12, 16. 1833. 17, 1834. 17. 1835. 21. 1839. 10. 1848. 14. DREL II. 70. b. 1816. 19. 1822. 19. 1823. 24. 1825. 17. 1826. 24. 1827. 24. 1828. 32. 1829. 29. 1830. 25. 1831. 22. 1832. 27. 1833. 31. 1834. 31. 1835. 29. 1836. 26. 1837. 29. 1838. 34. 1839. 20. 1840. 28. 1841. 27. 1842. 31. 1843. 32. 1844. 14. 1846/47. 21. TtREL I. 8. d. 6. Bokod. II. 3 (Páli József!). d. 7. Ete. II. 14. TÓTH 1820. 19. TÓTH 1833. 40.

⁵⁶ 1807. november 13. *Páli János 30 annorum scholae rector és néhai Berta József özvegye, Kalmár Erzsébet, 36 esztendő.* Etei II. sz. vegyes akv. 428. Etei REI.

⁵⁷ 1831. szeptember 9. *Tiszteletes Páli János Urnak Hitvese, Nemes Kalmár Ersebet, 56 esztendő.* Uo. 286.

⁵⁸ Az esküvő nem Etén volt, mert az itteni anyakönyvekben nem találtunk erre vonatkozó bejegyzést.

⁵⁹ 1811. február 7-én keresztelték. Etei II. sz. vegyes akv. 157. Etei REI.

a coniugisták osztálytanítója volt, 1833-ban ötödéves teológus, majd 1834–1837 között a császári iskola rektora. 1838-ban tette le lelkészi vizsgáit, majd 1838–1839-ben Nagyigmádon, 1840–1842 között Kocson szolgált káplánként. 1842-ben Nagysápra választották meg rendes lelkésznek, a következő évben lelkésszé szentelték. 1847-ben állásáról lemondott, ezután 1849–1850 között Mocsán, 1850–1851 között Neszmélyen, 1851–1853 között Naszályon segédlelkészkedett. 1854-ben került Ekelre, ahol előbb helyettes, majd megválasztott rendes lelkész-ként szolgált 1860. szeptember 1-én bekövetkezett haláláig.⁶⁰ Kétszer is nősült. Első feleségét, Berta Lídiát 1846-ban vette el Nagysápon.⁶¹ Ebből a házasságból született még abban az évben Erzsébet lánya,⁶² aki azonban fiatalon, 16 és fél évesen halt meg, apja utolsó szolgálati helyén, Ekelen temették 1862-ben.⁶³ Második felesége Szatmári Eszter volt, akit 1852-ben vett el Neszmélyen.⁶⁴ Nincs tudomásunk arról, hogy ebből a házasságból gyermekük született volna.

János második fia, Dániel 1816-ban született Etén, szintén Kolmár Erzsébettől.⁶⁵ Iskoláit apja szolgálati helyén, Kethelyen kezdte, majd 1827-ben iratkozott be a pápai kollégium coniugista osztályába. 1834-ben írta alá a kollégium törvényeit, és lett ezáltal főiskolai diák.⁶⁶ További pályafutását fiatalon, 1837-ben bekövetkezett halála akadályozta meg. Etén temették.⁶⁷

A harmadik fiú, Lajos (idősebb) 1833. március 8-án született Etén, atyja, János második feleségétől, Pálfi Zsófiától.⁶⁸ Tanulmányait 1843-ban Kocson kezdte, majd két évet a révkomáromi iskolában végzett. Ezután a pápai kollégiumba iratkozott be, ahol az 1849/50-es tanévben írta alá a törvényeket. Tanulmányait bevégezve 1853-ban három évre Ácsra ment ki akadémikus rektornak. 1856-ban a barsi egyházmegyében az első, majd még ugyanebben az

⁶⁰ KÖBLÖS 2006. 238 (lakhelye hibásan Keszthely!), 528, 826, 1007, 1012. KRÁNITZ 2012. 138. GERECSEI-KÖBLÖS-KRÁNITZ 2012. 431–432.

⁶¹ 1846. november 2. TtREL I. 8. d. 9. Nagysáp. 8.

⁶² 1846. november 11. (!) Uo.

⁶³ 1862. június 10. TtREL I. 8. d. 9. Nemesócsa. II. 8.

⁶⁴ 1852. október 16. TtREL I. 8. d. 9. Neszmély. 9. 1857. augusztus 11-én mindketten kereszt-szülők Ekelen. TtREL I. 8. d. 7. Ekel. I. 20.

⁶⁵ 1816. február 18-án keresztelték. Etei II. sz. vegyes akv. 197. Etei REL. 1827 októberében 11 évesnek, az 1834/35-ös tanévben 18 évesnek írják. KÖBLÖS 2006. 541, 839.

⁶⁶ 1827 októberében iratkozik be. Apja János kethelyi preoráns. 1831-ben a poéták osztályába járt, szolgadiák volt. Az 1834/35-ös tanévben írta alá a törvényeket (Etén született, apja János kethelyi iskolamester). KÖBLÖS 2006. 541, 839, 854, 1010.

⁶⁷ 1837. október 23-án temették. *Ketheli Praeorans Páli János fia, Dániel. 21 és ¾ éves, hektika.* Etei III. sz. vegyes akv. 312v. Etei REL.

⁶⁸ Keresztelték 1833. március 14-én. *Tiszteletes Páli Janos, Palfi Sofia, Lajos.* Etei III. sz. vegyes akv. 28. Etei REL.

évben a második, egyházkerületi vizsgát is letette, felszentelték, és Pozbán, majd 1857-ben Csépen lett segédlelkész. 1858–1859 között Banán helyettes lelkészként, 1859–1863 között Kocson, 1863–1864 között Gyermelyen, 1865-ben pedig újra Kocson segédlelkészként szolgált. 1865 novemberében került segédlelkészként Szomódra a beteg Sebestyén József⁶⁹ mellé, akinek halála után helyettes, majd 1866. január 22-i megválasztása után rendes lelkészként szolgált egészen 1883-ig. Onnan az etei gyülekezet hívta meg, ahol 1887. május 22-én bekövetkezett haláláig működött. Emellett 1873-ban egyházmegyei aljegyzővé választották, 1873–1877 között egyházmegyei tanácsbíró, 1874–1877 között egyházmegyei főjegyző, 1878–1887 között pedig tatai esperes volt.⁷⁰ Leszármazottait lásd egy bekezdéssel tovább!

János negyedik fia, Zsigmond 1837. szeptember 23-án született Eten.⁷¹ Tanulmányairól annyit tudunk, hogy az 1851/52. és 1857/58. tanév között a pápai kollégium növendéke volt: 1853/54-ben járta a gimnázium VIII. osztályát, az 1854/55-ös tanévben vették fel a papnövendékek közé, és 1857/58-ban volt negyedéves. 1858-ban Etere ment rektornak. 1860 februárjában exmittálták, gyermelyi segédlelkész lett, májusban pappá szentelték. Gyermelyben 1863-ig működött, majd 1863–1865 között Kocson, 1865-ben Tatán, 1866-ban Császáron, végül 1867-ben Dadon segédlelkészkedett.⁷² 1867-ben a tatai lelkészválasztás során súlyos törvénytelenéseket követett el, melyek miatt kirekesztették az egyházkerület lelkészi karából.⁷³ Ezután Ácsra költözött, ahol az 1870-es és 1880-as években közmegebecsülésnek örvendő községi jegyzőként működött.

⁶⁹ Sebestyén József 1828-ban Kocson született, apja Sebestyén József földműves, anyja Szücs Zsuzsanna volt. Tanulmányait a koci iskolában kezdte, majd 1842-ben beiratkozott a pápai kollégium IV. nyelvészeti osztályába. 1845-ben írta alá a kollégium törvényeit, majd Szilasra ment segédtanítónak. 1847-ben, harmadéves diákként Tatán lett a kisebb gyermekek tanítója. Tanulmányait 1851-ben fejezte be Pápán, ezután császári rektor lett. 1856-ban exmittálták és szentelték. 1856–1857-ben Kocson, 1857-ben Szomódon, 1857–1859 között Gyermelyen volt segédlelkész. 1859-ben a szomódi gyülekezetbe hívták meg, ott szolgált 1865. december 9-én bekövetkezett haláláig. Kocson temették. DREL II. 70. a. 1847. 2. 1848. 14. DREL II. 70. b. 1847/48. 10. DREKK O. 394t. 126. TtREL I. 8. d. 11. Szomód. I. 1. 4. II. 36. KÖBLÖS 2006. 291, 314, 316, 326, 623, 896, 1054. GERECSEI-KÖBLÖS-KRÁNITZ 2012. 456. KRÁNITZ 2012. 172.

⁷⁰ DREKK O. 394t. 124. DPK 1887. 170–171. KÖBLÖS 2006. 388, 391, 904, 914, 949. KRÁNITZ 2012. 170. GERECSEI-KÖBLÖS-KRÁNITZ 2012. 432–433.

⁷¹ Keresztelése 1837. szeptember 27-én volt. *Ketheli Praeorans Páli János, Nemes Pálfi 'Sofia, Zsigmond. Szülők lakhelye: Kethely és Ete.* Etei III. sz. vegyes akv. 66. Etei REL.

⁷² DREKK O. 394t. 134–135. KRÁNITZ 2012. 179. KÖBLÖS 2006. 333, 344 (hazája Kethely), 392 (hazája Csep), 744, 947, 951. GERECSEI-KÖBLÖS-KRÁNITZ 2012. 436–437 (neve hibásan Pályi Zsigmond!).

⁷³ DREL I. 1. a. 1867. 7–8.

dött,⁷⁴ emellett a tatai egyházmegye világi tanácsbírája,⁷⁵ egyházmegyéjének pedig az egyházkerületi közgyűléseken világi képviselője is volt.⁷⁶ 1897-ben ő dolgozta ki az egyházközségek háztartására vonatkozó szabályrendeletek tervezetét,⁷⁷ 1898-ban pedig az egyházkerület helyettes világi számvevőjének is felkérték.⁷⁸ Egyházmegyei világi tanácsbírói megbízatásáról hajlott korára való tekintettel 1900-ban mondott le.⁷⁹ 1906. április 18-án halt meg, másnap temették felesége és három elhunyt gyermeke mellé.⁸⁰ Felesége az 1889-ben elhunyt nemes Pázmány Zsuzsanna volt, akitől összesen öt gyermeke született: Ilona, Berta, Dezső, Erzsébet és Gyula.⁸¹

A család leszármazását és egyben ároni küldetését a harmadik fiú, Lajos (idősebb) két gyermeke vitte tovább. Az idősebbik fiú, (ifjabb) Lajos 1870. október 31-én született. Tanulmányait 1881–1894 között a pápai kollégiumban végezte.⁸²

⁷⁴ Adataink 1870 és 1888 közöttiek. PEIL 1881. 158. 1883. 1154. 1885. 795. 1888. 1177. Lásd még az ácsi anyakönyvi bejegyzéseket (81. sz. jegyzet)!

⁷⁵ Adataink 1885 és 1898 közöttiek. PEIL 1885. 795. 1888. 1177. 1889. 243. 1898. márc. Püspöki jelentés. 9.

⁷⁶ Adataink 1897 és 1901 közöttiek. DREL I. 1. a. 1897. 4. 1901. márc. 4.

⁷⁷ DREL I. 1. a. 1897. 44.

⁷⁸ DREL I. 1. a. 1898. márc. 31, 33.

⁷⁹ DREL II. 70. a. 1900. 12–13.

⁸⁰ *Páli Zsigmond nyugalmazott községi jegyző, néhai Pázmány Zsuzsanna férje, 69 éves. Születési hely: Kethely. Halál oka: aggkori végkimerülés. Megjegyzés: ide hozzák eltemetni elhunyt neje és 3 gyermeke mellé.* Ácsi VIII. sz. temetési akv. 145. Ácsi REI. A három gyermek Ilona, Berta és Gyula volt. Lásd a következő jegyzetet. A múlt évi közgyűlés óta hunyt el többek között Páli Zsigmond egyházmegyei világi tanácsbíró. DREL II. 70. a. 1906. 9.

⁸¹ **Pázmány Zsuzsanna** 1889. november 8-án halt meg 40 éves korában tüdőbajban, november 10-én temették Ácson. Ácsi VIII. sz. temetési akv. 18. Ácsi REI. **Ilona** 1870. szeptember 19-én született, október 2-án keresztelték Ácson. 11 hónapos korában egy kocsi elgázolta. 1871. augusztus 13-án temették. Ácsi IV. sz. vegyes akv. 214. Ácsi VI. sz. temetési akv. 100. Ácsi REI. **Berta** 1872. december 28-án született, 1873. január 11-én keresztelték Ácson. 9 hónapos korában bélhurutban halt meg. 1873. szeptember 20-án temették Ácson. Ácsi IV. sz. vegyes akv. 543. Ácsi V. sz. vegyes akv. Temetés 5. Ácsi REI. **Dezső** 1874. április 8-án született, április 15-én keresztelték Ácson. Ácsi IV. sz. vegyes akv. 559. Ácsi REI. További sorsa ismeretlen. **Erzsébet** 1875. szeptember 24-én született Ácson, szeptember 28-án keresztelték. Ácsi V. sz. vegyes akv. 20. Ácsi REI. További sorsa ismeretlen. **Gyula** 1877. szeptember 1-én született Ácson, szeptember 9-én keresztelték. Tüdőbajban halt meg 1891. szeptember 23-án, másnap temették Ácson. Ácsi V. sz. vegyes akv. 41. Ácsi VIII. sz. halotti akv. 33. Ácsi REI.

⁸² Az 1881/1882-es tanévben volt magántanulóként I. osztályos gimnazista (lakhelye Szomód). Az 1889/1890. tanévben volt VIII. osztályos. A teológia I. évfolyamát az 1890/1891., a IV. évfolyamot az 1893/1894. tanévben végezte el. VII. osztályos gimnazistaként és II. éves papnövendék korában a tatai egyházmegye segélyezte. I. éves papnövendékként tagja volt a teológiai önképzőkörnek és a főiskolai énekkarnak is. Pápai Református Kollégium értesítői. 1881/82. 57. 1884/85. 39. 1887/88. 40, 71. 1888/89. 22. 1890/91. 65, 118, 120, 122, 125. 1891/92. 24, 80, 87. 1892/93. 135. 1893/94. 86.

Segédlelkészi állomáshelyei mind a tatai egyházmegyében voltak: 1896-ban Mocsán, 1897-ben Kocson, 1898-ban Tatán, 1898–1899-ben Esztergomban, 1899-ben ismét Kocson szolgált, majd 1899-ben Naszályon helyettes lelkész-ként, 1899–1900 között pedig Szőnyben ismét segédlelkészként működött. Ezután a komáromi egyházmegyébe került, ahol 1900–1901 között Hetényben helyettes lelkész volt. 1901-ben választották meg Diósförgepatonyba, ahol 1910-ig lelkészkedett, majd Kismányára hívták. Ott szolgált 1923. október 23-án bekövetkezett haláláig.⁸³ Felesége Borza Julianna volt, akitől 9 gyermeke született: Erzsébet, Margit, Ilona, Katalin, Piroska, Julianna, Jolán, Vilma és Sándor. Közülük 1943-ban Margit és Ilona már halott volt, Jolán állami tanítónő, Perlik István telektanyai (Szabolcs vm.) Hangya körzetvezető felesége, Vilma pedig Tibold Géza üllő–tornyoslóbi állami tanító felesége, ekkor már volt egy egyéves kislányuk, Zsuzsanna. Az egyetlen fiú, Sándor Hangyatisztviselőként dolgozott, 1943-ban Felsővisón teljesített katonai szolgálatot.⁸⁴

Az idősebb Lajos második fia, Sándor 1872. április 24-én Szomódon született. A gimnáziumot és a teológiát Pápán végezte, kivétel a teológia I. évfolyama, amit 1890/91-ben Debrecenben járt. A tatai egyházmegyében segédlelkészkedett, állomáshelyei: 1894–1895 között Tata, 1896–1898 között Szőny, 1898–1899 között pedig Kocs. 1899-ben választották meg Esztergomba a gyülekezet sorrendben második rendes lelkészének. 1943-ban írt életrajzában külön kihangsúlyozza, hogy ezt az egyházközséget 1881-ben tatai esperesként még apja hívta életre. Néhány mondat erejéig olvassunk bele az életrajzba!

„1881. október 15-én ő tartotta itt az első református istentiszteletet a vármegyeház nagytermében, amelynek falairól a primások mint örökös főispánok arcképei néztek alá a szerintük eretnek istentiszteletre. Maga a termet átengedett alispán is kíváncsi volt rá, és a karzatról végighallgatta, s mikor kijöttek, a református uraktól csodálkozva kérdezte: „Hát ti is hiszitek a Krisztust?” (Közülük az egyik beszélt el nekem, amikor én ide kerültem).”

Sándor 1917–1921 között egyházmegyei tanácsbíró is volt. Az esztergomi gyülekezetben 1944-ig szolgált, akkor nyugdíjba ment. 1949. március 22-én halt meg. Feleségének, Lászlófalvi Velits Mariskának 1900. július 9-én a Budapest–Kálvin téri templomban esküdt örök hűséget. Három lányuk született: 1904-ben Mariska, aki 8 napos korában meghalt, 1907-ben Etelka és 1911-ben

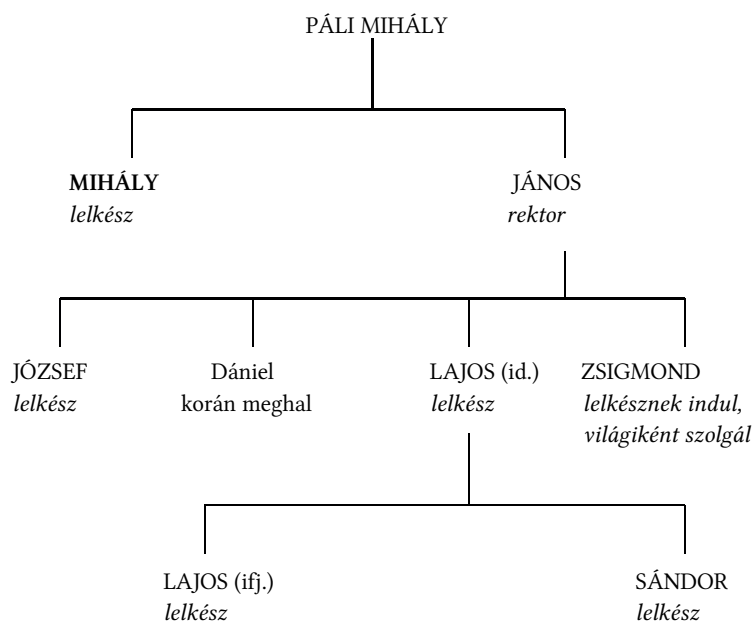
⁸³ TIREL I. 8. d. 6. Diósförgepatony. I. 2. II. 3–8. d. 8. Kismánya. 12. d. 11. Szomód. II. 7. GERECSEI-KÖBLÖS-KRÁNITZ 2012. 433.

⁸⁴ KRÁNITZ 2013. 317–318.

ismét Mariska. A feleség 1923. május 1-én elhunyt. Etelka lányuk Tóth István magyar királyi erdészeti üzleti tiszt felesége lett. 1943-ban Egerben laktak, két gyermekük született: 1932-ben Sándor, aki 1943-ban elsős gimnazista volt, és 1933-ban Éva, aki 1943-ban a negyedik elemi járta. A lelkész Mariska lánya 1943-ban még hajadon volt.⁸⁵

5. Összefoglalás: a Páliak mint ároni család

Összefoglalásképpen a kocsi eredetű Páli családról annyit mondhatunk el, hogy jogosan viselheti az ároni jelzőt: három generációban is református egyházukat szolgálták, közülük egy a rektori pályát választotta, négyen lelkészek lettek, és egy ötödik tag is erre az útra lépett, majd miután papi pályája kettétört, különféle világi választott tisztségekben szolgált tovább egyházát. Mindezt szematikusan a következő ábrán érzékeltetjük:

⁸⁵ GERECSEI-KÖBLÖS-KRÁNITZ 2012. 433-434. KRÁNITZ 2013. 900-903.

II.
A BIZONYSÁGLEVELEK

Az őrési egyházmegye egyes iratanyagában felfedezett iratcsomó tehát eredetileg mindazon bizonyágleveleket tartalmazta, melyekkel Páli Mihály sikeres tanulmányait és papi vizsgáit igazolta, valamint azokat az engedélyeket is magában foglalta, melyek a kibocsátáshoz, a felszenteléshez, illetve a megválasztott lelkési állás elfoglalásához szükségesek voltak. Ezeket Mihály mint értékes személyes dokumentumokat nyilván a parókián,ládájában őrizte.

Halálát követően, Barta György őrési esperes⁸⁶ beszámolója szerint 1815 végén vagy 1816 elején ingóságait elárverezték, a befolyt összeget pedig háromfelé osztva özvegyének és két gyermekének juttatták. Az 1816. január 23–24-én tartott egyházmegyei közgyűlésen hasonló sorsra jutottak könyvei is.⁸⁷ Az esperes alighanem ekkor jutott hozzá a bizonyáglevelekhez is, és ekkor írhatta rá a 13. számot viselő dokumentumra a bevezetőben már emlegetett feliratot, hogy ne felejtse el átadni az „árvák”, vagyis József és Julianna részére.⁸⁸ Időközben azonban József meghalt, a rá eső rész Julianna javára történő átadása elé pedig az özvegy újabb férje, Julianna mostohaatyja, Lukács Mi-

⁸⁶ Barta György 1783-ban írta alá a debreceni kollégium törvényeit. Ezután szentesi praeceptor lett, 1785-ben tért vissza a kollégiumba. 1792–1795 között az utrechti egyetemen teológiát tanult. Hazatérte után, 1796. július 1-től haláláig az egyházasrádóci gyülekezetben szolgált. 1799-ben exmittálták és felszentelték. 1808-tól kezdve haláláig ő volt az újonnan felállított őrési egyházmegye első esperese is. 1816. december 28-án halt meg. Felesége Fülöp Julianna, Fülöp János nagyrákosi lelkész lánya volt. DREL I. 1. a. 3. 188, 204, 307, 321, 394. DREL I. 1. a. 4. 64, 107, 189, 267, 513, 532, 543. DREL I. 1. a. 5. 15. DREL I. 1. a. 6. 31, 49, 79. DREL I. 1. u. Egyházasrádóc. I. 4, 5. III. 1. Kerca. I. 6. Körmend. II. 4. Nagyrákos. I. 2, 3. Óriszentpéter. I. 14. DREL II. 35. a. 2. 145, 151. DREL II. 35. b. 1. 92, 110, 120, 139, 154, 163, 178, 191, 198, 226, 227, 244. DREL II. 197. a. 1. 1. a. 1. b, 4, 5, 7, 9, 14, 37, 38, 41, 43, 50, 55, 62, 65, 66, 68, 69, 71, 73, 74, 75, 76, 80, 82, 83, 86, 87, 92, 97, 120, 123, 144, 154, 186. DREL II. 197. a. 2. 57, 96. DREL II. 197. b. 1815. 2. DREL II. 197. h. 1. 5, 11. DREL II. 197. i. 1. 1, 3, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 14, 15, 18, 74, 76, 79, 82. DREL II. 197. i. 2. 2, 11, 13, 20. DREL II. 197. i. 3. 1, 3, 4, 6, 10, 12, 16, 61, 63, 79, 80, 82, 84, 85, 86, 88, 159, 161, 162, 164, 166, 168, 170, 200, 202, 205, 209, 211, 244, 245, 247, 248, 250, 251, 253, 255, 257, 262, 264, 266, 268, 271, 273. DREL II. 197. i. Esperesek névsora (hibásan: 1817-ig). DREKK O. 1055. 678. TtREL I. 8. d. 6. Balatonkenese. 5. ANTAL 1888. 411. TÓTH 1927. 31 (csak 1796-ból ismeri). SEGESVÁRY 1935. 44. PAIS–NAGY 1989. 164. PATAKY 1990. 57, 70, 155, 186. PATAKY 1992. 132, 248, 251, 306, 414. SZÖGI 2000. 161 (1922. sz.). THURY 1908. 381, 391, 392, 398.

⁸⁷ Lásd a 49. sz. jegyzetet.

⁸⁸ Barta György kézírásával, hátlapi feljegyzéseivel az egyházmegye iratai között számtalan helyen találkozhatunk, csak két példa az 1813-as évből: DREL II. 197. b. I. fiók. 6. cs. 3. 5. sz. Ezek alapján kétséget kizáróan azonosítható, kinek a kezétől származik a 13. sz. okmány hátlapi felirata.

hály nagyrákosi lelkész jogi akadályokat próbált gördíteni,⁸⁹ emiatt hiúsulhattott meg az iratok átadása is.

Az okmányok ezután alighanem a jegyzői irodában hányódtak. Így juthattak a harmincas évek második felében az egyházmegyei jegyző, Hajas István szentgyörgyvölgyi, majd kercai lelkész⁹⁰ kezébe, aki akkoriban rendezhette a traktus levéltárát.⁹¹ Az egybetartozó iratokat ő fogta egybe egy összeragasz-

⁸⁹ Lásd a 51. sz. jegyzetet.

⁹⁰ Hajas István Körmenten született, apja Hajas János gazda volt. Tanulmányait szülővárosa iskolájában kezdte, majd 1803-ban szolgálóként beiratkozott a pápai kollégium syntaxista veteranus tanulócsoportjába. 1803-tól alumnus diák volt, 1806-ban írta alá a kollégium törvényeit. Tanulmányaival párhuzamosan 1806–1808 között és 1812-ben kollégiumi magántanító is volt, majd 1813-ban jurátusként a csöglei rektorságra ment, és már nem tért vissza az alma materbe. Még 1814-ben is ő volt a csöglei rektor, 1815-ben már máshol, ismeretlen helyen szolgált. 1817. június 1-től az egyházsrádóci gyülekezetben működött, 1818-ban jelölték és szentelték. 1826 elején a szentgyörgyvölgyi egyház hívta meg, majd 1835 márciusában Kercára került, ahol haláláig szolgált. Egyházmegyei táblabíró, valamint 1835–1838 között helyettes jegyző, 1839–1844 között jegyző, végül 1844–1848 között őrségi esperes is volt. 1848. október 19-én halt meg Kercán. Kétszer is nősült: első felesége Barta Eszter, Barta György őrségi esperes és egyházsrádóci lelkész leánya, majd a második Nagy Katalin, Nagy Sándor szalafői lelkész leánya volt. DREL I. 1. a. 4. 178, 179, 544. DREL I. 1. a. 5. 15. DREL I. 1. a. 6. 87, 163, 205, 253, 350. DREL I. 1. a. 7. 1. 132, 299, 344, 346, 489, 582, 583. DREL I. 1. u. Becsvölgye. I. 15, 20. Egyházsrádóc. I. 5, 6, 8 felesége Földes Katalin). III. 1. Kerca. I. 2, 8, 9. III. 1. Kerkanémetfalu. 19. Nagyrákos. I. 5, 7, 8. Szalafő. II. 1, 2. Szentgyörgyvölgye. I. 2. III. DREL II. 35. a. 2. 274. DREL II. 197. a. 1. 74, 79, 91, 93, 95, 96, 111, 118, 122, 132, 162, 167, 181, 186. DREL II. 197. a. 2. 6, 10, 11, 26, 38, 56, 60, 71, 72, 74, 77, 79, 80, 81, 82, 85, 88, 90, 92, 93, 95., 97, 98, 103, 105, 106, 107, 112, 121, 124, 125, 127, 128, 133, 139, 140, 143, 144, 145, 146, 148, 153, 160, 161, 167, 168, 171, 172, 173, 175, 193, 194, 196, 197, 203, 204, 207, 211, 214, 215, 217, 218., 240, 241, 246, 251, 253, 258, 259, 266, 268, 269, 282, 283, 284, 286, 292, 295, 297, 299, 303, 304, 307, 316, 317, 318, 319, 325, 327, 329, 330, 332, 334, 338, 339, 343, 345, 353. DREL II. 197. b. 1. 1, 6, 13, 22, 38, 43, 50, 60, 70, 82, 99, 109, 116, 126, 139, 156, 169. DREL II. 197. b. 1818. 1. 1819. 1. 1820. 4. 1821. 5. 1823. 16. 1827. 2. 1828. 1. 1829. 1. 1847/48. 14. DREL II. 197. i. 1. 24, 36, 43, 45, 51, 55, 59, 61, 64, 68, 84, 88, 92, 96, 100, 104, 111, 114, 118, 122, 125, 130, 136, 148, 149, 157, 175. DREL II. 197. i. 2. 13, 21, 33, 35, 38, 43, 45, 51, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 92, 93, 96, 97, 99, 106, 118, 121, 122. DREL II. 197. i. 3. 32, 48, 56, 98, 104. DREL II. 197. i. Esperesek névsora. DREL III. 36. e. 2. 440 (1815-ben már rádóci lelkész!). DREL III. 239. b. 1. 377. DREKK O. 394t. 49. TtREL I. 8. d. 8. Köveskál. 22. d. 11. Szentgyörgyvölgye. 3. TÓTH 1820. 25. TÓTH 1833. 35. RÁCZ 1897. 25, 29. TÓTH 1927. 25 (csak 1814). PAIS-NAGY 1989. 151, 164. PATAKY 1990. 71, 72, 79, 83, 88, 155, 162, 181, 187. PATAKY 1992. 248, 251, 276, 296, 403, 414. KÖBLÖS 2006. 210, 212, 437, 920, 926, 965, 967, 971, 983, 1027.

⁹¹ 1835 és 1843 között helyettes, majd rendes jegyzőként ő vezette az egyházmegyei jegyzőkönyvet. DREL II. 197. a. 2. 71–241. Ez alapján azonosítható, hogy az iratsomót átfogó papírcsíkra ő írta rá a bevezetőben említett feliratot. Azért feltételezem, hogy egy legalább részleges levéltárrendezést végzett, mert az 1834–1835-ös évek irataira sokhelyütt ő írta rá a tárgyakat, ezenfelül rábukkantam olyan csomókra is, melyek különböző évekből, de azonos ügyre tartalmaztak iratokat, és az egyes okmányok tetején szintén az ő kézírásával olvashatók rövid regeszták, tehát ezeket a tárgyi vagy személyi alapon rendezett csomókat is ő állította össze. 1834: DREL II. 197. b. V. fiók. 9. cs. 36. sz. 1835: Uo. V. fiók. 13. cs. 1, 19, 20, 22, 27, 30. sz. 1810-es és 1820-as évekből Bata János iratai: Uo. V. fiók. 7. cs. utáni szám nélküli csomó. 1830–1831-es évekből egy senyeházi vizsgálat iratai: V. fiók. 9. cs.

tott papírcsíkkal, melyre a bevezetőben szintén említett szöveggel ráírta az iratok címzettjeit. Ekkor már legfeljebb Juliannára és leszármazottaira gondolhatott, ezért használta az *utódok* szót, mely elé – a lelkész-utódoktól való megkülönböztetésül – utólag szúrta be a *családi* jelzőt.

Végülis nem tudjuk, miért nem jutott el az ominózus iratsomó a papírcsíkon szereplő címzettekhez, talán akkor már nem élt senki, vagy a jegyző nem ismerte őket. A dokumentumok maradtak az egyházmegyei levéltárban, ahol egy későbbi rendezés során a vegyes rendezetlen iratok közé került. Az 1830-as évek óta valószínűleg mi voltunk az elsők, akik a csomót felnyitottuk, és tartalmába belenéztünk. Alább ezeket a forrásokat közöljük keletkezésük sorrendjében.

FORRÁSOK

1.

Debrecen, 1800. április 19.

A debreceni kollégium tanúsítványa Páli Mihály ottani tanulmányairól és magaviseletéről.

Lectori salutem!

Bonae spei juvenis Michael Páli a nobis scholae reformatae Hajdonicalis Böszörményiensis ludi magister designatus, cum jam in eo esset, ut ad eam provinciam suscipiendam in iter sedaret, petiit a nobis, ut testimonium idoneum sibi daremus.

Testamur igitur eum ex quo tempore in nostram disciplinam se se tradidit, ita, ut probum, honestumque studiosum decet se se gessisse.

Deum Optimum Maximum oramus, ut eum gratia sua adjuvare velit ad spartam hanc magna cum utilitate eius scholae administrandam.

Dabamus Debrecini die 19. Aprilis 1800.

Collegii reformatorum Debrecinensis professores
et rector Esaias Budai manu propria

[LOCUS SIGILLI]

Extradatum per Danielem Gombos manu propria hoc tempore senioremm collegii.

MAGYAR FORDÍTÁS

Üdvöt az olvasónak!

Miután a jóreményű ifjút, Páli Mihályt a hajdúböszörményi református iskola iskolamesterévé rendeltük ki, mivel már közel van ahhoz, hogy annak a hivatalnak a vállalására útra keljen, azt kérte tőlünk, hogy adjunk neki megfelelő tanúsítványt.

Tanúsítjuk tehát, hogy attól az időtől kezdve, mikor ránk bízta a maga taníttatását, olyan jámborul, tisztességesen és igyekvően viselkedett, amint illik.

Kérjük a Legjóságosabb és Leghatalmasabb Istent, hogy kegyelmével segítse őt abban, hogy ezt a tisztséget azon iskola nagy hasznára tudja betölteni.

Kiadtuk Debrecenben, 1800. április 19-én.

A reformátusok debreceni kollégiumának professzorai és rektora:

Budai Ézsaiás

saját kezével

[PECSÉT HELYE]

Kiadta Gombos Dániel, a kollégium jelenlegi széniora saját kezével.

Eredeti: DREL II. 197. k. Páli Mihály iratai. No. 1. 1. Egy kétrét hajtott papír 1. oldala, a szöveg alatt a debreceni kollégium természetes színű viaszba nyomott pecsétjének maradványai láthatók, a papírfelzet hiányzik.

Kiadás, regeszta: —

2.

Debrecen, 1800. április 19.

Páli Mihály kötelezvénye a hajdúböszörményi iskolarektorsággal kapcsolatban.

Én, alább meg irt, a Nemzetes Debreceni Reformatum Collegiumnak Tiszteletes Professoritól a' Hajdú Böszörményi Reformatus Oskolának igazgatására és az abban levő Tanulóknak oktatására ki küldetvén szentül és igaz hittel fogadom, hogy annak az Oskolának meg maradására, nevelkedésére és épületére egész erőmmel, tehetségemmel jó lélekkel vigyázok, és abban a reám bizattatandó Tanulókat mind az igaz Keresztyén Vallásra, mind a tisztességes tudományokra e Nemzetes Collegiumban be vett tanítás rendi szerént tanitom, mind pedig a jó erkölcsökre és valóságos kegyességre szorgalmatosan oktatom, és a' mellett a' fenyítékben a mértéket követem, és azt fogadom, hogy nem komor, haragos, veszekedő, kegyetlen, hanem engedelmes leszek, és az időmet nem heveréssel, vendégeskedéssel, tobzodással, ide 's tova járás-

sal, gyanús társalkodásokkal és felettébb való előmenetelemnek vadászásával, hanem a reám bizattatandó munkámmal töltöm el.

A Szent Ekklésia Tiszteletes Prédikátorihoz, Elöljáróihoz, Curátorihoz egész engedelemmel, tisztelettel, szeretettel leszek.

Emellett a Nemzetes Collegiumnak, úgymint a' melytől más több jó tetéményekkel (!) együtt most is ezen Szerencsémét veszem, becsületét előttem tartom, a' mellyet mind magam viselésével, mind tselekedettel is megmutatok.

Teljes béándékkal vagyok ugyan, hogy magamat prédikátorságra adjam, mindazonáltal, ha valami ok miatt ezen Szent Hivatásomtól akaratom ellen el maradnék, salariumomnak bizonyos részét a Canonok szerént az Ekklésiának vissza fogom adni.

Mindezekre Istennek kegyelme velem lévén magamat egészen ajánlom, hogyha pedig ezen fogadásom szerént Hivatalomban el nem járok, szabad legyen engemet a Szent Ekklésia Elöljáróinak, a Venerabilis Tractus Tiszteletes Seniorának hitével akármelley időben ezen hivatalomból ki tenni.

Hogy pedig én Hivatalomat esztendőm ki telésének előtte elhagynám, tehát minden Testimonium nélkül bocsáttassam el.

Debreczenben, die 19. Aprilis 1800.

Páli Mihály
magam kezével

*Eredeti: DREL II. 197. k. Páli Mihály iratai. No. 1. 2. Egy kétrét hajtott papír 2. oldala.
Kiadás, regesztá: —*

3.

Debrecen, 1800. április 19.

Gombos Dániel debreceni széniornak a hajdúböszörményi gyülekezet elöljáróihoz szóló kísérlőlevele.

Tiszteletes Nagy Jó Uram!

Tapasztalván némelley Oskola Mestereknek azon Szokását, melly szerént ki menetelek alkalmatosságával azon obligatoriát, mellyben magokat előttünk le kötelezik, a Szent Ekklésia Elöljáróinak kezekbe nem adták, imé mostan Tiszteletes Nagy Jó Uramnak ki küldjük olly véggel, hogy azon Ekklésia Elöljáróinak resignálja, vagy pedig magánál tartsa a végre, hogy ha az Oskola Mester illendöképpen a maga Hivatalábann el nem járna, vele ezen obligatoria szerént bármi lehessen.

Ezt, a midön én Tiszteletes Professor Uraiméknak parancsolatjára kötelesem szerént jelenteném, maradok

Tiszteletes Nagy Jó Uramnak

alázatos szolgája:

a Debreczeni Reformatum Collegiumnak mostani seniora
Gombos Dániel
magam kezével

Debreczenben, die 19. Aprilis 1800.

Eredeti: DREL II. 197. k. Páli Mihály iratai. No. 1. 3. Egy kétrét hajtott papír 3. oldala.

Talán egykor pecsét volt a szöveg alá nyomva, de az a rész ki lett vágva.

Kiadás, regeszta: —

4.

Hajdúböszörmény, 1802. március 28.

*Hajdúböszörmény városának, lelkészeinek és a debreceni egyházmegye
esperesének tanúsítványa Páli Mihály ottani iskolarektorságáról
és magaviseletéről.*

Nos, N. N. ductor et senatus liberi ac privilegiati oppidi Hajdonicalis Böszörmény notum, testatumque reddimus omnibus, quibus expedit, universis, quod exhibitor praesentium reverendus vir Michael Pály emeritus rector scholae reformatorem Böszörményiensis sub defluxu proximius repositorum duorum integrorum annorum in schola nostra Helveticae confessioni addictorum Hajdonicali Böszörményiensi in erudiendis curae suae concreditus discipulis fidelem, solertem, indefessamque publici praeceptoris exhibuerit operam, partesque omnes praegesti sui officii zelo fideli integra conscientia adimpleverit, moribus vero pium, probum et honestum fuisse testamur.

Quapropter nos quoque titulum eundem virum hocce officii genere excultum praesentibus in signum gratissimae propensionis nostrae, pignusque communis amoris datis litteris testimonialibus comitamur et commendamus.

Signatum in oppido Hajdonicali Böszörmény die 28^a Martii 1802.

N. N. ductor et senatus
liberi ac privilegiati oppidi Hajdonicalis Böszörmény

[SIGILLUM]

Extradatum per me, Joannem Tánczos manu propria
praefati oppidi inclytum notarium

De iisdem testatur, praefatumque virum dominum Michaëlem Pály
eruditione et morum elegantia insignem commendat.

Samuel Dióßegi manu propria
verbi Divini minister

Idem bona conscientia testatur.

Stephanus Nagy manu propria
verbi Divini minister

Praelaudatum dominum Michaëlem Páli, utpote qui per biennium sub
inspectione mea scholae rectorem egit, ego quoque commendatum esse volo.
Debrecini, 6^a Aprilis 1802.

Georgius Szikszai manu propria
tractus Debrecinensis senior

MAGYAR FORDÍTÁS

Mi, N. N., Hajdúböszörmény szabad és kiváltságolt mezőváros hadnagya és tanácsa tudtul és tanúbizonyoságul adjuk mindenkinek, akit illet, hogy a jelen levél bemutatója, a tiszteletes férfiú, Páli Mihály, a reformátusok böszörményi iskolájának kiérdemesült rektora a legutóbb eltelt két teljes év lefolyása alatt a helvét hitvallásnak elkötelezettek [részére épült] hajdúböszörményi iskolánkban a gondoskodására bízott tanulók oktatásában a köztanító hűséges, gondos és fáradhatatlan tevékenységét elvégezte, előbb viselt hivatalának minden részét hűséges buzgósággal, tiszta lelkiismeretességgel teljesítette, erkölcséire nézve pedig kegyes, jámbor és tisztességes volt, ezt tanúsítjuk.

Ezért mi is az előbb említett ugyanazon férfiút, aki a hivatal eme fajtájában eljár, igen hálás jóindulatunk jeleként és közös szeretetünk biztosítéként jelen tanúsító levelünk kiadásával kísérvük és ajánljuk.

*Lejegyeztetett Hajdúböszörmény mezővárosban, 1802. március 28. napján.
N. N., Hajdúböszörmény szabad és kiváltságolt mezőváros
hadnagya és tanácsa*

[PECSÉT]

*Kiadatott általam, Tánczos János,
az említett mezőváros tekintetes jegyzője által saját kezével*

*Ugyanezeket tanúsítja, és az említett férfiút, Páli Mihály urat képzettségre és az erkölcsök finomságára nézve kitűnőként ajánlja:
Diószegi Sámuel lelkipásztor saját kezével*

*Ugyanazt tanúsítja jó lelkiismerettel:
Nagy István lelkipásztor saját kezével*

A fent dicséért Páli Mihály urat, mivelhogy két évig az én felügyeletem alatt töltötte be az iskola-igazgatóságot, én is ajánlani szándékozom.

Debrecen, 1802. április 6.

*Sziksza György, a debreceni egyházmegye
esperese saját kezével*

Eredeti: DREL II. 197. k. Páli Mihály iratai. No. 2. Egy kétrét hajtott papír 1–2. oldala, a szöveg alatt Hajdúböszörmény város papírfelzetre nyomott pecsétje.

Kiadás, regeszta: –

5.

Debrecen, 1802. április 6.

A debreceni kollégium és Vecsei Sámuel tiszántúli szuperintendens tanúsítványa Páli Mihály debreceni tanulmányairól és hajdúböszörményi iskolamesterségéről annak érdekében, hogy a helytartótanács engedélyezze marburgi tanulmányait.

Sacratissimae Caesareae et Regio Apostolicae Maiestatis benignae resolutioni medio excelsi Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici de dato 24^{tae} Februarii anni 1800. emanatae conformiter testamur: juvenem Michaëlem Páli ex oppido Kots inlyto comitatu Komáromiensi ingremiato oriundum in collegio reformatorum Debrecinensi per annos octo diligenter semet in humanorum litterarum, philosophiae et theologiae Christianae studiis exercuisse, probis praeterea et inculpatis moribus fuisse, spemque adeo nobis fecisse, fore, ut, si cum benigno indultu Sacratissimae Caesareae et Regio Apostolicae Maiestatis studiorum theologorum augendorum causa academiam Marburgensem, quam prae caeteris elegit, adire eidem licuerit, in ecclesiis reformatis Hungaricis utilis olim verbi Divini minister esse possit.

In cuius rei fidem praesentes literas testimoniales subscriptione nostra et sigillo collegii publico munitas extradamus.

Debrecini, die 6ª Aprilis 1802.

Collegii reformatorum Debrecinensis professores:

Gabriel Szilágy manu propria theologiae professor
Stephanus S. Kotsi manu propria exegeseos professor
Esaias Budai manu propria historiarum universarum, linguaeque
Graecae et eloquentiae Latinae professor
Paulus Sárvári manu propria matheseos et physicae professor

[SIGILLUM]

Finito cursu scholastico, de quo testimonium hoc professorum loquitur, per biennium in tractu Debrecinensi apud Haidones Bószörmenyienses munere ephori ludi litterarii functus est. Ubi eum se diligentem, moribusque probum praestitisse senior inspector eiusdem tractus cum laude perhibet. Ita testatur, conatusque eius gratiis excelsi Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici humillime commendat

Samuel Vecsey manu propria
ecclesiarum Helveticae confessionis in districtu
Transtibiscano superintendens

[SIGILLUM]

Hajdonicali Bószörmenyini, 10^a Aprilis 1802.

MAGYAR FORDÍTÁS

A Legszentségesebb Császári és Királyi Apostoli Felségnek a nagyméltóságú Magyar Királyi Helytartótanács közreműködésével az 1800. év február 24-i dátum alatt kiadott kegyes rendeletével egybehangzóan tanúsítjuk, hogy a Komárom vármegyébe kebelezett Kocs mezővárosban született Páli Mihály [nevű] fiatalember a reformátusok debreceni kollégiumában 8 éven át magát szorgalmasan gyakorolta a humán tudományok, a filozófia és a keresztény teológia tanulmányozásában, emellett erkölceit tekintve jámborul és büntetlenül élt, és emiatt azt a reményt táplálja bennünk, hogy ha a Szent Császári és Királyi Apostoli Felség kegyes engedélye folytán a teológiai tanulmányok mélyítésének céljából a marburgi akadémiára elmehetne, melyet a többiek közül kiválasztott, a magyarországi református egyházakban egykor majd hasznos lelkipásztor válhat belőle.

Ezen ügy tanúsítására kiadjuk aláírásunkkal és a kollégium nyilvános pecsétjével megerősített jelen bizonyáglevelünket.

Debrecen, 1802. április 6. napján.

A reformátusok debreceni kollégiumának professzorai:

Szilágyi Gábor, a teológia professzora saját kezével
Kocsi S. István egzegézis professzor saját kezével
Budai Ézsaiás, az egyetemes történelem, a görög nyelv és a latin
irodalom professzora saját kezével
Sárvári Pál, a matematika és a fizika professzora saját kezével

[PECSÉT]

Miután iskolai tanulmányait befejezte, melyről a professzorok eme tanúsítványa szól, két évig a debreceni egyházmegyében, a hajdúböszörményieknél szolgált iskolaigazgatói hivatalban. Ugyanazon egyházmegye felügyelő esperese [is] dicsérettel tanúsítja, hogy szorgalmasnak és erkölcsére nézve jámbornak bizonyult. Ezt bizonyítja, és törekvéseit alázatosan a nagyméltóságú Magyar Királyi Helytartótanács kegyeibe ajánlja

Vecsey Sámuel, a tiszántúli kerületben lévő helvét hitvallású egyházak szuperintendense saját kezével

[PECSÉT]

Hajdúböszörmény, 1802. április 10.

Eredeti: DREL II. 197. k. Páli Mihály iratai. No. 3. Egy kétrét hajtott papír 1. oldala, a professzorok aláírása alatt a debreceni kollégium, Vecsei Sámuel püspök aláírása alatt a tiszántúli egyházkerület vörös viaszba nyomott pecsétje.

Kiadás, regeszta: –

6.

Marburg, 1803. május 4.

Wilhelm Münscher teológiai professzor tanúsítványa Páli Mihálynak a marburgi akadémián eltöltött tanulmányi évéről.

Qui studiorum causa ad academiam nostram accessit, atque in ea per annum fere est commoratus Michael Bali Hungarus, theologiae cultor, meas praelectiones in Novi Testamenti exegesi, in historiam ecclesiasticam et scientiam pastorem ea assiduitate et attentione frequentavit, ut eius in

litteras amor, discendique cupiditas satis elucesceret. Praeterea leges publicas in salutem et conservationem academiae latas observare non destitit.

Ita testabar Marburgi die IV. Maii, anno MDCCCIII.

Guilielmus Muenscher
theologiae doctor et professor ordinarius

[SIGILLUM]

MAGYAR FORDÍTÁS

A magyar Páli Mihály, a teológia művelője, aki tanulás céljából a mi akadémiánkra jött, és abban majdnem egy évig tartózkodott, az én újszövetségi egzegézis, egyháztörténeti és lelkipásztortani előadásaimat olyan szorgalommal és figyelmességgel látogatta, hogy a tudomány iránti szeretete és tudásvágya nagyon is nyilvánvalóvá vált. Emellett az akadémia boldogulására és fenntartására hozott általános törvények megtartásából nem engedett.

Így tanúskodtam Marburgban, május 4. napján, az 1803. esztendőben.

Guilielmus Muenscher
a teológia doktora, rendes tanár

[PECSÉT]

Eredeti: DREL II. 197. k. Páli Mihály iratai. No. 8. Egy kétrét hajtott papír 1. oldala, a szöveg alatt a professzor vörös viaszba nyomott gyűrűspecstje egybeépített WM monogrammal.

Kiadás, regeszta: –

7.

Révkomárom, 1803. november 28.

Mindszenti Sámuel komáromi esperes tanúsítványa Páli Mihály sikeres lelkészi vizsgájáról.

Lecturis salutem in Domino precamur!

Nos, infrascripti ecclesiarum ministri, fratrum nempe venerabilis tractus Rev Comaromiensis senior et assessores facultate a summe reverendo domino superintendente nostro indultu loco, die, annoque infra notatis dominum Michaëlem Pály de articulis fidei Cristianae juxta Helveticam confessionem solemniter examinavimus, eundemque tamquam non mediocriter in puriori sanae fidei doctrina exercitatum, deque honesta sua conversatione et moribus praeceptorum suorum et plebis habentem testimonia, proinde, ubi legitimam vocationem suscepturus est, verbi Divini, sacrorumque ministri honore dignum esse comperimus.

Quod autem testimonium hocce nostrum fidem optineat plenior, hasce eidem priorum nominum subscriptione et venerabilis fraternitatis sigilli impraessione (!) munitas ultro exhibuimus literas.

Actum in libera regiaque civitate Rev Comarom die 28^a mensis Novembris anni millesimi octingentesimi tertii.

[SIGILLUM]

Franciscus Nyikos ecclesiae Helveticae confessionis minister
et venerabilis tractus Comaromiensis assessor manu propria

Samuel Mindszenti in ecclesia Helveticae
confessionis Comaromiensi verbi Divini,
sacrorumque minister, item venerabilis
tractus Comaromiensis senior manu propria

Joannes Tóth verbi Divini minister ecclesiae
Helveticae confessionis Apácza
Szakallasiensis et tractus notarius manu
propria

Martinus Nagy pastor ecclesiae reformatae
Patasiensis et venerabilis tractus Rev
Comaromiensis assessor manu propria

Michaël Gyöngyösi verbi Divini minister
Farkasdiensis et venerabilis tractus Rev
Comaromiensis assessor manu propria

Johannes Farkas in ecclesia Helveticae
confessionis Comaromiensi verbi Divini,
sacrorumque minister et venerabilis tractus
Comaromiensis assessor manu propria

MAGYAR FORDÍTÁS

Azok számára, akik olvasni fogják, az Úrban üdvösségért könyörgünk!

Mi alulírt gyülekezeti lelkipásztorok, méghozzá a tiszteletes révkomáromi egyházmegye lelkészeinek esperese és ülnökei, az igen tiszteletes szuperintendens urunk által engedélyezett alkalommal az alább megírt helyen, napon és évben Páli Mihály urat a helvét hitvallás szerinti keresztény hittételekre nézve ünnepélyesen levizsgáztattuk, és ezért elismerjük, hogy ő, aki az egészséges hit letisztultabb ismeretében átlagon felül gyakorlottnak bizonyult, és akinek tisztességes magaviseletéről és erkölcséről tanítói és a nép tanúbizonyoságot

tett, alkalmas a lelkipásztori hivatalra⁹² ott, ahol el fogja fogadni a törvényes elhívást.

Hogy pedig ezen tanúsítványunk teljesebb hitelességgel rendelkezzen, kiállítottuk ezen levelünket, melyet saját neveink aláírásával és tiszteletes egyházmegyénk pecsétjének rányomásával önként erősítettünk meg.

Történt Révkomárom szabad királyi városban, az 1803. év november hónapjának 28. napján.

[PECSÉT]

Nyikos Ferenc, helvét hitvallású gyülekezeti lelkipásztor és a komáromi tiszteletes egyházmegye ülnöke saját kezével

Mindszenti Sámuel, a komáromi helvét hitvallású gyülekezet lelkipásztora, továbbá a komáromi tiszteletes egyházmegye esperese saját kezével

Tóth János, az apáczaszakállasi helvét hitvallású gyülekezet lelkipásztora és az egyházmegye jegyzője saját kezével

Nagy Márton, a patasi református gyülekezet pásztorja és a révkomáromi tiszteletes egyházmegye ülnöke saját kezével

Gyöngyösi Mihály farkasdi lelkipásztor és a révkomáromi tiszteletes egyházmegye ülnöke saját kezével

Farkas János, a komáromi helvét hitvallású gyülekezet lelkipásztora és a komáromi tiszteletes egyházmegye ülnöke saját kezével

Eredeti: DREL II. 197. k. Páli Mihály iratai. No. 13. Egy papírlap, a szöveg alatt a komáromi egyházmegye vörös viaszba nyomott pecsétje. Hátlapján Barta György őrségi esperes kézírásával: Tiszteletes Páli Mihály Uram Árváit illető Documentumok.

Kiadás, regeszta: –

8.

Tapolcafő, 1804. március 20.

Búzás Pál pápai esperes hozzájárul ahhoz, hogy Páli Mihály elfogadja a szemerei gyülekezet meghívását.

Ego infrascriptus ex auctoritate mihi Divinitus ac per canones ecclesiasticos concessa vigore praesentium consentio in id, ut ecclesia quidem Helveticae confessionis Szemereiensis ad munus sacri ministerii ibidem gerendum

⁹² Szó szerint: *Isten ígéje és a sákramentumok szolgájának hivatalára*

pie eruditum virum reverendum dominum Michaëlem Páli honesta vocatione mediante invitare possit, praefatus vero reverendus vir dominus Michaël Páli vocationem hancce acceptare, eaque acceptata ecclesiam praefatam Szeme-reiensem pro sacri ministerii officio ibidem administrando adire queat, ita tamen, ut ad solennitatem ordinationis (nisi jam canonicè ordinatus ac consecratus sit) idoneis munitus testimoniis apud me comparere teneatur.

Signatum Tapoltzafő, 20^a Martii 1804.

Paulus Búzás manu propria
venerabilis tractus Papensis senior
et ecclesiae Helveticae confessionis Tapoltzafőiensis pastor
[SIGILLUM]

MAGYAR FORDÍTÁS

Én, alulírott a nekem isteni végzésből és az egyházi kánonok révén juttatott hatalomból eredően a jelen levél ereje révén hozzájárulok ahhoz, hogy történetesen a helvét hitvallású szemerei gyülekezet tisztos elhívással a szent szolgálat hivatalának ottani betöltésére a kegyesen kitanult férfit, a tiszteletes Páli Mihály urat hívhassa meg, az előbb említett tiszteletes férfit, Páli Mihály úr pedig eme meghívást elfogadhassa, majd az elfogadást követően a szent szolgálat hivatalának ottani ellátására az említett szemerei gyülekezet-hez mehessen, még hozzá úgy, hogy a kirendelés ünnepélyes megtartására az alkalmas tanúsítványokkal felszerelve nálam köteles lesz megjelenni, hacsak már törvényesen ki nem rendelték és fel nem szentelték.

Kelt Tapolcafőn, 1804. március 20-án.

*Búzás Pál, a tiszteletes pápai egyházmegye esperese,
és a helvét hitvallású tapolcafői gyülekezet pástora
saját kezével*

[PECSÉT]

Eredeti: DREL II. 197. k. Páli Mihály iratai. No. 14. Egy keresztben kettéhajtott papírlap 1. oldalán, a szöveg alatt Búzás Pál pápai esperes vörös viaszba nyomott gyűrűspecstje.

Kiadás, regeszta: —

9.

Révkomárom, 1804. március 24.

*Mindszenti Sámuel komáromi esperes hozzájárul ahhoz, hogy
Páli Mihály átmenjen a pápai egyházmegyébe, és elfogadja
a szemerei gyülekezet meghívását.*

Infrascriptus vigore praesentium in id consentio, quod reverendus dominus Michael Páli in ecclesiam Helveticae confessionis Szemereiensem ad munus sacri ministerii ibidem gerendum invitatus transire possit.

Rev Comaromii 24. Martii 1804.

Samuel Mindszenti
venerabilis tractus Comaromiensis senior
manu propria

[SIGILLUM]

MAGYAR FORDÍTÁS

Alulírott a jelen levél ereje révén hozzájárulok ahhoz, hogy a tiszteletes Páli Mihály úr, akit a helvét hitvallású szemerei gyülekezetbe hívtak, hogy a szent szolgálat hivatalát ugyanott betöltse, [oda] átmelessen.

Révkomáromban, 1804. március 24.

*Mindszenti Sámuel
a tiszteletes komáromi egyházmegye esperese
saját kezével*

[PECSÉT]

*Eredeti: DREL II. 197. k. Páli Mihály iratai. No. 15. Egy keresztben kettéhajtott papírlap 1. oldalán, a szöveg alatt a komáromi egyházmegye vörös viaszba nyomott gyűrűspecsétje. Ábrája (összevetve a 7. sz. iraton lévő pecsétlenyomattal): egy jobbra néző, széttárt szárnyú galamb, csőrében olajág. Körirata: ✠ SIGILLVM
• TRACTVS • COMARIENSIS • 1712 ✠*

Kiadás, regeszta: —

10.

Bőny, 1804. május 8.

Torkos Jakab dunántúli püspök, valamint a dunántúli református egyházkerület vezetősége kiállítja Páli Mihály szemerei prédikátor papi diplomáját.

Omnibus hasce visuris et lecturis salutem in Jesu Christo precamur!

Cum sancta DEI ecclesia parata semper fuerit Scripturarum Divinarum documentis parere, quae manifeste declarant, neminem propria autoritate sine certa eaque legitima vocatione opus sacri ministerii exercere posse, sic

enim divus apostolus praecepit: Ne cui cito manus imponatur, item debere eum, qui vocatus est, bonum testimonium ab extraneis habere, iique probentur prius, et deinde ministrent, eapropter nos, infrascripti ecclesiarum Helveticae confessioni addictarum inspectores fideliter testamur ac fidem facimus tenore praesentium, quibus expedit, universis, quod harum exhibitor, reverendus dominus *Michaël Páli* legitimam vocationem ad sacrum ministerii gradum habuerit ab ecclesia *Szemereiensi*, bonumque testimonium sanctioris vitae nobis exhibuerit, quocirca praefatum hunc reverendum dominum *Michaelem Páli* publice de dogmatibus fidei Christianae diligenter examinavimus, et ratione doctrinae pariter ac morum dignum honore sacri ministerii invenimus, ac per solennem ordinationem, consecrationemque in numerum legitimorum DEI ministrorum cum religioso timore sancte cooptavimus.

Idcirco eum tam secularibus, quam ecclesiasticis ubique locorum degentibus personis serio ac fideliter commendamus, ut pro legitimo verbi DEI praedicatorum ac sacramentorum eius dispensatore eum agnoscere et revereri velint, ac operam eius in officiis divinis sine omni haesitatione sancte usurpare dignentur.

In cuius quidem testimonii maiorem fidem literis praesentibus manus et nomina propria subicienda ac sigillum nostrae superintendentiae imprimendum curavimus.

Actum *Bőny*, die 8va mensis *Maii* 1804.

[SIGILLUM]

Jacobus Torkos *superintendens*
manu propria
Paulus Totth *manu propria*,
venerabilis superintenden-
tiae Helveticae confessionis
Trans Danubianae
generalis notarius

Samuel Mindszenti
venerabilis tractus
Comaromiensis senior
manu propria
Paulus Búzás *venerabilis*
tractus Papensis senior
manu propria
Georgius Ónodi *tractus*
Barsiensis senior *manu*
propria
Stephanus Szentgyörgyi
venerabilis tractus
Interioris Simegiensis
senior *manu propria*
Sigismundus Ketskemeti
tractus Peremartonensis
senior *manu propria*

MAGYAR FORDÍTÁS

Mindenkinek, aki ezt látja és olvassa, Jézus Krisztusban üdvösségért könyörgünk!

Mivel Isten szent egyháza mindig készen áll arra, hogy a szent írások bizonyosságainak engedelmeskedjen, amelyek egyértelműen kinyilvánítják, hogy senki sem gyakorolhatja a szent szolgálat végzését saját elhatározásból, arra vonatkozó biztos és törvényes elhívás nélkül,⁹³ hiszen a szent apostol⁹⁴ így rendelkezik: „Elhamarkodottan senkire ne tedd rá kezed!”,⁹⁵ továbbá arról, aki meg lett hívva, a kívülállók is jó véleménnyel legyenek,⁹⁶ és ezek először legyenek megvizsgálva, és [csak] utána szolgáljanak,⁹⁷ ezért mi, a helvét hitvallásnak elkötelezett egyházak alább felsorolt előjárói híven tanúsítjuk és bizonyítjuk a jelen írás tartalma révén mindenkinek, akit illet, hogy ennek felmutatója, a tiszteletes Páli Mihály úr a szemerei egyháztól törvényes meghívást kapott a lelkipásztori szolgálat szent tisztségére, és bemutatta nekünk a szentebb életről szóló jó tanúbizonyosságot, ezért ezen említett tiszteletes Páli Mihály urat nyilvánosan és alaposan megvizsgáltuk a keresztény hit tanítása felől, tudása és erkölcei alapján méltónak találtuk a szent szolgálat viselésére, végül ünnepélyes kirendelés és felszentelés révén szent félelemmel és jámborul befogadtuk Isten törvényes szolgálóinak sorába.

Ezért a bárhol is élő mind világi, mind pedig egyházi személyeknek komolyan és biztosan azt ajánljuk, hogy úgy fogadják és tiszteljék, mint Isten ígéjének törvényes hirdetőjét és sákramentumainak kiosztóját, istentiszteleteken való szolgálatával pedig mindenféle kétkedés nélkül jámborul élni méltóztassanak.

Eme tanúsítvány nagyobb hitelessége érdekében pedig a jelen oklevélre helyezettük saját kézjegyünket és nevünket, valamint rányomattuk püspökségünk pecsétjét.

Történt Bőnyön, 1804. május hónap 8. napján.

[PECSÉT]

⁹³ Senki sem szerezheti meg azonban önmagának ezt a tisztséget, csak az, akit az Isten hív el. (Zsid 5,4) Ez a mondat összefüggésben van a papi diploma bal oldalán feltüntetett ószövetségi hivatkozással: Nem küldtem ezeket a prófétákat, mégis úgy igyekeztek; nem szóltam hozzájuk, mégis prófétáltak. (Jer 23,21)

⁹⁴ Tudniillik Szent Pál. Ezután következik a három újszövetségi idézet, mindegyik a Timóteushoz írt első levélből.

⁹⁵ A kézrátételt ne siesd el senkinél! (1Tim 5,22)

⁹⁶ Szükséges, hogy a kívülállók is jó véleményük legyen róla [ti. a püspökről], nehogy gyalázatba és az ördög csapdájába essék. (1Tim 3,7)

⁹⁷ De ezeket [ti. a diakónusokat] is meg kell vizsgálni előbb, csak akkor szolgáljanak, ha feddhetetlenek. (1Tim 3,10)

*Torkos Jakab püspök saját
kezével*
*Tóth Pál, a tiszteletes helvét
hitvallású dunántúli egy-
házkerület főjegyzője sa-
ját kezével*

*Mindszenti Sámuel, a tisztele-
tes komáromi egyházme-
gye esperese saját kezével*
*Búzás Pál, a tiszteletes pápai
egyházmegye esperese sa-
ját kezével*
*Ónodi György, a tiszteletes
barsi egyházmegye espere-
se saját kezével*
*Szentgyörgyi István, a tisztele-
tes belső-somogyi egyház-
megye esperese saját kezé-
vel*
*Kecskeméti Zsigmond, a tisztele-
letes peremartoni egyház-
megye esperese saját kezé-
vel*

Eredeti: DREL I. 24. f. 11. (Régi jelzet: DREL II. 197. k. Páli Mihály iratai. No. 16.) Nyomatott szöveg díszes iniciáléval és kerettel, a szabadon hagyott részeket kézírással töltötték ki (a latin szövegben ezt dőlt betűkkel jelöltük). Az iniciálé mellett balra a hivatkozott szentírási részek: *I. Tim. 5. 22. I. Tim. 3. 7. 10. Jerem. 23. 21.* A szöveg alatt a dunántúli egyházkerület vörös viaszba nyomott pecsétje. Ábrája a pünkösdi jelenet: két oszlop között néhány apostol áll felemelt kézzel, fejük felett lángnyelvek, felül a Szentlélek lebeg galamb képében. Körirata: ✱ SIGILL[VM] • ORTHODAX[AE] • ECCLES[IAE] • CISDANVB[IENSIS] • AVTHEN[TICVM] • 1612 ✱

Kiadás: TÓTH 1808. 188–189. Ez nem Almási András, hanem Zsoldos János köveskáli prédikátor Adásztevelen, 1766. június 4-én kelt papi diplomája, de – mint a kiadó is említi – a formulás részek szó szerint egyeznek, hiszen a Torkos püspök vezetése alatt fogalmazott és kinyomatott papi diplomaszöveg még a XIX. század első felében is használatban volt.

RÖVIDÍTÉSEK

akv.	=	anyakönyv
AP	=	Acta Papensia
DPK	=	Dunántúli Protestáns Közlöny
DPL	=	Dunántúli Protestáns Lap
DREKK	=	Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattára, Pápa

DREL	= Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára, Pápa
MOL	= Magyar Országos Levéltár, Budapest
PEIL	= Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok
REI	= ... Református Egyházközség Irattára
TtREL	= Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár, Debrecen

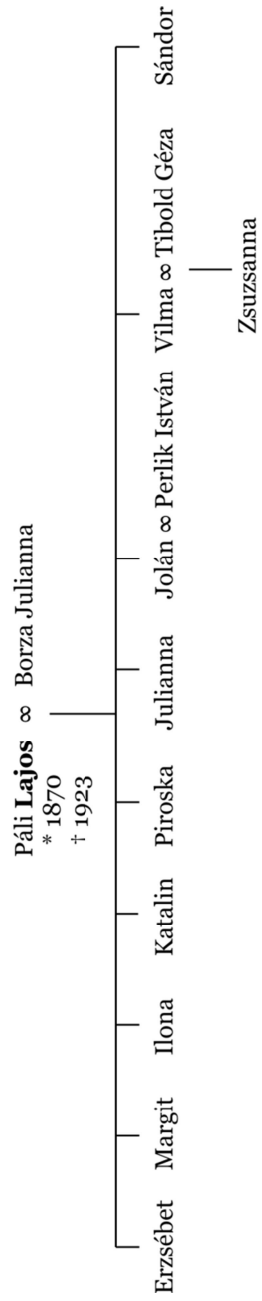
A RÖVIDÍTVE KÖZÖLT IRODALOM JEGYZÉKE

ALAPI 1911.	= ALAPI Gyula: Komárom vármegye nemes családai. Komárom, 1911.
ANTAL 1888.	= ANTAL Géza: Az utrechti és leideni egyetemen járt magyar ifjak névjegyzéke. = PEIL 1888, 278–279, 409–412, 437–441.
BAUTZ 1975–2012.	= Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon. Szerk. BAUTZ, Friedrich Wilhelm–BAUTZ, Traugott. I–XXX. Hamm, Herzberg, Nordhausen, 1975–2012.
GERECSEI-KÖBLÖS-KRÁNITZ 2012.	= GERECSEI Zsolt – KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt: A Tatai Református Egyházmegye lelkészi adattára (1554–2012). = AP 2012/1–4. 135–546.
HELLA 2003.	= 200 éves a bajánsényei református egyházközség. Szerk. HELLA Ferenc. Bajánsénye, 2003.
HUDI 2002.	= Dunántúli egyházleírások a XVIII. századból. A Dunántúli Református Egyházkerület 1774-ben. Szerk. HUDI József, Jakab Réka, Koncz Pál, Köblös József, Kránitz Zsolt, Mezei Zsolt. Pápa, 2002. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések 5.)
KÖBLÖS 2006.	= A pápai református kollégium diákjai 1585–1861. Szerk. KÖBLÖS József. Pápa, 2006. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések 9.)
KÖBLÖS 2012.	= KÖBLÖS József: A Dunántúli Református Egyházkerület pecsétjei (1612–2012). = AP 2012/1–4. 43–89.
KRÁNITZ 2012.	= KRÁNITZ Zsolt: „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi anyakönyvei 1823–1952. Pápa, 2012. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. [Forrásközlések 12.] Jubileumi kötetek 1.)

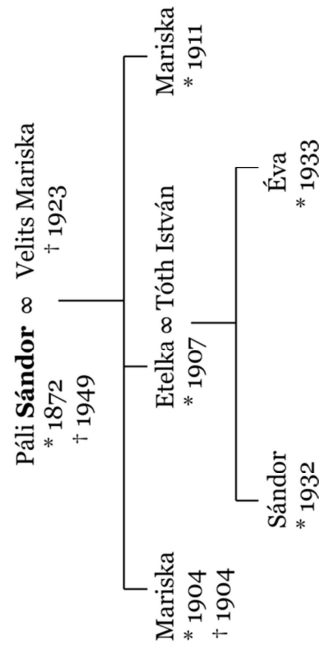
- KRÁNITZ 2013. = KRÁNITZ Zsolt: „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai (1943). Pápa, 2013. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések 13. Jubileumi kötetek 2.)
- NAGY 1974. = NAGY Jukunda: Ungarische Studenten an der Universität Marburg 1571–1914. (Studien zur hessischen Stipendiatengeschichte) Darmstadt, Marburg 1974. (Quellen und Forschungen zur hessischen Geschichte 27.)
- PAIS–NAGY 1989. = PAIS Sándor – NAGY Kolozsvári István: Göcseji kálvinisták. Becsvölgye, 1989.
- PATAKY 1990. = PATAKY László: Az Őrség múltja a kerca-
szomori református egyházközség történetének tükrében. Szombathely, 1990.
- PATAKY 1992. = PATAKY László: Az őrségi református egyház-
megye története. H. n., 1992.
- PÁLYI 2012. = PÁLYI Zsófia Kata: A Pályi család prédikatori
öröksége. Egy református lelkészcsalád nemze-
dékeinek története. Szerk. Hudi József. Pápa,
2012.
- RÁCZ 1897. = RÁCZ István: A kerczai ev. ref. egyház törté-
nete. Veszprém, 1897.
- SEGESVÁRY 1935. = SEGESVÁRY Lajos: Magyar református ifjak
az utrechti egyetemen. Debrecen, 1935.
- SZABADI 2013. = Intézménytörténeti források a Debreceni Refor-
mátus Kollégium Levéltárában II. Diáknévsor
1792–1850. Classificatio generalis 1820–1850.
Szerk. SZABADI István. Debrecen, 2013.
- SZÖGI 2000. = SZÖGI László: Magyarországi diákok svájci és
hollandiai egyetemeken 1789–1919. Bp., 2000.
(Magyarországi diákok egyetemjárása az újkor-
ban 3.)
- SZÖGI 2001. = SZÖGI László: Magyarországi diákok németor-
szági egyetemeken és főiskolákon 1789–1919.
Bp., 2001. (Magyarországi diákok egyetemjárá-
sa az újkorban 5.)
- THURY 1908. = THURY Etele: A wittenbergi akadémián járt
magyar tanulók társaságának anyakönyve 1555–
1608. In: Iskolatörténeti adattár. Szerk. Thury
Etele. II. Pápa, 1908. 3–67. Uő: A debreczeni re-
formátus főiskola törvényei s az ezeket aláírt ta-
nulók névsora. In: uo. 68–466.

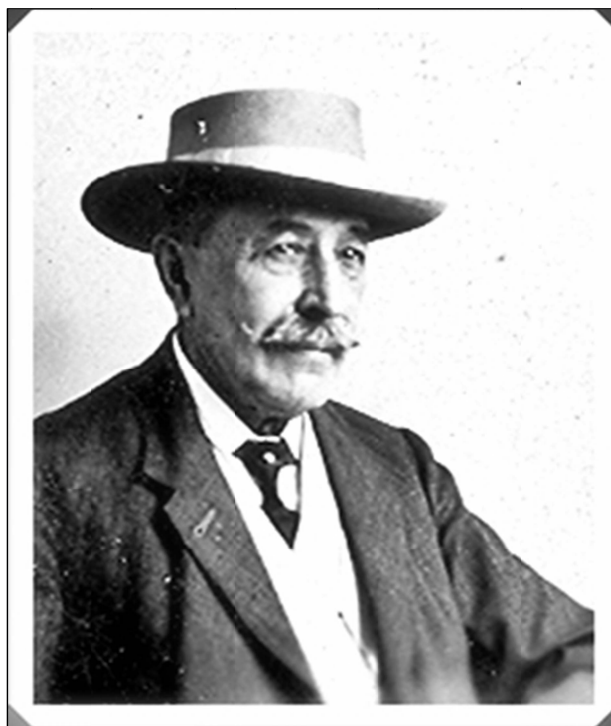
- TÓTH 1808. = TÓTH Ferentz: A Helvétziai vallás tételt tartó tul a Dunai főtiszteletű superintendenciában élt superintendensek vagy református püspökök élete. Győr, 1808.
- TÓTH 1810. = TÓTH Ferenc: Liturgika. Győr, 1810.
- TÓTH 1820. = TÓTH Dániel: Egyházi Almanak a' helvétziai vallástételt-tartó tul a' Dunai főtiszteletű superintendencia az 1820-dik esztendőre. Pest, 1820.
- TÓTH 1833. = TÓTH Dániel: Egyházi Almanak 1833-dik esztendőre. Pozsony, 1833.
- TÓTH 1927. = TÓTH Endre: A pápai református egyházmegye története. I. Gyülekezetek és lelkészek. Pápa, 1927.
- TÓTH 1931. = TÓTH Endre: Tiszteletes tudós prédikátorok. Lelkészképzés és továbbképzés Tóth Ferenc korában. Pápa, 1931.
- VÁRADY 2002. = VÁRADY József: Dunántúl református templomai. 3. rész. A Pápai egyházmegye. Diósgyőr. 2002.
- ZOVÁNYI 1955. = ZOVÁNYI Jenő: A marburgi egyetem magyarországi hallgatói. = Irodalomtörténet 1955, 344–349.

II. tábla

III. tábla

Voyta Adolf
1834–1923

HUDI JÓZSEF
Voyta Adolf visszaemlékezései IV.

(BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY)

CSALÁDI GYÁSZ, CSALÁDI ÖRÖMÖK

Az 1886-dik év ránk nézve szomorú volt. Szegény Luiza nagymama egy kissé gyengélkedett, de csak a[n]nyiban, hogy 70 éven túl volt, és lassubb tempóban tette-vette a dolgát. Erre való tekintettel nem is engedték magát az udvaron túli lakásba, hanem éjjelre a szakácsnének kellett ott aludnia.

Március hóban egy délután a 4 éves kis Elemérke szaladgált a szobákban, egyszer [csak] elcsúszott és bal karját nem bírta. Szegény jajgatott, azt hittük, hogy kitörött a karja. Hamar [a] doktor megérkezett, megvizsgálta a gyereket s azt mondta, hogy törés nincs, csak egyik vékony csont az eséstől a vastagabb csont felé hajolt. Mindjárt helyre igazította. Nem mondhatom, hogy me[n]nyire megijedtem, de hála isten félelmem felesleges volt.

Május 2-án szegény Tóth mama¹ hagyott itt bennünket. Ilonkának keresztanyja [volt] és igen nagyon szerették egymást. Ennek a halála igen lesújtotta szegényt.

Május 11-én este szegény Luiza nagymama² még ½ 10-kor intézkedett a holnapi dologra. A cselédszoba a mi lakosztályunkban van, [így] neki, ha aludni megy, a mi ablakunk alatt kell elmennie. Rászóltunk:

— De mama, mért nem megy aludni?

¹ Tóth mama = *Tóth Dánielné*, Tóth Dániel református főiskolai tanár felesége, sz. *Muck Mária* életének 47., házasságának 24. évében, 1886. május 2-án este 10 órakor gyomorrákból hunyt el. Műkedvelő színésznő volt, számos városi rendezvényen fellépett. A Pápai Jótékony Nőegylet választmányi tagjaként tevékenykedett. A „kiváló művészetéről, jószívéről és a közcélok iránt való fáradhatatlan buzgóságáról ismert” asszonyt 1886. május 4-én Kis Gábor református lelkész nagy részvét mellett temette. – Halálozás. = PL 13 (1886) 19. sz. (május 9.) 54–55., Városunkban meghaltak május 1–7-ig. Uo. 55.

² Luiza nagymama: *özvegy Hets Antalné* sz. *Wirthl Luiza* 1886. január 12-én, 74 éves korában hunyt el, a pápai Kálvária temetőbe temették. – Halálozások. = PL 13 (1886) 20. sz. (május 16.) 79.

— Megyek már, édes gyermekeim, de csak kell rendet tenni, hogy a leányoknak miképpen legyen az első dolguk! Megyek már, csak aludjatok!

Átment a lakásba a szakácsnéval. Egyszerre minden elcsendesedett, mi is elaludtunk. Egyszerre csak megzörgetik a mi hálószoza ablakunkat.

— Ki az?

— Tessék hamar átjönni a tek[intetes] a[s]szonynak!

Mindketten valamit ránk kaptunk és amint beléptünk, Luiza nagymamát a földön hanyatt fekvve holtan találtuk! Ez villámcsapásként hatott reánk. A szakácsné se volt erre elkészülve, mert úgymond, a tek[intetes] a[s]szony éjjel felkelt az ágyából és a mosdóhoz ment s azt mondta a szakácsnénak:

— Hívd hamar az a[s]szonyt!

Mire bementünk, mint mondta, halva volt. Vérnyomok voltak a száján, vér volt a mosdótálban. Én rögtön átmentem a szomszédba,³ az irgalmasok orvosát hívtam át, úgy mondta, hogy vérömleny következtében halt meg. Mi már többé nem feküdtünk le, felöltözve adtuk oda magunkat a fájdalomnak ezen áldott nő, szent a[s]szony halála felett.

Reggel már intézkedni kellett a temetés végett. Én bementem atyámhoz a városházára, közölni vele a hírt. Ő is meg volt rendülve, mondván:

— A hírről én fogok gondoskodni.

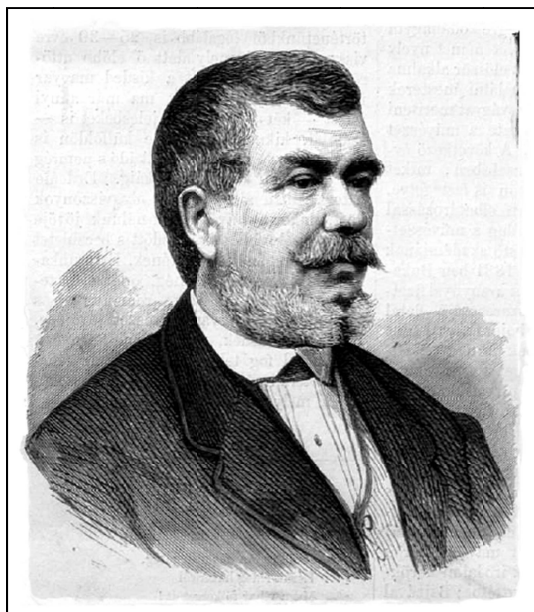
A halál híre már reggel befutotta a várost. Mindenki nagy sajnálattal volt irántunk. Szívszaggató volt az elbúcsúzás. A temetésen mi hátramaradtunk, gyalog kísértük ki a legjobb anyát végső útjára. Én hazulról a sírig hajadonfőt[t] sírva kísértem, karomon Luizával, másik karomon Ilonkával. Szép volt a halála, mert sem elkészülve nem volt rá, [sem] nem tudott róla. Még a természet is díszbe öltözött, ame[n]nyiben a szobája előtt az oszlopos előtér köröskörül dupla szelencebokorral szegélyezve, teljes virágzásban volt.⁴

Ezen kedvenc helyen volt a koporsó, ott lett beszentelve, és onnét indult a menet. Mit menet? Processió!⁵ Látni kellett azt a sok szegén[y]t, akik áldották jószágos kezét. Luizám nem jajgatott, de néma megadással tűrte a nagy bánatot, a legdrágább anyja elvesztése felett. Ilonkának már a jó Tóth néni halálakor érzett vesztesége, a jó, feledhetetlen nagymama elvesztése feletti fájdalom oly nyomokat hagyott rajta, hogy aggódni kezdtünk miatta.

³ A kéziratban: *szomszédban*, javítottuk.

⁴ A kéziratban: *voltak*, javítottuk.

⁵ processio (latin) = egyházi körmenet

5. kép
Dr. Kovács Pál (1808–1886) arcképe
(Vasárnapi Ujság, 1877)

A fiatal leánynak élénk életkedve elmúlt, magába zárt, majdnem emberkerülő teremtés lett belőle. A csillapítás nem használt. Efeletti aggodalmamban átmentem Győrre a kedves Pali bácsihoz⁶ elpanaszolni Ilonka bajját. Pali bácsi azt mondta:

— Vigyétek néhány hétre Tátrafüredre, ennek az állapotnak ez a gyógyszere.

Azonnal írtam helyért Tátrafüredre [a] lakás miatt. „Azonnal jöhetnek” — volt a válasz. Azonnal ö[s]szekészülődött⁷ anyja és leánya, úgy hogy hamarosan elutazhattak.

Elmúlik két-három nap, nem jön levél. Már aggódtam és írtam nekik, de másnap már itt volt a levél, hogy szerencsésen megérkeztek, jó lakást kaptak, és már megismerkedtek [egy] kedves társasággal, és a levegő is igen jó hatás-

⁶ Dr. Kovács Pál (Dég, 1808. július 1. – Győr, 1886. augusztus 13.) orvos, drámaíró, lapszerkesztő, az akadémia levelező tagja. GYÉL 2003. 183. Életművéről legújabbban: BAKSA 2008.

⁷ A kéziratban: ö[s]szekészülődtek, javítottuk.

sal van reájuk. Ilonkának az étvágya, úgy látszik, megjön. Elragadtatással írtak a Táttra szépségeiről, [ahogy] minden nagyon érdekli őket. Hála isten! Ez nemcsak az Ilonkámra,⁸ de szegény Luizámra [is] jóságos hatással van. A következő levél így szól: „*Ilonkának oly étvágya jött, hogy a társaság előtt röstelli a sok evést, azért kérlek, édes öregem, küldjél egy vagy két sült tyúkot, hogy Ilonka otthon jól lakhassék!*” Hála isten!

Tettek kirándulásokat társaságban Tátralomnicra, az ag[g]teleki barlanghoz.⁹ Szóval, nagyon használt a jó Kovács bácsi¹⁰ orvossága, de szegény magát nem tudta meggyógyítani, mert augusztus elején ő is meghalt.¹¹

Ez a jó Pali bácsi volt Luiza orvosa, amikor [a] férjhez menetele előtti évek egyikén typhusba esett (atyja is typhusban halt meg 1849. februárban).¹² Az aggodó édesanya fájdalma annál nagyobb volt, mert leánya nem tud[ott] orvosságot bevenni. Rögtön írt jó Kovács bácsi homeopathicus¹³ orvoshoz, ki nagy hírben volt Győrött. Őneki kellett minden másodnap Pápára utazni bérkocsival, mert akkor még vasútnak híre sem volt. Hat hétig járt Pápára, de Luizát alaposan mégis meggyógyította, pedig neki sejtelve sem volt, hogy férjhez menetele által bekerülök az ő rokonságába.

Szegény jó Pali bácsit Győrött is általánosan úgy szerették, hogy halála nagy veszteség volt Győr számára. Xantus barátom azt mondta nekem, hogy a Kovács bácsi kifogott tanárán, Hahnemannon azzal, hogy az orvosságot nem diluált¹⁴ állapotban adta be, hanem anélkül, azokhoz parányi mértékben, de homeopata alakban, és ezzel nagy hírre tett szert.

Dr. Kovács Pál országos hírű ember is volt; mint író, [s] mint akadémiai tag általános becsülésben állt. Ő vette át 1848 tavaszán a német győri hírlapot, [és] átváltoztatta magyarrá.¹⁵ Én mikor győri deák voltam, gyakran eljártam

⁸ A kéziratban: *Ilonkámnak*, javítottuk.

⁹ A kéziratban hibásan: *barlangra*, javítottuk.

¹⁰ Dr. Kovács Pál

¹¹ Dr. Kovács Pál 1886. augusztus 13-án hunyt el Győrben. GYÉL 2003. 183., BAKSA 2008. 13. Halála Pápán is nagy részvétet váltott ki, hiszen özvegye, Welsz Emília innen származott. Augusztus 15-i temetésén Pápáról is többen részt vettek. † Dr. Kovács Pál. = PL 13 (1886) 33. sz. (augusztus 15.) 132. (Nevét tévesen írják Etelkának: a gyászjelentésen és győri nádorvárosi temetőben lévő síremlékén is Emília olvasható.)

¹² Hets Antal 1848-ban 39 éves, politikai választójoggal bíró pápai polgár, házbirtokos, fake-reskedő volt. HUDI 2001. 144.

¹³ értsd: homeopátiás (görögből) = hasonszenvi gyógymóddal gyógyító

¹⁴ diluált (latinból) = hígított

¹⁵ Voyta pontatlan. A *Das Vaterland* c. szépirodalmi, kereskedelmi hetilap 1844-ban indult Noisser Richárd szerkesztésében. A Kovács Pál által szerkesztett *Hazánk* c. hetilap 1847. január

hozzájuk, hogy este az újságokat borítékba tegyük, mert akkor még nem volt keresztkötés. Halálát a nemzet veszteségnek mondta.

Háládatlan volnék, ha drága jó napamat¹⁶ nem jellemezném, mint olyan nőt, amilyen kevés van. Ő nagyon jó nevelésben részesült szülei házában, Győrszigeten. A rend, tisztaság és pontosság mindenben tulajdona volt. Önálló egyénisége mellett nagyon jószívű volt. Mindenkit szeretett. Sohasem nyilatkozott senkiről [elítélően], még ellenségeit sem, egyáltalában nem sértette. Alkalmazottaival — anélkül, hogy bizalmaskodott volna velük —, emberségesen bánt. Kiadta nekik a dolgokat és ment minden lárma nélkül, pontosan. Nem egy-két, de majdnem minden cselédje 5–6–7 évig nála [szolgált], rendszeren onnét mentek férjhez és most a[s]szonyok és hálás örömmel keresték fel neve napján.

A társaságokban derült kedélye volt, mindenkit szeretett, senkiről sem nyilatkozott sértőleg. 30 évig nem volt kint az utcán, a háza volt az ő országa. Gyermeke mindene volt. Mikor férjhez ment a Luizikája, igen boldog volt, hogy nem vitték idegenbe. Engem igen szeretett, de én is hasonlóan szerettem. Boldog volt, ha kis unokái közt lehetett, látszotta rajta a boldogság. Tömérdek házi szegénye volt, mert egy sem ment el tőle vigasz és ajándék nélkül. Ott is voltak mind a temetésén.

Jellemző, mily önálló egyéniség volt, mikor a pápai színház elkészült, a megnyitás[kor] és utánna csupa dicséretet hallott felőle, nem tudtuk őt rábírní, hogy hazulról kilépjen az utcára és eljöjjön a színházat megnézni! Az isten is jót tett vele, hogy nem ho[s]szú szenvedés után, hanem rögtön megszabadította a föld rögétől.

Ilyen volt ő, a nagymama. Sohasem tudom neki megköszönni hozzám való szeretetét, emlékét híven megőrzöm utolsó pillanatombig.

Ámde a temetésen megjelent egy alak, neki unokaöccse, Wirthl Károly¹⁷ személyében, ki a Hets céget képviselte. Ki volt ez az ember? Ifjú korában

1-től jelent meg. 1848. július 1-től augusztus 10-ig, megszűnéséig *Győri Hírlap* néven látott napvilágot. A vidék legszínvonalasabb lapjának számított. Vö. KÓKAY 1979. 444–445., KOSÁRY–NÉMETH 1985. II/1. 204–205.

¹⁶ napamat (régí magyar szó) = anyósomat

¹⁷ Wirthl Károly Hets János győri fakereskedő Gizella nevű lányának férje, szintén győri vállalkozó. Wirthl Károly a győri Kereskedelmi és Iparkamarának 1891. február 15-től aktív tagja, 1892-től a kamara fegyelmi választmányának és a győri esküdtszéknek is tagja volt. 1898-ban a református templom felújítására is adakozott. 1905–1915 között nem szerepel az első hetven legnagyobb győri adófizető között. – A győri kereskedelmi és iparkamara első közgyűlése. = PL 18 (1891) 8. sz. (február 22.) 30., Gy. H.: Keresk. és iparkamara. = PL 19 (1892)

Luiza unokanővérét annyira szerette, hogy hozzá verseket írt, neve napján mindig valami tárggyal kedveskedett. Emléklapokat egy szép chatuilla¹⁸ zárta, [s] küldte hozzája. És mi lett belőle, amint boltos lett? Pénzember, semmi egyéb.¹⁹ A nagynénje, Hets Jánosné, midőn férje betegeskedni kezdett, nagyobbik leányát, Gizellát összeházasította ezzel a kereskedővel. Tehát unokafivért az unoka leányával és az lett belőle, hogy pár év múlva meghalt, hagyván utána egy kis Gyöngyike nevű leánykát. Hogy valakinek fogalma legyen, hogy mire képes egy kereskedő, [elmondom, hogy] pont hat hét múlva²⁰ elvette a volt sógorának özvegyét! Tehát a gyász nem volt valami mély.

Hets János meghalt, helyette ez az új [tulajdonos] vitte az üzletet Győrött, és szerzett néhány év alatt már 56.000 forintot. Ezt tőle hallottam. Ez az ember tudja, hogy megszakítottunk a győri Hets céggel minden ö[s]szeköttetést 1878-ban. Azonban, dacára annak, hogy ezen 8 év alatt nekünk a[n]nyi kárt tett azzal, hogy Hets Pista unokaöccsével összejáratta uradalmainkat üzletelhalászás céljából, tehát a mi kárunkra. Kérem, ki hiszi el, hogy ez a kereskedő a nagynénje iránti emlékből, a végtisztesség megadása céljából jött el a temetésre?

Most figyeljete! A temetés napján ebédre megjött, és ebéd előtt még gyásza jelül meglekintette a feldisízített koporsót. Aztán ebéd után kiállt a folyosóra, letekintett az urvarra, egyszer csak megindul, és hátra megy, végignézi a pajtákat és raktárakat, hogy me[n]nyi áru van ott, vi[s]szajövet találkozik velem a folyóson. Azt mondja nekem:

— Hát rendelkezésedre állunk. Rendelhetsz nálunk árut.

Meg kellett fogadnom, [hogy] ki ne dobjam. Azt mondtam neki:

— Elég volt, nekünk nem kell az árutok!

Ezzel végeztünk, mert ezen alakot többé nem láttuk. Agyonrabálta magát, mozgást nem tett. Egész mozgása a lakás és a mellette levő irodáig terjedt, s úgy meghízott, hogy a pénzeszsákot a guta ütötte meg és vége. Leánya felnőtt, szép leány lett és derék, jó férjet kapott, ami nagy szerencse!

A kereskedő előttem az utolsó ember a világon, az nem ismer szentebb dolgot, mint az aranyborjút!

6. sz. (február 7.) 22., A győri esküdtszék. = PK 1 (1892) 11. sz. (december 11.) 2–3., Adakozás a győri ev. ref. templomra. = DPL 9 (1898) 40. sz. (október 2.) 652–653., az adófizetői jegyzékről: SZAKÁL 2002. 423–430.

¹⁸ chatouille (francia) = díszes skatulya

¹⁹ A kéziratban: *egyébb*, javítottuk.

²⁰ A kéziratban: *alatt*, javítottuk.

A városban híre járt, hogy apám királyi rendet, kitüntetést kapott.²¹ Hogy megtudjam, hogy ez a hír igaz-e, meglátogattam apámat. Hamarosan, de felháborodva beszélte el az egészet. A napokban²² hazulról izentek déli ½ 12 órakor hazulról, hogy azonnal menjen haza.²³

— Nem tudtam mire vélni, mert hisz minden nap 12 órakor ügyis haza megyek. Bajra, szerencsétlenségre gondoltam. Gyorsan hazamentem. Benyitok a szobámba, hát az tele volt egy egész férfitársasággal, közülök hirtelen láttam Esterházy Móric főispánt, Láng Lajos képviselőt s a t[öb]bi]. Nagy meglepetésemet nem tudtam palástolni. Erre a főispán felém beszélt. Elmondta a város körüli nagy érdemeimet, s hogy őfelsége a király elismerése fejében a Ferenc József rendet adományozta nekem.²⁴

Apám meg sem várta a végét, bocsánatot kér, ha kijelenti, hogy ő semmiféle kitüntetést nem fogad el. Amit tett, azt a város polgárainak kötelességből tette, ő ezért semmiféle díjat nem fogad el.

A társaságot rendkívül meglepte apám e cathgorikus²⁵ vi[s]szautasítása. Kérlelték, hogy ezt ne tegye, hisz egy alattvalónak nem szabad a király kitüntetését visszautasítani. Nem használt semmit. Apám azt mondta, hogy nem is viselné. Ezek kérték:

— Nézze, polgármester úr! A visszautasítással minket hoz zavarba. Ha akarja viselni, ne viselje, tegye el a szekrénybe, maradjon ott holtáig, aztán ügyis vi[s]sza kell küldeni.

— No, hát hajlandó vagyok az[t] azzal a feltétellel megőrizni, hogy azt viselni sohasem fogom.

Erre szent volt a béke.

Most már tisztában voltam [azzal], [hogy] a sógorom egy *nagy stréber*, persze a Láng Lajosnak egyik fő kortese, nyilván azt mondta Lángnak:

— Eszközöljél ki valami érdemet ipam számára!

²¹ Woita József polgármestert Veszprémből 1887. április 30-án táviratban értesítették arról, hogy megkapta a Ferenc József-rend lovagkeresztjét. – Távirat. = PL 14 (1887) 18. sz. (május 1.) 71.

²² A szövegben ezután: *hazulról*, szóismétlés miatt kihúztuk.

²³ A kitüntetést 1887. július 3. előtti napokban szép beszéd kíséretében a lakásán adta át gróf Esterházy Móric, Veszprém megye főispánja a városi tanács tagjai, a rokonok és szép számú ismerős jelenlétében. A sajtóbeszámoló szerint a nyugalmazott polgármester könnyekig meghatódva köszönte meg a magas kegyet. – Ünnepe. = PL 14 (1887) 27. sz. (július 3.) 130., B. F. [BARÁTH Ferenc:] Woita József. = PL 23 (1896) 51. sz. (december 20.) 2

²⁴ A szövegben hibásan: *neki*.

²⁵ cathgorikus (latin) = határozott, ellentmondást nem tűrő

— Hát, a Lajoskának egy szavába került, hogy adjanak a polgármesternek valami kitüntetést. No, hát adtak is, de nem kellett.

Sokkal jobban eset[t] apámnak az, amit Kerkápoly Károly minis[z]ter mondott neki, t. i., hogy a napokban a neve előjött a minis[z]tertanácson abból az alkalomból, hogy egyik minis[z]ter azt ajánlotta, hogy a rendes tanácsú városok²⁶ polgármestereinek jogvégzetteknek kellene lenni.

— Én — [így] Kerkápoly — azt feleltem, erre semmi szükség nincs, mert Pápán van nekünk oly polgármesterünk, aki soha nem volt jogász, hanem építész, és ez a várost példaszerűen, rendben tartya. Szerencsés volna, ha minden ily város²⁷ ilyen polgármesterrel bírna.

Erre az indítványt elejtették.

Megundorodtam ezen fentebb leírt eseten; lemondtam minden részvételtől,²⁸ mind [a] községi, mind [az] országos ügyektől²⁹ távol tartottam magamat, sőt, a casinóba sem jártam, hírlapot sem tartottam ezentúl.

Ezekben a napokban történt, hogy egy úri külsejű ember látogatott meg. Bemutatja magát név szerint, amit én elfelejtettem, de ez nem lényeges. Azt mondta, hogy ő Gelich Richárd³⁰ dandárnok segédtszije volt, és [a] forradalom után mint komáromi kapituláns szabadrabon maradt. Ő mindig katona volt, így most egy új pályát kellett választania. Így jött egy biztosító társulathoz. Láttam, hogy úri emberrel beszélek, helyet mutattam neki. El kezdi mondani, hogy két nap óta Pápán van és igen ajánlották neki, hogy engem látogasson meg. Én erre közbevégyve azt mondtam, hogy sajnálom, mi az „Első Magyar”-nál vagyunk évek óta 6–6 évre biztosítva. 5 évet fizetünk, a 6-ik ingyen[es].

²⁶ Pápa az 1871:XVIII. tc. végrehajtása során, 1872-től lett rendezett tanácsú város. Szervezeti-működési rendjét ismerteti: SCHOOR 1905. 353–363.

²⁷ A szövegben hibásan: *városnak*, javítottuk.

²⁸ A kéziratban: *részvételtől*, javítottuk.

²⁹ A szövegben hibásan: *se községi, se országos ügyektől*, javítottuk.

³⁰ Gelich Richárd (Pozsony, 1821. június 2. – Budapest, 1899. február 4.) katonadinasztiából származott, a bécsi katonai akadémián végzett, majd 1840-től a 30. gyalogezredben szolgált. 1848 novemberében a 13. honvédszászlóalj főhadnagya, majd a hadügyminisztérium táborokari osztályán működött a világosi fegyverletételig. 1849-ben a fogságból megszökött, Brüsszelben, majd Londonban élt, a brit hadsereg őrnagyaként részt vett a krími háborúban. A bécsi titkosrendőrséget rendszeresen informálta a magyar emigráció helyzetéről. 1858-ban hazatért, egy évi fogság után kiengedték. A kiegyezésig Temesváron volt újságíró. 1867-től a magyar hadügyminisztériumban dolgozott, 1870-től a 4. honvédszászlóalj parancsnoka volt ezredesi rangban. 1871-ben Pozsonyba dandárnokká nevezték ki. 1878-ban címzetes vezérőrnagyként nyugdíjazták. 1882–1889 között három kötetben közzétette a szabadságharc történetét. SZINNYEI 1894. III. 1097–1100., BONA 2000. 353.

- Bocsánatot kérek, én nem tűz-, hanem életbiztosítási ügyben járok.
- Sajnálom, én elvileg nem megyek bele életbiztosításba.
- És vajon³¹ miért nem? – kérdi az ügynök.
- Azért – felelém – mivel nem akarok 80 évig díjat fizetni.
- Hát kérem – mondja az ügynök –, mi az öngyilkosság esetében fizetünk.
- Öngyilkossá én nem leszek, mert nem untam meg oly nagyon az életet, gyermekeim is vannak s a t[öbbi].
- Hát kérem – mondja az ügynök –, azt sohasem lehet tudni, lám Rajner belügyminis[z]ter³² is agyonlőtte magát.
- Lehetetlen – mondám meglepetve.
- Hisz minden újságban bent volt – felelé az ügynök.
- Én nem olvasok újságot!
- Aztán [a] párbaj sem tesz kivételt – mondja az ügynök.
- Én békés természetű, humánus ember vagyok, tehát nem juthatok oly helyzetbe!
- Aztán kérem – folytatja az ügynök –, Ön építész, fel kell mennie egy magas állásra, ha ott egy padló megbillenik, leesik, és szörnyet halhat.
- De nem megyek ám az olyan állásra – felelém.
- Az ügynök sehogyan sem akart engedni. Azt mondá:
- Hát kérem, ha így van a dolog, nem mondom én, hogy nagy ö[s]szegre, de csak néhány ezer forintra tessék biztosítani, mert halálesetekben jó, ha a háznál és kézben van a temetési költség. – Erre azt feleltem:
- Hisz megmondtam Önnek, hogy én 80 év előtt nem halok meg, miért fizessek egy hatost is hiába,³³ mert nekem sem apám, sem anyai elődöm nem halt meg 90 év³⁴ előtt!
- Az ügynök erre felkelt és ezzel búcsúzott el tőlem:
- No, kérem, én az egész országot ö[s]szeutaztam, de ilyen meglegedett úri emberre nem akadtam.
- Ezzel elváltunk. Tudom, szidott magában, hogy annyi időt töltött nálam hiába.³⁵

³¹ A kéziratban: *valjon*, javítottuk.

³² Rajner Pál (Pest, 1823. február 28. – Lontó, Hont vm., 1879. szeptember 9.) 1869–1871 között volt belügyminiszter, öngyilkos lett. BÖLÖNY 1987. 351.

³³ A kéziratban: *hiában*, javítottuk.

³⁴ A kéziratban először *80 év*, átjavította.

³⁵ A kéziratban: *hiában*, javítottuk.

AZ UTOLSÓ PÁPAI ÉVEK

Az 1887-ik esztendő azzal kezdődött, hogy gróf Esterházy Ferenc³⁶ megbízást adott nekem a devecseri úgynevezett vár teljes belső restaurálására. Ez éppen nekem való munka volt.

A vár külsejét úgy, amint van, meghagytuk, mert ez a zománca a régiségnek és a török uralom óta kívül semmi sem történt vele. A falak köveinek kicsorbult helyein fű, bokor éldegélt. Belül azonban a gazdasági célokra használták; magtárnak, gyapjúraktárnak, s a t[öb]bi]. Volt és megmaradt be[n]ne egy ho[s]szú nagy boltozott terem és több szobaféle helyiség. A cseréptető mióta van, mindig karban lett tartva, azért azt is meghagytam, de a közönséges padláslyuk helyett szép stílszerű padlásablakokat készítettem.

Az épület magasföldszintes, [az] alsó rész borpince volt végig. Ez újra combinatióba³⁷ lett véve. A régi csigalépcső faragott kőből volt, de néhány lépcsőfok hiányzott. Ezt egészen megtartottam a gróf kértére, habár célja nem is volt, mert egy előszobában nyílt a földszinten. Én javasoltam, hogy ha már ragaszkodik hozzá, hát az előszobába készített csapóajtó ne legyen nyitható, mert ha gróf úr megházasodik, családja lesz, bármelyik gyerek nyakát törheti. Erre ráállt a gróf.

A magasföldszinten a nagyterem meg lett tartva, sőt, Veilleux³⁸ által Franciaországban vett I. François³⁹ korából való kőből faragott szép stílusú nagy kandallót is ott helyeztük el. A magasföldszinten voltak még s[z]alonok,

³⁶ Galántai gróf Esterházy Ferenc (Trouville-sur-Mer, 1859. június 9. – Wien, 1909. április 2.) császári-királyi kamarás, főrendiházi-tag, nagybirtokos, gróf Esterházy Móric Veszprém megyei főispán öccse. 1893. július 18-án Prágában, az osztrák-cseh főnemesség képviselőinek jelenlétében vette feleségül herceg Lobkowitz György Berta nevű lányát, akivel a nászút után, a tervek szerint augusztus közepén a Devecseri kastélyába költözött. Házasságukból két fiú született: Ferenc és Tamás. A korabeli sajtó szerint „Esterházy Ferencz gróf a régi hatalmas kastélyt nagy fényvel és nemes izléssel rendezte be.” – Fényes főúri esküvő Prágában. = PFU 1 (1893) 18. sz. (július 23.) 5.

³⁷ combinatio (latin) = elképzelés, elgondolás

³⁸ Veilleux az 1877. július 20-án Levicóban elhunyt gróf Esterházy Ferenc francia inasa lehetett. Csupán annyit közöltek róla, hogy gróf Esterházy Pált „minden pillanatban hűségesen kísérte” s a „beteg mellett folyton virrasztott”. – Az általános gyász! = PL 4 (1877) 30. sz. (július 29.) 121.

³⁹ I. Ferenc (Cognac, 1494. szeptember 12. – Rambouillet, 1547. március 31.) francia király, 1515–1547 között uralkodott.

cabinetek, előszobák s a t.[öbbi] tervezve és építve, a tetőig volt még circa 3 méter üresség, melyet a szolgálzómélyzet elhelyezésére szántunk, továbbá [a] vendégszobák is onnét kerültek ki. Ezek előszobájába a földszintről egy fa csigalépcső vezetett, mely lépcső egy cabinet darab.

A gróf egész Zala megyében ö[s]szevásároltatott igen régi szőlőpréseket, melyek mind tölgyfából készültek s a t[öbbi]. Ilyen régi tölgyfából készült a szabadon vivő lépcső, csupa asztalos és esztergályos munka. Remek darab. Így is, ott helyben készítve rajzaim szerint mintegy 2500 forintba került. A szobaaajtók, ablakok is mind régi méretűek és sötét színűk megtartásával. A vasalás nem bevészt, hanem cinezett, ráerősített zárankból áll.

A nagy hálószobában díszített mestergerenda tartja a szoba deszkafödémét, de ez mind régi magyar stílus fessal díszítve. Szóval, belöl⁴⁰ egy régi stílus nagyúri vár.

Van még egy objectum a várépülettől néhány méterre a várfalak felé. Ez egy rendetlen ötszögű földszintes épület volt. A várral egyidős lehetett. Hogy mi célból építették, nem tudtuk kitalálni.

Azt ajánlottam a grófnak, hogy ezen falakra építsünk rá egy tornyot, kívülről a vár régiségét utánozva. A grófnak tetszett a terv, s azt mondta, hogy a torony legfelső részén tartom a fegyvertáramat és a puskaport, ott biztos helye van.

Devecserbe többször, majdnem minden héten kellett mennem. A gróf addig, míg építettük, a tiszt[t]artóházban lakott. Én is mindig oda szálltam. Egy délben vendégünk volt a gróf Esterházy Miklós Móric,⁴¹ kivel csak ott ismerkedtem meg. Ott szóba jött az én templomtervem, melyet az öreg gróf — a tatai Móric gróf⁴² — rendelt meg nálam, s a nálam levő vázlati könyvből megmutattam a vendég grófnak, hogy ezen templomterv érdekében az öreg Móric gróf óhajlására megnéztem az alsógallai⁴³ templomot is, ahol szép

⁴⁰ értsd: belül

⁴¹ Gróf Esterházy Miklós Móric gróf Esterházy Móric (1807–1890) fia.

⁴² Gróf Esterházy Móric (1807–1890) a csákvári és gesztesi uradalom örökös ura, valóságos belső titkos tanácsos, nagykövet, az aranygyapjas rend vitéze, a Szent István és a máltai lovagrend nagykeresztese. A Dreza melletti Pirnauban hunyt el 1890. november 12-én. Őt is a nagygnai családi sírboltba temették. = † Fraknoi és galanthai Esterházy Móricz. = PL 17 (1890) 46. sz. (november 16.) 185.

⁴³ Alsógalla (Komárom vm.) a tatai Esterházy uradalomhoz tartozó, 1735-ben würzburgi és elzászi katolikus németekkel betelepített község. Plébániája 1800-ban keletkezett, templomukat Boldogasszony fogantatása és Szent Gál tiszteletére szentelték. FÉNYES 1994. 257–258.

chorus és nagyoltár van. A gróf tudott erről, s azt kérdezte tőlem, hogy a majki zárdatemplom⁴⁴ berendezését ismerem-e.

– Nem láttam, de hallottam róla, hogy mily érdekes és szép dolgokat látni ott.

A gróf erre meghívott engemet, látogassam meg Csákváron, ahonnét elvisz Majkra és megmutatja. Egy alkalommal el is mentem és megnéztem⁴⁵ a szép és remek klastromot.

Egy más alkalommal találkoztam Devecserben ebédnél Pál gróffal, Ferenc gróf öccsével.⁴⁶ Gyermekkora óta nem láttuk egymást. Szép fiú volt, most és csinos ember volt, de mint külügyminis[z]teri tanácsos csendes beszédű, nem oly élénk, mint gyermekkorában. Láttam, mit tesz a környezet. Ferenc gróf megtartotta a jókedvét és régi ismerőseihez [fűződő] barátságát.

Ebben az évben halt meg Ihász Imre⁴⁷ bátyám. Ezzel oly rokonságban voltam, hogy az ő sógora, Artner Tivadar⁴⁸ pesti előkelő ügyvéd elvette édesanyám egyik húgát. Ihász egy soproni⁴⁹ úrilányt vett el, ez volt Artner Karolina, rendszerint Lina néni.⁵⁰

A negyvenes évek elején 20.000 forinttal kezdtek gazdálkodni, és szereztek 7000 hold birtokot. Hogy miképpen, azt mi tudjuk, de ez csak annyiban tartozik életrajzomhoz, hogy mikor Ilona leányom 8–9 éves volt, a hathalmi birtokból, mely 5000 hold volt, az alsó- és felsőrépási pusztát leányomnak

⁴⁴ A Komárom vármegyei Kecskéd községhez tartozó Majk pusztán 1733-ban letelepített kamalduli szerzetesek („néma barátok”) kolostora a rend felszámolása (1782) után épen fennmaradt, épületeit a XIX. században Oesterreicher pesti kereskedő szűr- és pokrócgyár céljára hasznosította. FÉNYES 1994. 278–280.

⁴⁵ A kéziratban: *megláttam*, javítottuk.

⁴⁶ Gróf Esterházy Pál (Troiville, 1861. július 19. – Wien, 1932. október 22.) gróf Esterházy Ferenc (1859–1909) devecseri földbirtokos öccse, osztrák-magyar diplomata, Pula, Szigliget és Uza pusztá (Zala vm.) birtokosa. 1885-től londoni követségi attasé, 1890-ben már az orosz cári udvarnál osztrák-magyar követségi titkár, 1893-tól a király cs. k. kamarási méltóságra emelte, 1907-től osztálytanácsos a külügyminisztériumban, ahonnan 1912-ben nagyköveti címmel visszavonult. Felesége stříteži Deym Izabella grófnő, házasságuk gyermektelen maradt. Özvegye másodszer gróf Baptist Jánoshoz (1900–1967) ment férjhez. A gróft halála után hazahozták és 1932. november 2-án a gannai mauzóleumban temették el. RNL 1912. VI. 734.

⁴⁷ Ihász Imre 1885. február 24-én hunyt el Hathalom pusztán. Vö. BOGNÁR 1885. 33–34., H. SZABÓ 1996. 109.

⁴⁸ Artner Tivadar 1844-ben kapott ügyvédi oklevelet. A pápai Velsz Augusztát vette feleségül.

⁴⁹ A szövegben: *sopronyi*, javítottuk.

⁵⁰ Ihász Imre 1840. május 30-án vette el Artner Katalin Karolinát, Artner Lajos soproni ügyvéd, városi főügyész lányát. Vö. NÉMETH 2012. 18.

akarta ajándékozni.⁵¹ Persze, ez jóval később, Lina néni halála után történt. Mi nem fogadtuk el ajánlatát, mondván, van fia, legyen azé, azt illeti. A fáma azt mondta, hogy a Lajos⁵² fia nem tőle való. Igaz-e, nem-e, ah[h]oz nem szólhatunk, de az ajánlatot nem fogadtuk el.

Egy alkalommal bejött hozzánk, hisz gyakran benézett hozzánk, szeretett bennünket, gyakran ki kellett menni hozzá pár hétre is. Tehát egyszer azt ajánlotta nekem, hogy a Hódoska pusztá⁵³ eladó, ha társ akarok lenni hozzá, akkor én 18.000 forintot adjak hozzá, a többit ő adja. Lehet rajta szépen nyerni.

⁵¹ 1893-ban a fia kezén lévő lórintei gazdaság 2250, a hathalmi 2254 holdat tett ki, így Voyta adata erős túlzásnak tűnik. Vö. NÉMETH 2012. 137–138.

⁵² Ihász Lajos (Hathalom, 1850. június 12. – Hathalom, 1908. december 6.) Veszprém vármegyei nagybirtokos, a dunántúli evangélikus egyházkerületi főfelügyelő, felsőházi tag. Ihász Imre nagybirtokos és Artner Karolina házasságából született. 1863-ig a szülői házban, 1863–1865 között a pápai református gimnáziumban, 1866-tól Sopronban, majd ismét Pápán tanult. Jogi tanulmányait Pápán és Pozsonyban végezte. Gazdasági ismereteit a keszthelyi Georgikonban, majd a magyaróvári tanintézetben szerezte, az utóbbi helyen 1873-ban kapott oklevelet. Katonai szolgálatát huszár önkéntesként Győrött és Bécsben teljesítette, később 1887-ben Pápán népfelkelői tiszt tanfolyamot végzett. 1875-ben Tatán bonyhádi Perczel Erzsébet hajadont vette el, akitől annak hűtlensége miatt 1889. május 6-án elvált, majd június 30-án Budapesten ásvai Jókay Etelkát, az író unokahúgát, ifjúkori szerelmét vette feleségül. Házassága azonban mindkét esetben gyermektelen maradt. Apjától 1873-ban vette át a lórintei birtokot, melyet mintagazdasággá alakított. Édesapja halála (1885) után hathalmi gazdaságát is megörökölte. 1888-ban a lórintei gazdaságot bérbé adta és 1889-ben Hathalomra költözött, hosszú távra itt rendezkedett be. Gazdászkat különösen a ló- és szarvasmarha-tenyésztés területén érte el kimagasló eredményeket. Az 1900-as párizsi világkiállításon terményeit aranyéremmel jutalmazták. Évtizedeken át a Veszprém vármegye közigazgatási bizottságának tagja, a helyi és vármegyei közélet aktív szereplője volt. 1869-ben a Pápai Jogász Segélyegylet pénztárnoka, 1882-től a Devecser-vidéki Gazdakör elnöke, 1887-ben a Pápa-vidéki Közművelődési Egyesület alelnöke, 1889-től a Pápa Járási Gazdakör alelnöke, 1892-ben a pápai Jókai Kör egyik alapítója és ideiglenes alelnöke. 1897-től a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság aktív tagja. Az ajkai és a bakonytamási evangélikus egyházköztség világi elnöke (felügyelője), majd az evangélikus egyházmegye világi felügyelője, 1890–1899 között az egyházkerületi gyámintézet elnöke, 1899-től haláláig a dunántúli evangélikus egyházkerület világi főfelügyelője. Közéleti munkásságát a király 1898-ban a Ferenc József-rend lovagkeresztjével ismerte el. 1903-ban kelt végrendeletében a mintegy másfél millió koronát érő lórintei uradalmát egyházi, iskolai és jótékony célokra a dunántúli evangélikus egyházkerületnek, míg a hathalmi gazdaságot gyámfiára (fogadott fiára), Jókay Miklós Mórira hagyta, aki Jókay-Ihász Miklós nevet vette fel. Pápán egy lelencház felállításáról is gondoskodott. A végrendelet a haszonélvezeti joggal élő özvegye halála után lépett érvénybe, ezért Ihász halála után vagyonát 1915-ig dr. Kluge Endre pápai ügyvéd, mint jószágkormányzó kezelte. Ásvai Jókay Etelka 1939. július 17-én, életének 87., özvegységének 31. évében hunyt el, őt is a hathalmi sírboltba temették. – Ihász Lajos. = PL 26 (1899) 45. sz. (november 5.) 3., Ihász Lajos. = PH 5 (1908) 50. sz. (december 12.) 1–2., Ihász Lajos hagyománya. = PEIL 52 (1909) 1. sz. (január 3.) 12., Gyász hírek. = DPL 50 (1939) 30. sz. (július 23.) 148–149., NÉMETH 2012.

⁵³ Hódoska pusztá Pápa határában feküdt, kimért telkei az Alsóváros részét képezték.

Én ebben sem mehettem bele. Először azért, mert nem volt hozzá elég pénzünk, de hogy ezt az ö[s]szeget megszerezzük, az ingatlanainkat kellett volna megterhelnünk. Ezt nem tehetjük, mert ha a teher nélküli ingatlanainkat egyszerre 18.000 forinttal megterhelnénk, azonnal megszakítanák velünk az összeköttetést, akikkel⁵⁴ hitelben árut vásároltunk. Erről le kellett mondanunk. Ezt a Hódoskát megvette Farkas Kálmán⁵⁵ földbirtokos és eladta rögtön parcellázva a pápai alsóvárosi parasztoknak és nyert az üzleten 100 percentet.⁵⁶

Érdekesnek tartok egy epizódot elmondani, noha nem tartozik szorosan az én életrajzomhoz. Désen voltam. Dolgomat végezve az ebéd utáni vonattal Kolo[z]svárra utaztam, hogy onnét még tovább mehessek Pestre. Désen nem letet a II. osztályon utazni, úriember csak I. helyen utazik, így én is beültem egy első osztályú kocsiba. Az osztály a kocsi felét foglalta el, úgynevezett s[z]alon volt. Benn ült már két úr és egy növendék leányka. A s[z]alonnak több ülőhelye volt, az egyikken őszbe borult úriember ült, én köszöntve őket, elhelyezkedtem ezen [az] öregúr mellé, mert ez a hely volt a kocsi ajtójától legközelebb. Mellette a kis leányka a kocsiablakon nézegetett ki.⁵⁷

Egy másik párnás széken ült egy középkorú úriember. Ezek is vi[s]sza köszöntöttek nekem. A vonat elindult, az öreg szomszédom kivesz a táskájából egy bordeau⁵⁸ veres bársonysipkát, melyen vékony aranszegélyek voltak. A sapkáról egy aranybojt lógott⁵⁹ le. Ezután elővett a zsebjéből egy kis szivarpi-

⁵⁴ értsd: akiktől

⁵⁵ Eöry Farkas Kálmán budapesti (1882-ben Csillag u. 12. sz. a.) lakos, pápai birtokos, 1895–1896-ban a millenniumi kiállítás XX. alcsoport-bizottságának elnöke. A pápai legtöbb adót fizetők (virilisek) jegyzékén szerepelt, városi képviselőtestületi és megyebizottsági tag volt. 1883-ban kétszeres számítással 1423 forint, 1884-ben 1927 forint 20 fillér állami egyenesadót fizetett. 1885-ben a tótkerti birtokán áthaladó, a városiak által száz évnél régebben háborítatlanul használt ún. bakonyéri utat elzárta, emiatt több éves konfliktus keletkezett, melyet az illetékes minisztérium 1890-ben azzal zárt le, hogy őt a törvény rendes útjára utasította. 1881-ben egyik fő kezdeményezője volt a Magyar Vadászati Védőegylet alapításának. 1886-ban munkatársa volt a Pápai Lapoknak, 1891-ben az Erdészeti Lapoknak. 1886-ban a Pápa-vidéki Köz-művelődési Egyesület alapító tagjai közé tartozott. 1893-ban az Országos Iparegyesület igazgatóságának tagja, a háziipari szakosztály elnöke, kedvtelésből szívesen készített asztalosmunkákat lakásában kialakított asztalosműhelyében. I. N.: Az orsz. vadászati védőegylet. = Erdészeti Lapok 20 (1891) 5. füzet, 362–364., GELLÉRI 1893. 430., Fölvhívás. = Eszergom és Vidéke 17 (1895) 43. sz. (május 30.) 2–3., A tótkerti gyalogút ügye. = PL 17 (1890) 6. sz. (február 9.) 23.

⁵⁶ percentet (latinból) = százalékot

⁵⁷ A kéziratban: *kinézegetett*, javítva.

⁵⁸ értsd: rouge bordeaux (francia) = bordó színű

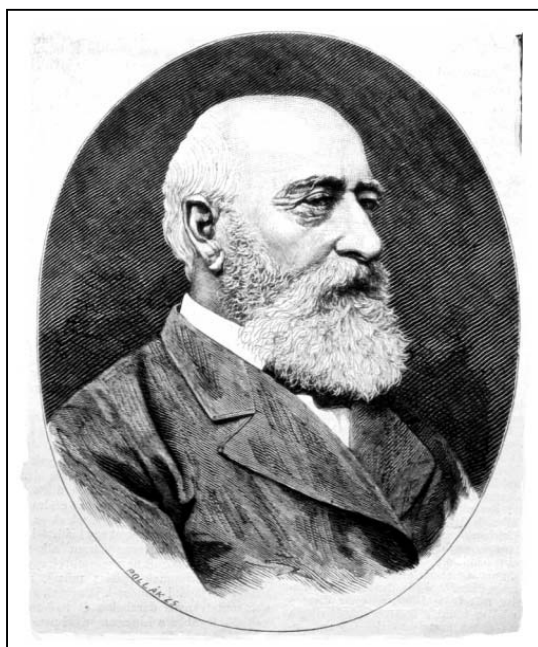
⁵⁹ A kéziratban: *logott*, javítottuk.

pát tajtból volt kis rövid szárral, melyről egy szép kis piros-fehér-zöld, tehát nemzetiszínű bojt lógott le. Az utasok ismerősek voltak egymással és beszélgettek. Én egyre nézem az öreg szomszédomat, kit igen is ismerősnek véltem. Megszólítom:

— Bocsánatot kérek, nem gróf Teleky Sándor⁶⁰ ezredes úrhoz van szerencsém?

— De igen, az vagyok! — mondá.

— Én ezredes úr, [a] saját [maga] rajzolta arcképéről ismertem meg.

6. kép
Gróf Teleki Sándor (1821–1892) arcképe
(Vasárnapi Ujság, 1892)

⁶⁰ Gróf széki Teleki Sándor (Kolozsvár, 1821. január 27. – Nagybánya, 1892. május 18.) erdélyi birtokos, ügyvéd, író. Kolozsvárott, majd Marosvásárhelyen tanult, később a berlini, halléi, jénai és bresloui egyetemen folytatta tanulmányait. 1848/49-es honvédezredes, a szabadságharc után 18 évet emigrációban töltött, majd hazatért. Gazdálkodással és írással foglalkozott, visszaemlékezéseit is megírta. Petőfi Sándor és felesége 1847 szeptemberében-októberében koltói birtokán töltötte a mézesheteket. SZINNYEI 1909. XIII. 1428–1431. Emlékezései hozzáférhetők: TELEKI 1958.

- Kinél látta az arcképeimet?
- Kiss Gedeon főkapitány úrnál – felelém.
- Az én kedves Gida barátomnál? Ez érdekes!

Azt kérdezte, hogy honnét ismerem Gidát. Elmondtam. Ekkor én is bemutattam magamat. Ezután rámutatott a barátjára, mondván:

- Gróf Bethlen Károly⁶¹ barátom, aki teljesen siket – mondá az ezredes.
- De hogyan van az, hogy a gróf úr úgy bebeszél minden társalgásba, mintha hallana?

Aztán Bethlen vette át a szót. Mondá:

– Kérem, én mindent megkísértettem.⁶² Voltam Pári[z]sban és Berlinben is, de segíteni nem tudtak rajtam. Aztán a velem beszélők szájmozdulatából igyekeztem megtanulni a beszédet érteni.

Ekkor az ezredes vette át a szót és azt mondta nekem:

– Kérem, ha az én Károly barátom bemegy Kolo[z]svárt a színházba, az átellenes páholyban ülő asszonyok mind elhallgatnak, mert Károly tudja, hogy kit szapulnak éppen akkor.

Bethlen nevetve mondta, hogy az igaz, amit Sándor barátja mondott. Aztán bemutatta az ezredes a kisleányát, aki amily kicsiny még, de nagyon önálló kisa[s]szony.

Belemelegedtünk a beszélgetésbe. Én inkább az erdélyi ügyekről kérdezősködtem. Azt mondta az ezredes, hogy az oláh népnél jobb nép nincs, ez alázatos, becsületes, jó munkás, gazdája iránt hálás; de ha lázítják, akkor olyan, mint a vadállat.

Ezt a jó népet a papok és a tanítók rontják, ha ezekből egy tucatot felakasztanának, békesség lenne. Neki vannak oláh munkásai, semmi baja nincs velük, hűek, ragaszkodók. Útközben il[l]endőn belép egy úr a mi s[z]alonunkba, üdvözölte⁶³ az urakat, nyilván ismerte őket, de nem folyt be a beszélgetésükbe. A vonat már Kolo[z]svárhoz közelgett. Az ezredes, aki nagy zsidógyűlölő – hamarjában elmondtá, hogy egyszer Kolo[z]svárról Pestre utazott. Vele

⁶¹ Gróf Bethlen Károly Szolnok-Doboka vármegyei birtokos, Szeszárma községben 1820-ban 16 telke volt. 1863-ban úrbéri kárpótlásban részesült. 1898-ban örökösei 462 kh területen gazdálkodtak. KÁDÁR 2003. VI. 445.

⁶² értsd: megkísértem

⁶³ A kéziratban: *üdvözli*, javítottuk.

szemben ült egy utas, aki a *Neue Pressét*⁶⁴ olvasta. Az ezredes a *Hont*⁶⁵ olvasta, amit a zsebjéből kivett, [majd] olvasás után ismét letette az ülőhelye mellé. A másik utas kérte magyarul egy pár percre a *Hont* és kínálta az átellen ülő utasnak – kiről nem tudta, hogy kicsoda –, a *Neue Pressét*, amit az utas nem fogadott el, mivel ő nem tud németül (pedig hogyan tudott volna, hisz ő hét nyelvet beszél[t]) – erre a pasas a *Hont* visszaadta, megköszönve, és bemutatatta magát, mondván:

– Dr. Mandl ügyvéd⁶⁶ vagyok Győről. – Az ezredes is bemutatkozott, mondván:

– Én pedig Teleki Sándor antiszemita vagyok Koltórol. – Természetes, hogy ha ő a neve mellett megemlíti, hogy mi a mestersége, hát nekem is csak kellett valamely foglalkozást mondanom. Az egész úton ez az útitárs hallgatott.

Már Kolo[z]svár külvárosában vagyunk, a vonat egy percre megáll, az ezredes kérdi a később bejött utast:

– Úgy látom, hogy ezt a régen félben hagyott emeletes házat most vakolják, nem tetszik tudni, miféle ház lesz ez?

– Ez kérem, gyermekjavító intézet lesz.

– Igen? No picikém, ide téged beteszlek, csak azt várom, hogy kimeszeljék!

Aztán bejutottunk a pályudvarba, elbúcsúztunk egymástól szívélyesen, s kérte, ha a Gida barátjával ö[s]szejövek, adjam át üdvözetét. A vonagnál már a fiai várták, kikkel mindhárman elmentek.

A fiatalabb nemzedék nem ismerhette, azért megírom, hogy ki és mi volt gróf Teleky Sándor. Fital korában igen jó barátja volt Petőfi⁶⁷ Sándornak, ki mikor megházasodott, a mézesheteket Koltón, Teleky Sándornál töltötte. A 48-iki forradalomban mindegyik nevezetes szerepet játszott. A világosi fegyverletétel után kimenekült külföldre. Főképpen Pári[z]sban lakott, és III.

⁶⁴ *Neue Freie Presse* bécsi politikai lap volt, amely húszezer példányban jelent meg. KOSÁRY–NÉMETH 1985. II/1. 601., II/2. 38.

⁶⁵ A kéziratban *Hon*, helyesen: *A Hon* pesti „politikai, nemzetgazdászati és irodalmi napilap” volt, 1863-ban Jókai Mór szerkesztésében indult. Kezdetben a határozati párti, balközép lapok sorába tartozott, később a kormánypárt központi lapja lett. KOSÁRY–NÉMETH 1985. II/1. 639–649., II/2. 273–278.

⁶⁶ Dr. Mandl győri ügyvédet a kiegyezés kori városról kiadott forrásgyűjtemény nem említi, a zsidó lexikonban és a városi életrajzi lexikonban sincs benne. BANA 2011., UJVÁRI 1929., GYÉL 2003. A pápai lapokban sem fordul elő. A magyarországi *Mandel*-családok közül az egyik 1881-ben, a másik 1893-ban magyarosított *Mándi*-ra; nem tudni, hogy ezeknek volt-e kötődésük Győrhöz. NÉVVÁLTOZTATÁS 1895. 155. A pápai hírlapokban *Mándi* nevű győri izraelita ügyvédre nem bukkantunk.

⁶⁷ A kéziratban: *Petőfy*, javítottuk.

Naplóleon nagyon becsülte Telekyt. 1859-ben, mikor azonban Olaszország ellen mentek a franciák, ebben a hadjáratban Teleky is részt vett, mint ezredes. Ezt végig küzdötte, később Garibaldi vállalkozásában is nevezetes szerepe volt. Türr Istvánnal ő is ama „ezerek” közé tartozott, amelyekkel Garibaldi Marsalánál kikötött, S[z]icíliát elfoglalta s II. Ferdinand⁶⁸ királyt elkergették, és egész Dél-Olaszországot felszabadították. A 67-diki kiegyezéskor a többi menekültekkel ő is hazajött.

Veleutazásom után talán két hétre híre jött az újságokban, hogy nyakán egy valami állat csípésétől veszélyes daganat keletkezett, de ebből kigyógyították, azonban talán fél év múlva meghalt.

Ő sohasem írta és mondta magát grófnak, csak Teleki Sándor ezredesnek mondta magát. Ebben⁶⁹ is mutatta demokratiságát. Mindenki csak ezredes úrnak hívta, hisz én is így szólítottam meg. Ilyen derék, nagyon sokat tapasztalt, sokat tudó, érdekes ember volt. Örülök, hogy e rendkívüli emberrel megismerkedhettem.

Elfeledtem annak idején a Deák-mauzóleum tervpályázatának a lefolyását megírni. Azt itt pótolom. A kormány erre nemzetközi pályázatot hirdetett. Sok terv érkezett be, még németországiak is pályáztak. Sok terv érkezett be, azok a régi országokban ki lettek téve. Legszebb, és legjobb terve „Ex oriente lux”⁷⁰ jellegével volt ellátva. Ez a terv a közönséget extázisba hozta. Mindenki úgy mondta, hogy ennek a tervnek az első díjat kell megnyerni.

De nem úgy lett, mert a III-ik, vagyis az utolsó helyre került. Első helyre került egy kezdetleges tervezet, amely csak átalakítással kerülhetett kivitelre. A második díjat egy indiai pagodához hasonló sírbolt tervét honorálni kellett azon okból, hogy a külföldieket ne idegenítsük el a magyar pályázatoktól.

Hogy ennek mért kellett így történni? Irigységből történt! Mert Ybl építész a szép vagy legszebb és legjobb tervben egy talentumot fedezett fel, melyet nem szabad érvényre juttatni, különösen, mivel megsúgták neki, hogy a terv Kauzer József építészé, aki kiváló intézetben nyerte kiképzését, a pári[z]si

⁶⁸ A kéziratban: *II. Ferdinand*, II. Ferdinánd, Ferdinando Carlo Maria di Borbone, (Palermo, 1810. január 12. – Caserta, 1859. május 22.) Bourbon-házból származó nápoly-szicíliai királyi herceg, Puglia grófja grófja, Calabria hercege, a Két Szicília Királyságának trónörököse, 1830-tól haláláig Nápoly és Szicília királya.

⁶⁹ helyesen: ezzel

⁷⁰ Ex oriente lux (latin) = Keletről jön a fény.

Ecole des Beaux-arts-ban,⁷¹ míg a többi budapesti fiatalember csak Németországban találta meg a bölcsek kövét.

Ybl úrról lesz még szó, itt csak arra mutatok rá, hogy ezzel a nevezetes pályázattal kapcsolatban swindli⁷² példát adott másoknak, hogy így is lehet bolonddá tenni a pályázókat és minden pályázattól elkedvetleníteni,⁷³ mint a veszprémi megyeházi pályázatnál is történt.

A pápai uradalom ugodi pagonyában sok selejtes tűzifa hever, mert ez nem való konyhai és hasonló célra. Én a Móric grófnak azt ajánlatot tettem, hogy e bajon segítsek azzal, ha ő nekem kizárólagos jogot ad arra, hogy pagonyában meszet égethessek, a selejt fát a kemencékhez szállítja, a fát rendes eddigi árban fizetem, de a kőért és helyért nem fizetek bért. A grófnak tetszett a dolog, s azt mondta, hogy holnapra berendeli magához főerdészét, hogy ezt vele közölje és a részletek megbeszélése miatt jöjjön el hozzám.

Így is lett. A főerdész másnap csakugyan megjött. Ezzel nyélbe volt ütve a dolog és a berendezkedést azonnal megkezdtük. Jó volt a kezdet, mivel a tervbe vett lovassági nagy laktanya⁷⁴ Szombathelyen el lett határozva, amelyhez a vállalkozó nálunk 30–40 waggon égetett meszet rendelt elég jó árért.

1888-ban Pesten létemben meglátogattam Kerkápolyt, mert mióta házas, nem voltam nála. A felesége Gömbös Petronella,⁷⁵ fiatal koromban a pápai bálokban táncosnőm volt. Tehát kíváncsi voltam az új, ötéves menyecskére.

Reggel 10 óra lehetett. A szobalánytól tudtam meg, hogy a kegyelmes aszszony a s[z]alonban van, tessék bemenni. Kopogtatok, hát a kegyelmes aszszony jön, kezét ad, és örömeinek adott kifejezést. Kérdeztem, hogy hát a kegyelmes úr itthon van-e.

– Itthon van, ott a szobájában, de éppen Apponyi Albert⁷⁶ van nála.

⁷¹ Az *Académie des Beaux-Arts* párizsi művészeti iskolát Mazarin bíboros alapította 1648-ban, nevét III. Napóleon *L'Ecole des Beaux-Arts* névre változtatta. Szobrászatot, festészetet és építészetet tanultak benne a növendékek. 1897-től a nők előtt is megnyíltak kapui.

⁷² swindli, eredetileg: Schwindel (német) = csalás, szélhámosság

⁷³ A szövegben hibásan: *elkedvelíteni*, javítottuk.

⁷⁴ Szombathelyi lovassági laktanya ma a 11-es huszár út 40. szám alatt található műemlék épületegyüttes, tervei Pártos Gyula és Lechner Ödön építészeti irodájában készültek, az épületegyüttest Pártos és Rauscher Miksa 1887–1889 között építette. Vö. SZILÁGYI 2005. 146., 165., 167.

⁷⁵ Kerkápoly Károly 1885. június 20-án vette feleségül Hőgyészben (Vas vm.) Gömbös Petronella „úrhölgyet”. Az esküvőn többek közt Véssey Sándor Vas megyei alispán, Radó Géza országgyűlési képviselő, valamint özv. Radó Ignácné és családja is jelen volt. – Kerkápoly Károly. = PL 12 (1885) 25. sz. (június 21.) 104.

– Foglaljon helyet! Hogy és mint vannak odahaza? s a t[öb]bi].

Erre kinyitl a dolgozószoba ajtaja, azon kilépett elől Apponyi, kit a házból és az utcáról ismertem. Kerkápoly[v]al együtt felénk tartottak. Én felkeltem, s Kerkápoly így mutatott be Apponyinak:

– Voyta Adolf műépítész nagyon ügyes ember, mindig biztatom, hogy jöj-jön fel Pestre, de nem akar feljönni. – Erre átvettem a szót, mondván:

– Nagyon meguntam már a nagyváros zajos, törtető életét, én nagyon meg vagyok elégedve, pápai helyzetemben és nyugodt családi életemben érzem magamat legjobban.

Azt mondja erre Apponyi:

– Nem csodálom építész urat, magam is így vagyok Pesttel, ahol csak foglalkozásom tart meg, mihelyt lehet, én is azonnal hazamegyek a családomhoz Pozsony megyébe.⁷⁷

Aztán még vagy 15–20 percig napi eseményekről esett szó. Aztán Apponyi elbúcsúzott tőlünk kézádással. Így volt szerencsém e híres embert megismer-ni. Mikor a gróf elment, én maradtam. Azt kérdezte tőlem [Kerkápoly], mikor érkeztem. Mondtam, tegnapelőtt.

– Hát már nem talált el hozzám?

– Hát új rend van a háznál, nem akartam csakúgy *more patria*⁷⁸ betoppanni.

– Pedig szokott helye ma is várja, költözködjék ide!

– Majd más alkalommal, holnap⁷⁹ reggel úgyis haza akarok menni.

– De hát ebédre csak maradjon itt.

– Szívesen – mondám. Még egy kis elintéznivalóm van a városban, délben pontosan megjelenek.

Így is történt. Ebéd közben azt mondta nekem Kerkápoly:

– Lássa, az sem jó, ha az embernek az esze korán jár.

– Miért? – kérdém.

– Hát mivel a maga fürdőjét már csinálják Siófokon.

⁷⁶ Gróf Apponyi Albert (Bécs, 1846. május 29. – Genf, 1933. február 7.) politikus, 63 évig országyűlési képviselő, 1878–1899 között a függetlenségi párt elnöke, 1901–1903 között képviselőházi elnök, 1906–1910, 1917–1918 között vallás- és közoktatásügyi miniszter. 1919–1920-ban a magyar békelegáció elnöke, 1925–1933 között népszövetségi fődelegátus. BÖLÖNY 1987. 264.

⁷⁷ Gróf Apponyi Albert a Pozsony vármegyei, felső-csallóközi Éberhardon lakott, tagja volt a Pozsony vármegyei törvényhatósági bizottságnak, 1901-től elnöke a Pozsonyi Magyar Köz-művelődési Egyesületnek. A kastélya fotóját is közli: BOROVSKY 1904. 56–57., 683–684. (A fotó az 57. oldalon látható.)

⁷⁸ helyesen: *more patrio* (latin) = hazai szokás szerint

⁷⁹ Előtte hibása: *de*, kihagytuk.

– Tudom, de azt is tudom, hogy oktanul csinálják, mert az a hely szűk is, és eldugott. Oda haszontalanul rém [sok] pénzt fektetnek bele, kérdés, nem bukhatnak-e meg. Az én tervem a somogyi partra vonatkozott.

Még ezen [1888.] év folyamán levelet kaptam Saint-Genois⁸⁰ gróftól, a tatai és pápai uradalmak főigazgatóságától, melyben hivatkozott arra, hogy Pápán léteben megtudta, hogy a pápai erdőségekben én a selejt fát mészégetésével értékesítem. A tatai uradalomban is az az eset, és ő is szívesen adná oda nekem hasonló feltételek mellett a mészégetési jogot. De csak nekem, mert a tulajdonos nagyon kényes a szép vadállományára, azért közönséges üzletembernek nem adnának jogot, azonban nekem, mivel úgy hallja, hogy a grófi család minden tagja nagy bizalommal van irántam, én feltétlenül megkaphatom, ha erre vállalkozni akarok.

Hogy akarok-e? De akarok ám, hisz ez egy aranybánya! Budapestre csak élesdi mész jön. Élesd⁸¹ a Királyhágón van, ahol Zichy Jenő grófnak nagy erdei vannak, tehát igen olcsó a fa, és mivel messze van a fővárostól, igen drága a vasúti fuvarbér, míg a tatai uradalom szári⁸² erdősége a vasútállomás közelében van, a fa drágább azonban. A rövid vasúti út Budapestig igen csekély. Tehát nyilvános,⁸³ hogy az élesdiekkel igen jól tudok versenyezni.

Megkötöttem a szerződést és berendezkedtem. Az erdőben építettem egy kis kétszobás és konyhás faházat irodának, és az üzletfelügyelő lakásának. Építettem 4 nagy kemencét és belekezdünk az égetésbe. Hogy mindennap 2 wagon meszet be lehessen szállítani az állomásra, 5 szekeret 10 lóval és kocsissal állítottam be, mert minden falu me[s]sze [volt] ettől a helytől, így kellett tennem.

Atyám elhatározta magát, hogy vi[s]szalép a város[tól] és a részvénytársaság[tól], vagyis minden tevékenységtől, mert fáradt. El tudná még vinni egy-két évvel tovább, de helyet akar adni más arra való egyéneknek. Tehát elbú-

⁸⁰ Gróf Esterházy Móric Veszprém megyei főispán 1886 júniusától bízta meg távoli rokonát, gróf Saint-Genoist összes uradalmi jószágigazgatói teendőinek ellátásával. – Egy gyalázatos tett. = PL 13 (1886) 30. sz. (július 25.) 119–120.

⁸¹ Élesd mezőváros Bihar megyében, az Erdélyi-szigethegység északi peremén, a Révbárodai medencében, a Sebes Körös jobb partján fekszik, ma Romániához tartozik. 1890-ben Élesd Bihar vármegye élesdi járásához tartozott, a településen 292 házban 1739 magyar lakos élt, akiknek többsége református volt. JEKELFALUSSY 1892. 1091.

⁸² Szár – a kéziratban *Szaár* – község a tatai uradalomhoz tartozott, ma Fejér megyében található. 1890-ben Fejér vármegye váli járásához tartozó katolikus nemzetiségi község 241 lakóházzal, 1424 lakosából 1184 német anyanyelvű volt. JEKELFALUSSY 1892. 179., 1545.

⁸³ értsd: nyilvánvaló

csúzása után Kiss László uradalmi⁸⁴ intézőt választották meg, mert az uradalmi állásáról Sant-Genois gróf beavatkozása miatt [le kellett mondania.]⁸⁵

Én ebben a phyloxeras és peronosporas világban eladtam a törzsökhegyi szállómet Kis[s] Lászlónak 3000 forintért, s somlai szállómet sokkal olcsóbban.

Atyám⁸⁶ takarékpénztári elnöksége után sógorom, Hanauer Béla, aki kiheverte 50.000 [forintos] tőzsdei veszteségét, nagyon strébereskedett; minden lében kanál akart lenni. A Láng-párt főmatadora⁸⁷ volt, a kath[olikus] hitközség elnökéül⁸⁸ választotta. Most már ment [minden] mint a karikacsapás, még [a] montenegrói királyságra is pályázott volna.

E nagy dicsőségben el-el maradt tőlünk képzeletben, mert mint említettem, egymást nem látogattuk. Amint szegény jó Hets nagymama meghalt, már mozogtak az alattomos erők! Sógorom megbízta⁸⁹ a takarékpénztár ügyvédjét, Saáry Lajost,⁹⁰ hogy kérjen meg engem az ő nevében, hogy látogassam

⁸⁴ A kéziratban mindkét esetben: *uradalmi*.

⁸⁵ Vizkeleti Kiss László (Kisláng, 1835. május 8. – Pápa, 1887. január 22.) uradalmi jószágkormányzó, 1886 októberétől Pápa rendezett tanácsú város polgármestere. Vizkeleti Kiss István uradalmi kasznár és Baján Rozina házasságából született. A gimnáziumot Székesfehérváron kezdte, a VII–VIII. osztályt Pesten végezte, majd két éven át jogot hallgatott az egyetemen. A magyaróvári gazdasági akadémiát 1854–1856 között végezte el. 1853-tól 22 évig a góf Zichy család kislángi uradalmában dolgozott és fokozatosan lépett elő. 1875. október 1-től a pápai Esterházy-uradalom jószágkormányzója lett, de 1886-ban távozni kényszerült. 1886. október 2-án választották polgármesterré. 1875-től Pápa város képviselőtestületének, 1877-től Veszprém vármegye törvényhatósági bizottságának tagja. 1878-tól a kormány által megbízott városi népiskola-felügyelő. 1881-ben a pápai állandó színház építésének szervezője, a színház átadásától a színházi részvénytársaság elnöke, a színház intendánsa. Az 1881-ben alapított Veres Kereszt Egylet titkára, a Pápai Takarékpénztárnak igazgatósági tagja volt. Haláláig a katolikus hitközség elnöke. Nagy tervét, az új katolikus iskola építését már nem tudta megvalósítani. 1862. április 29-én vette feleségül Pencz József uradalmi főtiszt Mária nevű lányát, akitől két gyermeke született: István és Vilma. Váratlan halálát guttaütés okozta. 1887. január 24-én a Kálvária temetőbe temették. – Restauratio. = PL 13 (1886) 40. sz. (október 3.) 160., Városunk gyásza. = PL 14 (1887) 5. sz. január 30.) 18.

⁸⁶ Előtte: *Hogy*, elhagytuk.

⁸⁷ főmatador (magyar–spanyol) = bikaviadalok főszereplője, átvitt értelemben bajnok; itt: a Láng-párt vezetőjének gúnyos elnevezése.

⁸⁸ Hanauer Béla (Tata [?], 1835 – Pápa, 1901. november 3.) Néger Ágoston apátplébános, egyházi elnök mellett 1887–1892 között biztosan hitközségi világi elnök volt. Kiss László halálát követően, 1887 áprilisában választották meg e tisztségre. Az 1880-as években Hannig Antal, illetve Kiss László uradalmi jószágkormányzó is viselte e tisztséget – A helybeli róm. kath. hitközség. = PL 14 (1887) 15. sz. (április 10.) 59., A pápai róm. kath. hitközségnek. = PL 18 (1891) 15. sz. (április 12.) 59., Köszönet és nyugtázás. = PL 19 (1892) 42. sz. (október 6.) 171.

⁸⁹ A kéziratban: *megbízta*, javítottuk.

⁹⁰ Saáry Lajos (1848–1924) ügyvéd, 1875-ben már Pápán praktizált. Évtizedeken át ügyész volt a Pápai Takarékpénztárnak, főgondnoka a pápai református egyháznak, tanácsbírája a

meg ötöt, mert szeretne velem ö[s]szeszámolni. Azt üzentem neki, hogy nekem a sógorommal elszámolásom nincs. Erre ho[s]szú szünet keletkezett. Sőt, a cath[olikus] hitközség elhatározta, hogy egy modern követelményeknek megfelelő elemi iskolaépületet emel téli és nyári gimnastikai helyiségekkel. A sógor nem mert kikerülni és nolle velle⁹¹ engem bízott meg a tervezés és az építés vezetésével. Szép épület, szép helyen van a grófi várral és a főtemplommal szemben. Tehát ezért ő szedte be a dicséretet, mert hát neki lehet tulajdonítani, hogy oly szépen sikerült. Így szedik le a boltosok, akik se[m]mi máshoz nem értenek, a tejfelt!

7. kép

*A Hanauer–Woita család
síremléke a pápai
Kálvária temetőben*

A pápai calvariai temetőben⁹² családi sírboltunk 1888. ápril[is] hóban elkészült, ahová ez év május 3-án szeretneink porai ide lettek áthozva, úgymint: Hets Antal 1849. évből, ifj. Hets Antal 1849. 1864-ben halva született kisleányunk,

pápai református egyházmegyének és tagja a városi közgyűlésnek. Harcz Leonával kötött házasságából három gyermeke született: Tibor, Leona (Péntek Zoltánné) és Lajos. 1924. szeptember 27-én Pápán hunyt el agyvérzésben. Az alsóvárosi temetőben nyugszik. – Saáry Lajos 1848–1924. = PH 21 (1924) 40. sz. (október 4.) 2., Halálozás. = PV 21 (1924) 40. sz. (október 4.) 2.

⁹¹ Akarva akaratlan; másként: nolens volens (latin) = kénytelen-kelletlen

⁹² A Kálvária temető a vasútállomás közelében, a Győri út bal (nyugati) oldalán húzódik, a XVIII. század közepe óta használják, kápolnája 1746-ban épült. NÉMETH–SZABÓ 1989. 109.

1871-ben elhalt Gyöngyikénk, 1886. évben elhalt özv. Hets Antalné. Drága, feledhetetlen jó Luizám azt óhajtotta, ha meghal, Pápara vitessék édesanyja mellé. Hogy azonban a sírban is elválaszthatatlanok legyünk, a sírboltot meg akarom nagyobbítani, hogy minden Voyta együtt legyen.

A telet otthon, kis körünkben töltöttük. A néma gyásznak megfelelőleg téli estéken fonót tartottunk, mert Luizám és Ilonkám remekül tudtak fogni. Hetenként máshol ö[s[szejőve Zarkáné,⁹³ Tarczy Laura⁹⁴ és Lóskay Nelli és Józsa,⁹⁵ kik mind jó fonók, esti 8 órától 10 és ½ 11-ig tartott a fonás. Későbbi években a téli estéken hetenként vonósnégyes zenekar, mely tanárokból, bírákból, a jó Vid bácsi⁹⁶ dirigálásával, Luiza és Ilonka zongorakíséretével csupa klasszikus zenével – Mozart, Be[e]thoven s a t.[öb]bi] – töltöttük ki az estét. A kis 6 éves El[l]ike ezt mindvégig hallgatta csendben ülve egy zsölleszékben!

Az 1889. évben báró Hornig⁹⁷ veszprémi püspöktől kaptam megbízást [a] Farkasgyepүн⁹⁸ építendő vadászkastéllyal egybekötött főerdéshi lakás tervezetére, ami 1890. évben el is készült a püspök nagy meglegedésére.

Az 1890. évben tava[s]szal megdöbbenve olvastam a hírt Kerkápolý Károly haláláról a hírlapokban.⁹⁹ Múlt ő[s]szel még Pápán dolga volt, és rendesen nálunk szállott. Nagyon megdicsértem, hogy mily jó színben van.

⁹³ Zarkáné: Zarka Dénes pápai, majd 1893-ban már budapesti királyi közjegyző felesége Tarczy Lenke, Tarczy Lajos (1807–1881) pápai református főiskolai tanár lánya. 1875-ben már házások voltak. Zarkáné 1895 óta özvegyen élt Pápán. A helyi sajtó 1913-ban még jótékonykodásáról írt. – Gyászhir. = PEIL 24 (1881) 13. sz. (március 27.) 416–417.

⁹⁴ Tarczy Laura Tarczy Lajos főiskolai tanár legidősebb lánya volt, Perlaky Géza evangélikus vallású pápai földbirtokoshoz ment feleségül. Perlaky Géza 1848/49-es honvédtiszt 1909-ben, 81 éves korában hunyt el. Gyászhir. = PEIL 24 (1881) 13. sz. (március 27.) 416–417.

⁹⁵ Lóskay Kornélia (Nelli) és Jozefin (Józsa) 1875-től a városi közélet ismert szereplői, olyannyira, hogy gyakran csak „Lóskay nővérek” néven említik őket.

⁹⁶ Vid Károly (Pápa, 1825. január 17. – Pápa, 1903. október 4.) evangélikus vallású ügyvéd, 1848/49-es honvéd százados, karnagy, a pápai zenei élet meghatározó alakja. BONA 2009. 313–314.

⁹⁷ Báró Hornig Károly (Buda, 1840. augusztus 10. – Veszprém, 1917. február 9.) veszprémi püspök. Családja Sziléziából telepedett le Magyarországra a XVIII. században. Hornig Antal mérnök és Kopicz Mária házasságából született. Gimnáziumi tanulmányait Bécsben, Pesten és Nagyszombatban, a teológiát a pesti szemináriumban. 1862-ben pappá szentelték. 1869-ben avatták teológiai doktorrá. 1866-ban a pesti központi papnevelő intézetben tanulmányi felügyelő és a pesti egyetemen teológiai tanársegéd, 1870-től nyilvános rendes hittanár, 1878-tól esztergomi kanonok, 1888-tól veszprémi püspök, 1912-től bíboros. Püspökként a kultúra és tudomány nagy mecénása volt. 1873–1878 között szerkesztette a *Religió* c. folyóiratot. SZINNYEI 1896. IV. 1100–1103., VARGA 1998. 221.

⁹⁸ Farkasgyepű német nemzetiségi község a Bakonyban, a Pápa–Veszprém országút mentén. A község körüli erdőség a veszprémi püspök uradalmához tartozott. Az 1731 kh határu községben 1869-ben 274, 1890-ben 293 lakos élt. ILA–KOVACSICS 1964. 183–184.

– Pedig lássa – mondotta – én halálos betegségben szenvedek.

– Ugyan-ugyan – mondám –, nem látszik rajta!

– Az öregségben, ebben el kell pusztulni!

És nem öregségben, hanem néhány hónapra találkozásunk után egy oldalán támadt daganat műtete alatt halt meg!

Kerkápoly Károly oly nagy észbeli tehetségét a képviselőházban kifejtett munkásságában ismerték meg. Erre még rátérek később, most csak a halálával kapcsolatos eseményeket írom le. Halála után feleségétől levelet kaptam, amelyben felkér arra a szívességre, hogy jelennék meg a Vámház körúton épült házának átvételénél; mivel a ház még nem volt egészen kész, pótolnám a jelenlétét – azért nem írt még. Szeretné, ha az építési elszámolásnál jelen lennék, mert ő csak bennem bíz, mint férje régi bizalmas barátjában. Én megígértem neki, de nem tudom, hogy az építésze nem veszi-e ro[s]sznéven, hogy ellene mintegy ellenőrzőt hív meg engemet. Azt felelé:

– Építészünk Porzsolt Ernő¹⁰⁰ fiatalember, neki semmi kifogása nincs ellene, sőt, jobb szereti, mert az ő munkáját megkönnyítené.¹⁰¹

Erre eljöttem. Persze teljes ellátásomat – úgy, mint eddig – nála kapom. A munka mintegy két hétig tartott, amikor a leszámolás elkészült. Ezután magunk közt bizalmas dolgokról beszélünk, t. i. a vagyoni állapotáról. Férje a két házat bankkölcsönökkel építette, amikbe a pápai birtokai eladása után befolyt 60.000 forintot is belefektette. Az államtitkári, és pénzügyminis[z]teri fizetésének 9/10 részét is beleadta. Ezekkel együtt, a gellérthegyi szöllőt is beleértve, összes aktív vagyona már csak 105.000 forint volt, amihez még van reménység 20.000 forintra, amelyet Móricz Pál¹⁰² képviselőnek kölcsönzött.

⁹⁹ Kerkápoly Károly 1891. december 31-én hunyt el Budapesten. BÖLÖNY 1987. A *Pápai Lapok* 1892. január 3-i számában számolt be haláláról.

¹⁰⁰ Porzsolt Ernő műépítész 1882-ben Szegeden, az Oskola u. 23. számú Pfann-féle házban, az órásüzlet fölött nyitotta meg mérnöki irodáját. Később Budapesten élt, háztulajdont és földbirtokot vásárolt. 1900-ban segítségével menekült meg testvére, Porzsolt Kálmán (1860–1940), a Népszínház igazgatója (1897–1904) a csódtól. Magyarországon, Erdélyben is megtalálhatók az általa tervezett és épített magán- és középületek. Vö. SZÉKELY 1994. 623., NAGY 2001. 135.

¹⁰¹ A szövegben hibásan: *megkönnyíteném*.

¹⁰² Móriczhidai és medgyesi Móricz Pál (Taracköz, 1826. február 15. – Berettyóújfalu, 1903) Máramaros vármegyei származású szabadelvű ellenzéki politikus, országgyűlési képviselő, gazdasági és politikai cikkek írója. Iskoláit helyben, majd Pozsonyban és Máramarosszigeten végezte, majd 1846-ban köz- és váltóügyvédi oklevelet szerzett. 1847-től Máramaros vármegye tisztii alügyésze, később Berettyóújfaluban (Bihar vm.) élt és mintagazdaságot alakított ki. 1861-től a sárréti járás alszolgabírája, 1867-től Bihar vármegye főjegyzője, 1868-tól a bárándi választó-

Visszatérül a Móricz Pál elleni csódból, amit akkor még nem lehetett tudni, mert a csőd nem fejeztetett¹⁰³ be. Ekképpen 125.000 forint le[n]ne az ö[s]szes vagyon.

Az asszony megkért, hogy beszéljek Széll Kálmánnal ez ügyben, mert ő a Magyar Földhitelintézet igazgatója. Kérdezzem meg tőle, hogy mit lehet remélni.

Széll-lel – kit még Szombathelyről ismertem mint rátóti birtokost – beszéltem, úgymond, hogy ma még nem lehet tudni, az ilyen ügy évekig is eltarthat. Így nem tudtam jó hírt vinni Petrának. Elbúcsúztam tőle, amikor megköszönte szívességemet, 600 forintot nyújtott át nekem. Azóta sem láttam őt többé. Úgy hallottam, hogy meghalt.¹⁰⁴

Kerkápoly Károlynak, mint collégiumi tanárnak, úgy hallottam, a régi időben – úgy, mint a többinek – 800 forint fizetése volt. Ő nőtlen volt, 400 forintból megélt, mert nagyon takarékos ember volt. Volt kis vagyónkájával együtt Hetsékkal szemben egy szép emeletes házat épít[t]etett atyámmal.

A Báróchegyen egy kis birtokot is vett. A hatvanas évek elején nyolcan-tizen összeálltak jó ismerősei és vettek közösen¹⁰⁵ egy cséplőgépet, amellyel¹⁰⁶ mindegyik sor szerint egymás után csépli el a maga gabonáját. Ha őrajta volt a sor, mindig a Hetsné szomszéda[s]szony lajtját kérte kölcsön. A nála élő és a házat vivő édesanyja gyakran panaszkodott Hetsnének, hogy a kisleánya mindenuntalan átszalad hozzájuk és az összes baromfiakat ö[s]sze-vi[s]sza zavarja. Ez a kisleány később az én feleségem lett.¹⁰⁷

Mikor Kerkápoly államtitkár lett, megkérdeztem, hogy miképpen lehetett ily nagy úrrá. Azt mondta, az egész képviselőházban alig van több 8–10 ember-nél, aki tud és akar is dolgozni, az ilyeneket aztán befogják munkára. Ezek közt volt ő is. Gróf Andrássy Gyula Kerkápolyt már első szereplésekor meg-

tókerület, 1872-től Udvarszék, 1875-től Szarvas, 1884-től Újvidék országgyűlési képviselője. Tisza Kálmán híveihez tartozott és a szabadelvű párt klubjának igazgatója volt 1891-ig. 1891-ben csődöt kért maga ellen, de 1895-ben hitelezőivel kiegyezett. 1891 óta a politikától visszavonultan élt Berettyóújfaluban, itt is hunyt el. SZINNYEI 1903. IX. 302–305., MÓRICZ 1903. 353–353.

¹⁰³ A kéziratban: *fejesztetett*, javítottuk.

¹⁰⁴ Özveggy Kerkápoly Károlyné jákfai Gömbös Petronella férje halála után Magyargencsre költözött, ottani kastélyában élt. Idősebb korában idegbeteggé vált és 1910. június 23-án, 68 évesen öngyilkos lett. Június 25-én temették el Magyargencsen. – Halálozás. = PH 7 (1910) 26. sz. (június 25.) 4.

¹⁰⁵ A kéziratban: *közössen*, javítottuk.

¹⁰⁶ A kéziratban hibásan: *amelyen*, javítottuk.

¹⁰⁷ A kéziratban: *feleségem volt*, javítottuk.

ismerte és becsülte. Kerkápoly mintegy három hónapig beteg volt Pesten, de senkisémet tudta a baj okát kifürkészni. Andrásy minden héten meglátogatta, szinte¹⁰⁸ egyetemi tanártól a beteg állapota iránt tudakozódott. Eközben látogatása alkalmával egyszer azt kérde Kerkápolytól, nem tudna-e neki valakit ajánlani honvédelmi államtitkárságra. Ekkor azt felelte:

– Gyula, te elég okos ember vagy, keressél magad!

Ez azonban csak tapogatózás volt arra nézve, hogy mi a véleménye. Elfogadná-e ő, mert ő erre célzott. És mikor egy alkalommal meglátogatta Kerkápolyt, [megkérdezte:]

– Nem vállalnád el te?

– Én, így betegen? Még azt sem tudom, meggyógyulok-e!

– Majd meggyógyulsz, de akkor csak elfogadod?

– Nem én – felelé –, ah[h]oz én szegény ember vagyok, hogy ki tegyen magamat bizonytalan helyzetnek, ha megbuktok, akkor¹⁰⁹ énvelem mi lenne? Hidd el, barátom, egy egyetemi tanárságot nem adnék tíz államtitkárságért!

Andrásy nem szólt többet és elment. Harmadnapra kapott egy levelet, amelyben a budapesti egyetemi tanárnak [való] kinevezése volt. Másnapon Andrásy ismét meglátogatta.

– Kaptál-e levelet Károly?

– Kaptam – felelé. Azt tudom, hogy ez a te mesterkedésed volt!

– Az hát – felelé Andrásy, hát most elfogadod az államtitkárságot?

– Elfogadom.

Andrásy boldog volt. Kerkápoly rövid időn [belül] meggyógyult, s akkor nekiállott, hogy a porosz és a francia hadsereg organizációját¹¹⁰ megtanulja. Az első bécsi delegációban tartott hadügyi előadását nagyon megtapsolták. A tábornokok odasiettek vele kezét fogni.

– Hol szolgált Ön, hogy így ismeri a porosz és francia hadsereg organizációját?

– Nem voltam én katona soha, csak köznemzetőr 1848-ban. Én bölcsészetet adtam elő a pápai ref[ormátus] collegiumban.

Volt nagy csodálkozás! Andrásynak a keble dagadt, úgy örült az államtitkárságnak.

¹⁰⁸ értsd: szintén; Kerkápolyt ugyanis egyetemi orvosprofosszor kezelte

¹⁰⁹ A kéziratban: *ha*, javítottuk.

¹¹⁰ organizációját (latin) = szervezetét, belső felépítését

Ő teremtette meg a magyar honvédséget, amint már életrajzomban megírtam. 1870. év tavaszán Tisza Kálmán az első magyar pénzügyminis[z]tert, Lónyay Menyhértet megbuktatta. Andrassy ekkor azt mondta Kerkápolynak:

– Neked kell azt a tárcát vállalnod!

– Hogyan képezed azt? Hát tudok én, a filozófus tanár pénzügyminis[z]ter lenni? Micsoda gondolat!

– Pedig úgy van. Te katona sem voltál, és mégis becsületedre válik, hogy a honvédséget organizáltad. Hát ha azt tudtad, úgy ebbe is bele fogsz jönni. Egyébként én már bejelentettem ezt a királynak és ő helyeselte.

– Der Kerkápoly ist ein große[r] Kopf!¹¹¹ – mondá. És úgy lett minis[z]ter.

Amint már megírtam, hogy a pápa–kiscelli vasútvonalon az építkezésekre vállalkoztam, és hogy e vasút fővállalkozója Weikersheim¹¹² bécsi bankár. Nekem evvel lett volna beszédem, de biztosra akartam menni. Azt gondoltam, hogyha Kerkápoly pénzügyminisztertől viszek ajánlatot, nyert ügyem van. Elmentem Pestre a kihallgatási napon. Az első szoba már tele volt különféle rangú urakkal. Én szép szerényen az ajtó mellett vártam. Eltelt 8–10 perc, amikor az ajtó kinyílt. A minis[z]ter szobájából kilépett gróf Festetics¹¹³ minis[z]ter és Kerkápoly, ki őt az előszoba kijáratáig kikísérte, az ajtót betette és engem ott meglátott.¹¹⁴

– Jöjjön be! – mondá és én vele mentem. Mikor leült, azt kérdé röviden:

– No, mi baj? – Elmondtam röviden, hogy egy ajánló sort kérek tőle.

– Azt nem tehetem meg, mert én, mint minis[z]ter, a vállalkozótól semmi szívességet nem kérhetek, mert ezzel elvesztem vele szemben a függetlenségemet. Én specielle¹¹⁵ Weikersheimmel hivatalos összeköttetésben vagyok, azért kérését nem teljesíthetem. Hanem menjen el a hírközlési minis[z]terhez.

– Mikor jött – kérdé –, és hol van szállva? – Megmondtam, hogy tegnap este érkeztem és a Hungáriában szálltam.¹¹⁶ – Mondá:

– Miért nem jött hozzám? Nekem van 17 bebútorozott termem, ebben mindben lakhatik, csak az én két szobámat hagyja nekem! Aztán tud-e az

¹¹¹ A Kerkápoly nagy koponya! (német)

¹¹² A kéziratban: *Weickersheim*, javítottuk.

¹¹³ Gróf Festetics György (Bécs, 1815. április 23. – Bécs, 1883. február 12.) földbirtokos, politikus. 1867. február 20-tól 1871. május 9-ig volt a király személye körüli miniszter. = BÖLÖNY 1987. 291–292.

¹¹⁴ A kéziratban hibásan: *látott meg*, javítottuk.

¹¹⁵ *Spezielle* (német) = különös (főnév); *speciel* (latin) = különösen, jelesül

¹¹⁶ A kéziratban feleslegesen: *szálltam, mondám*.

ebédre du. 4 óráig várni, mert én csak akkor ebédelek. Ha nem tud, egyék valamit délben, és du. 4 órára legyen nálam.

Így történt. Ezzel a kihallgatás véget ért. A kereskedelmi minis[z]ter sem adhatott egy vállalkozója számára ajánlatot, és így hoppon maradtam. Az egész utazásból csak az a hasznom volt, hogy valahányszor jövök Pestre, mindig Kerkápoly vendége lehetek.

Nem voltam rest, oda hurcolkodtam és a pénzügyminisztériumhoz közeli *Zum Hackl* sörházban villásreggelit ettem és délután $\frac{3}{4}$ 4-kor már megjelentem ebédre.

A múlt évben a pápai honvédlaktanyában valamit építettem és 800 forint végö[s]zeget egy évig sem [tudtam] megkapni. Kaptam magamat, elmentem Kerkápolyhoz és elmondtam jövedelem okát.

— Tudja, mit? — mondá. — Itt van a kártyám, menjen ezzel a honvédelmi minis[z]teriumba (mely akkor még egy Uri utcai bérházban volt), mutassa elő kártyámat, a pénzt azonnal megkaphatja.

Vasárnap volt. A honv[édelmi] minis[z]teriumban találkoztam Gondol Gáborral,¹¹⁷ aki Pápán Kerkápolyval collegiumi tanár volt,¹¹⁸ és kit utóbbi államtitkár korában bevitt a honvédelmi minis[z]teriumba.

— Áh, jó reggelt, kedves földim! — Kérdé:

— Mi járatban van nálunk? — Mondtam, hogy a pénzemért jöttem, Kerkápoly ide utasított.

Azt mondta Gondol Gábor, hogy tessék Gelich Richárd¹¹⁹ min[iszteri] tanácsos úrhoz bemenni. Én arra kértem, legyen szíves helyettem megtudni, hogy Gelich tud-e róla.

¹¹⁷ Gondol Gábor (Balatonhenye, 1824. augusztus 24. – Iváncsa, 1904. december 24.) református lelkészi családból származott. A pápai református kollégiumban tanult, majd 1846-ban ügyvédi oklevelet szerzett. 1847–1848-ban a Magyar Királyi Helytartótanácsnál fogalmazó. Az 1850-es években Baracsán élt és ügyvédként dolgozott. 1860-tól Fejér vármegye aljegyzője, 1861-től a pápai jogakadémia tanára, 1869-től a honvédelmi minisztériumi államtitkár, 1872-től osztálytanácsos. 1879-ben Budán megírta visszaemlékezéseit. 1886-ban nyugalomba vonult, iváncsai (Fejér vm.) birtokán gazdálkodott. 1904 karácsony előestéjén egy ismeretlen személy agyonlőtte. Birtokát a pápai kollégiumra hagyta. Vö. HUDI 2010.

¹¹⁸ A kéziratban: *tanárok voltak*, javítottuk.

¹¹⁹ Gelich Richárd (Pozsony, 1821. június 2. – Budapest, 1899. február 4.) honvéd tábornok. 1867-től a honvédelmi minisztérium osztálytanácsosa. 1870-től a 4. honvédszászlóalj parancsnoka ezredesi rangban, 1871-ben Pozsonyban dandártábornokká nevezték ki. 1878-ban címzetes vezérőrnagyként vonult nyugdíjba. 1882–1889 között három kötetben megírta az 1848–1849-es magyar szabadságharc történetét. SZINNYEI 1894. III. 1097–1100., BONA 2000. 353.

Bement és megtudta Gelichtől, hogy az ilyen ügy egy más – a névre már nem emlékszem – minis[z]teri tanácsosnál van. Gondol Gábor azt kérdezte, tudom-e, az hol van.

– Nem tudom bíz én, sohasem jártam erre.

– No, majd elmegyek magával.

Ott bemegyünk az illetőhöz, Gondol engem bemutat azzal, hogy a neki járó 800 forintot [szeretné]¹²⁰ megkapni.

Az az úr odamegy az íróasztalához, amelyen egy nagy iratcsomó van. Végignézi. Legalul volt az én aktám.

– Itt van nálam, ha rákerül a sor, majd elintézem – mondta, és aztán kérde Gondolt:

– Hát te hogy vagy? s a t[öbbi]., s a t[öbbi].

Hazamentem Kerkápolyhoz.

– No, megvan-e a pénze?

– Nincs – felelém – és elmondtam Gondol Gáborral való találkozásomat, és [hogya] oly szíves volt, ő velem jött mindenhova.

– De hát nem adta oda annak az úrnak a kártyámat?

– Nem, mert Gondol velem volt, és azt hittem, ez elég.

– Most menjen rögtön vi[s]sza ahhoz a minisfz]teri tanácsoshoz és adja át a kártyámat.

Így tettem, de amikor a kártyát átadtam neki, egészen más hangon és igen előzékenyen mondta nekem, hogy:

– Méltóztassék átmenni a honvédelmi minis[z]teriumba és ott méltóztassék engem megvárni, mindjárt ott leszek.

Én elmentem oda. Az első szobában vártam. Egyszer csak kinyílik az előszobaajtó és zihálva jön az én emberem cylinderrel a fején, iratcsomó a hóna alatt. Én rögtön felkeltem helyemről, de ő vi[s]szatartott, mondván:

– Méltóztassék várni, elébb én referálok Cserhalmay¹²¹ ezredes úrnak. Bemegy, kisvártatva Cserhalmay ezredes és az én emberem kijönnek felém. Én felállva üdvözlöm az ezredes urat.

¹²⁰ A lap alja kiszakadt, a szó hiányzik.

¹²¹ Cserhalmay Ferenc ezredes, honvédelmi minisztériumi osztálytanácsos (1873), vezérhadbiztos (megh. 1909), a Farkasréti temetőben nyugszik. Hamvait a katonai temetőből exhumált hamvak közt, a temetői irodaépület raktárában helyezték el. Felesége az 1870-es években a budapesti korcsolyabálokon sokszor volt bálánya. Vö. MARKÓ 1896. 90., BENE 2008. 439.

– Nagyon sajnálom – mondta, hogy egy kissé megkéstem, mert vasárnapon a pénztárnok bejön ugyan, de 11 óra felé elmegy. Nem méltóztatnék holnap ide fáradni?

– Nem jöhetek – mondám –, mert ma még haza kell utaznom.

– Tehát jó lesz, ha a pápai adóhivatalt megbízom, hogy fizesse ki az Ön járandóságát?

– Nagyon jó lesz, köszönöm, méltóságos uram!

Elbúcsúztam és mentem ebédre. Kérdezte, hogy megvan-e a pénz.

– Nincs meg, de megkapom Pápán az adóhivatalnál.

– Na lássa, ha nem okoskodik, és mindjárt megmutatja a kártyámat, ha mindjárt Gondol jelenlétében is, akkor már kezében volna a pénz.

– No hát, menjünk ebédre!

Éppen a francia–porosz háborúról beszélgettünk, mikor a szakácsné a levest behozza. Azt mondja a házi uram:

– Most adna ám sokat az én szakácsnémért!

– Mért? – kérdem.

– Mert Viktória a neve.

A szakácsné elmosolyogja magát, mondván:

– A kegyelmes úr mindig tréfálkozik!

Mikor az ebéddel végeztünk, a házigazdám végigfekszik a diványán, mint szokott ebéd után, amikor az ajtónálló jelenti:

– Tisza Lajos gróf őexcellenciája!¹²²

Belép Tisza, én az asztaltól fel akarok kelni, házigazdám bemutat és leülünk.

– Velünk tartasz feketére, úgye? – kérdi a házigazda.

– Hogyne! – felelé Tisza.

Kávészás közt ismét nyílik az ajtó, az ajtónálló bejelent egy gróft (a nevét elfeledtem). A házigazdám azt mondta, úgy hogy a félig nyitott ajtón is kihallatszott:

– Gyűjön be!

¹²² Gróf Tisza Lajos (Geszt, 1832. szeptember 12. – Budapest, 1898. január 26.) Tisza Kálmán öccse, politikus. A debreceni református kollégiumban, majd a berlini egyetemen tanult. 1861-től országgyűlési képviselő, 1871–1874 között közlekedési miniszter, az 1879-es szegedi árvíz után a város újjáépítésére szervezett királyi biztosság vezetője, 1892–1894 között a király személye körüli miniszter. A király 1883-ban Szegedi előnévvel grófi rangra emelte. SZINNYEI 1914. XIV. 200–202.

Bejött egy furcsa, de derült képű emberke azzal, hogy azért bátorkodik eljönni, hogy a kegyelmes úr jobb kedvében [van]¹²³ és nem nézi ki az embert, mint a hivatalában.

– Nem tudhatja! – felelé Kerkápoly.

– Nohát, mi van?

Az röviden elmondja – már nem emlékszem [mit], de nem is lényeges. De nem maradt néhány percnél tovább, és mikor elmenőben volt, az ajtót még be sem tette, azt mondta a házi urunk:

– Ez nagy Maulmacher¹²⁴ ám! – amit az illető hallhatott.

Nagyon megörült, mikor megszabadult a minis[z]terségtől és rögtön elfoglalta állását az egyetemen. A Csillag utcai házában az I. emeleten lakott és engem egyszersmindkorra meghívott hozzá. Azt kérdeztem, hogy micsoda üres ideje lesz, mint tanárnak.

– Én, úgymond reggel 7-től 8 óráig tartom az előadásomat.

– Mért ily korán?

– Azért, mert én tiszta levegőben akarok előadni, nem pedig napközben, mikor minden terem levegője megromlik.

És ez a viszonyunk így tartott haláláig. Igen sajnálom, hogy oly korán, 68 éves korában elpusztult!

Egyszer elmondta nekem, hogy gróf Festeticsné¹²⁵ meglátogatta őtet. A királynéval. Bécsből jöttek és mentek Gödöllőre. Kérdezte Kerkápolyt:

– Nem csuklott-e a napokban? – Azt mondja:

– Nem emlékszem. Miért?

– Csak azért, mert a királyné emlegette.

– Hogyan? – kérdé Kerkápoly.

– Hát úgy volt, hogy őfelségével Ennsből jöve Bécsben maradtunk pár napig nyugodni. A királynénak igen jól esett ez a nyugvás. Én megjegyeztem:

– Hogyha megtudják Bécsben, hogy felséged itthon van, nem kellene-e Albert főherceg őfelségét meglátogatni?

¹²³ A lap alján a papír kiszakadása miatt hiányzó szavak értelemszerű pótlása.

¹²⁴ Maulmacher (német) = szájhős

¹²⁵ Helyesen: Gróf Festetics Mária (Tolna, 1839. október 20. – Söjtör, 1923. április 17.) csillagkeresztes hölgy, Erzsébet királyné udvarhölgye, a bajor királyi Terézia-rend tiszteletbeli hölgye. Festetics Sándor (1805–1877) és Josephine von Boxberg (1811–1892) ötödik gyermekeként született. A királynőt 1871-től annak haláláig szolgálta, közben számos házassági ajánlatot visszautasított. 1898-ban I. osztályú Erzsébet-renddel tüntették ki. Naplóját kiadták: FESTE-TICS 2009.

A királyné egy-két perc múltán csak azt mondta, hogy:

– Hogyan is mondta Kerkápoly? – No, hát én is paraszt leszek!

Ennek az előzménye az, hogy mikor Kerkápoly honvédelmi államtitkár lett, Andrassy Gyula azt mondta neki:

– Károly barátom, adjál egy kicsit többet magadra, látod, az a kör, amelyben mozgunk, megkívánja, hogy illendően és nem oly pongyolán jelenjünk meg köztük. Végy magadnak időt a külsőd tekintetében!

– Hát akkor ki dolgozik helyettem? Én nem parádézni jöttem ide, hanem dolgozni, [munka] az pedig van elég. No, majd meggondolom a dolgot. – Másnap azt mondta Andrassy-nak:

– Meggondoltam a dolgot. Én nem tudok, és nem is akarok más lenni, mint ami vagyok. Tudod, én paraszt maradok.

Festetics grófné ezt meghallotta Andrassy-tól [és] nyomban elmondta a királynénak.

Még egy jó dolgot mondott el Kerkápoly az ő első minis[z]teri tanácsn való szerepéről. A 67-iki kiegyezés után az ország nem akart a horvátoknak semmi kulturális dolgot állami támogatással honorálni, mert akkor nem tudnák a nyakukról lerázni, azért a kormány azt határozta, hogy ha nem adunk a horvátoknak, akkor a magyar intézeteket sem segíthetjük állampénzen. Hanem azt határozták, hogy emeljük fel a civillistát, vagyis a király fizetését 4 millióval, azért hogy az operaházat és egyéb intézményt a király [a] saját jövedelméből dotálja, akkor a horvátok nem követelhetik, hogy az ő színházukat¹²⁶ s a t.[öb]bi] az ország az adóból fizesse.

Az első minis[z]teri tanácsban a király is részt vett. Az asztalfőn a király ült, tőle jobbra Andrassy, balra Kerkápoly ült. Mikor a költségvetés sorra került, Kerkápoly elkezdte:

– Das heurige Budget schliesst mit 4 Millionen Gulden deficit¹²⁷ ab.¹²⁸

– Wie so?¹²⁹ – kérdezte a király. – Kerkápoly folytatja:

– Die allerhöchste Hauscultus mit 4 Millionen.¹³⁰

– Schon gut, schon gut – mondá a király – gehen wir weiter!¹³¹

¹²⁶ A kéziratban hibásan: *színházát*, javítottuk.

¹²⁷ helyesen: Defizit (német) = hiány

¹²⁸ Az idei költségvetés 4 millió forint hiánnyal zár. (német)

¹²⁹ Hogyhogy? (német)

¹³⁰ Helyesen: *Der allerhöchste Hauscultus mit 4 Millionen.* = A legfelső házikultusz [értsd: a királyi ház költségvetése] 4 millióval. (német)

¹³¹ Így már jó, így már jó, menjünk tovább! (német)

– Az asztal alatt ezalatt Andrassy mindég rugdalta a lábomat, de hát elmondtam a deficit okát.

Ilyen volt ez a parasztninis[z]ter, csupa egész ember!

Báró Fehérváry Géza¹³² honvédelmi minis[z]ter a múlt [1884.] évben úgy intézkedett, hogy a pápai gyalog honvédséget Veszprémbe, a veszprémi lovas honvédséget – [a] huszárokat – Pápára helyezte. Ennek oka az volt, hogy a gyalogság kiképzésében a veszprémi hegyes-völgyes terep, a lovasságnak pedig a pápai róna felelt meg jobban.

Ha azt kérdezi valaki tőlem, hogy hát miért hozom ezt elő életrajzomban, azt felelem, hogy akkor még én sem tudtam, hogy mily fontosságú lesz ez az én életemben. Mikor a szép honvéd huszárok bevonultak Pápára, nagy szenzációval járt. A csapat élén ment Latinovics Béla kapitány, világ szép férfia. Mellette lovagolt neje, egy szép ifjú hölgy! Utánuk báró Bothmer, szinte szép ember, s a t. A város nagy örömmel fogadta őket. Ők szinte hangadók voltak a városban. Ők velünk megismerkedve, nagyon jó barátságba jöttek. Feleségeik is nagyon rokonszenveztek az én feleségemmel. Szóval, a krémjét képezték a pápai társaságnak.

A tőlünk elvonuló gyalog honvédségnél új emberekből állt a tisztikar. Jancsi bátyám mint alezredes nyugalomba ment, és Bécs körül Meidlingben¹³³ lakott, ahol meg is halt. Pálffy kapitány még Pápán halt meg szívbajban.¹³⁴ Általános gyász követte ezt a minden tekintetben kedves embert. A tisztikar többi része újakkal lett pótolva, kiket mi közelebbről nem ismertünk.

A napokban bejött hozzám a gróf főerdésze és hozott magával egy darab kőszentet. Arra kért, hogy mutassam meg a grófnak ezt a kőszentet, melyet a koppányi¹³⁵ Bakonyban egy vízmosságú árokban találtak és neki behozták.

– De hát miért nem viszi Ön be a grófnak, hisz ez az Ön dolga volna?

¹³² Fehérváry Géza (Josephstadt, Csehország, 1833. március 15. – Bécs, 1914. április 25.) katonatiszt, 1865–1868 között I. Ferenc József szárnysegédje, 1872-től honvéd ezredes, 1878-tól vezérőrnagy, 1884-től altábornagy, 1890-től tábornok, 1908-tól gyalogsági tábornok és ezredtulajdonos. 1884–1903 között honvédelmi miniszter volt. BÖLÖNY 1987. 291.

¹³³ Meidling Bécs melletti település, 1841-től vasútvonal köti össze a birodalmi fővárossal. Napjainkban *Wien Meidling* multimodális közlekedési csomópont: 2009-ben felújított vasútállomása, a Wiener Lokalbahnen (Badner Bahn), az U6 metró, a 62-es villamosvonal és buszjárat biztosítja a zökkenőmentes forgalmat. A lainzi vasúti alagút (Lainzer Tunnel) várhatóan 2013-ban elkészül, s akkor a csomópont nemzetközi jelentősége tovább nő.

¹³⁴ Pálffy István honvéd hadnagy 1875-ben jegyezte el Oswald Dániel ügyvéd Ida nevű lányát. Haláláról nem számolt be a pápai sajtó. – Eljegyzés. = PL 2 (1875) 36. sz. (szeptember 4.) 309.

¹³⁵ Értsd: bakonykoppányi; Bakonykoppány (Veszprém vm.) német nemzetiségű község, 1890-ben 448 lakosa volt. ILA–KOVACSICS 1964. 112–113.

A főerdész azt felelte, hogy igazam van.

– De tetszik tudni, ezek a grófok mindjárt azt hiszik, hogy alkalmazottjai mindenből üzletet akarnak csinálni. Szóval, bizalmatlanok irántuk. Éppen azért, mivel tudjuk, hogy Ön mily bizalmas viszonyban van a gróf úrral, jobbnak tartom, ha Ön beszél vele.

Megígértem, hogy megteszem. Mikor a grófnak mutattam a köszönet, mondván, hogy mily szerencse, a koppány[i] és fenyőföldi¹³⁶ és az ugodi lakosoknak lenne állandó keresetük a bányában. A gróf azt felelte, hogy neki nem kell bánya, ha volna is, betemettené, mert ő egy szarvast többre becsül, mint egy köszénbányát!

Hát mi lett a vége az ilyen észjárású főnemesnek? A pénzt, amit atyja nagy gonddal és takarékossgal gyűjtött, a fia elpocsékolta.¹³⁷ Volt neki a pápai várban egy szobája, az tele volt Havanna szivarokkal, ami 30.000 forintot megért. A lóversenyen ki akart tenni magáért. Az *Ugod* nevű lován egy versenyen 60.000 forintot vesztett. Erre a tatai és csákvári grófok elvették tőle az intézkedési jogot és szabadságát, ők vették át az urodalom kezelését, neki havonként 600 forintot és lakást és egy kocsi[t] és két lótartást engedélyeztek. A birtokokat bérbe adták, mert ez az ember minden pénzt elköltött, így az investitio¹³⁸ egyre kevesebb lett. Nem volt jó ökrös szekér, sem eke, sem egyéb, a marhaállomány csökkent. A bérletekből fizették ők a Móric gróf adósságait.

Ezeket csak azért írom meg, hogy ezzel a mi fakereskedésünk is súlyosan szenvedett, mert a bérlők idegenek és többnyire zsidók voltak, és így az épületfanemüket is ott vették, ahol a legolcsóbban kapták.

A Móric gróf fia, a nyalka huszár hadnagy [az] apjára ütött, mivel néhány évi huszársága alatt sikerült neki több, mint kilenc millió adósságot csinálni. Ez olyan gavallér volt, ha egy bajtársa kérte, hogy fizesse ki adósságát, mert másképp[p] kicsapják, hát kifizette. Egy operett-primadonnának egy 30.000 koronás¹³⁹ autót vett s a t[öbbit], míg végre kiütött a háború és ő az orosz fronton hősi halált halt.¹⁴⁰

¹³⁶ helyesen: fenyőfői

¹³⁷ A kéziratban hibásan: *pocsékolja*, javítottuk.

¹³⁸ investitio, investitio (latin) = befektetés, beruházás

¹³⁹ Az 1858. november 1-től forgalomban lévő osztrák értékű forintot 1892-ben váltotta fel az aranyalapú valuta, a korona. BENDA 1983. III. 716., 786.

¹⁴⁰ Gróf Esterházy Pál (Pápa, 1883. július 28. – Dzvietniki, 1915. június 26.) huszár főhadnagy 1915. június 26-án a galíciai fronton, Dziewitniki mellett halt hősi halált. A II. Vilmos nevét viselő 7. huszárezred tisztje volt, de saját kérésére a gyalogos századnál a frontvonalban

[1888-ban]¹⁴¹ Komáromban volt dolgom. Wirthl Jóskánál, Luizám unokatestvérénél szálltam [meg], mint mindig. Másnap, vasárnap, reggeli után azt mondta:

– Benézek a hivatalba, nem jött-e posta.

– Nekem nincs most dolgom – mondám – elmegyek veled, legalább meglátom a hivatali helyiségedet. A Duna-szabályozási mérnöki hivatal, melyben ő, mint szabályozási főmérnök volt az úr. Tehát kapott postát, és azt forgatta. Azt mondtam neki:

– Végezd a dolgodat, én addig kint várok.

Nyár közepe és igen szép meleg idő volt. Amint sétálok az utcán, a távolból láttam egy fehér szakállas urat egy másik, de fiatalabb úrral felém jönni, de az utca közepén. Amint elhaladtak mellettem, hallottam, hogy franciául beszéltek. Visszafordulok, látom, hogy azok abba a házba mentek, ahol a Wirthl Jóska hivatala van. Én kíváncsiságból utánuk loholtam, s mikor a kapuzínbe bementem, a Jóska ajtaját tárva-nyitva találtam, és bent a két idegen urat, kik közül az egyik – a fehér szakállú – magyarul beszélt Jóskával, és felváltva franciául a társával.

Én az ajtóban megálltam és hallgattam. Az öreg észrevette, hogy az ajtóban valaki hallgatódzik, felém néz és valamit mondott Jóskának. Nyilván kérdezte, nem-e egy idegen hallgatódzik. Jóska fen[n]hangon felelte neki:

– Ez az úr a sógorom, Voyta építész Páparól. – A fehér szakállas úr örvendve felém jön, kezét nyújtja, mondván:

– Hisz mi régi ismerősök vagyunk!

Akkor vettem észre, hogy hiszen ez Klapka tábornok úr! Nem csoda, 10 év óta nem láttuk egymást, az utcán sem ő, sem én nem ismertük volna fel egymást.

Az urak végeztek és mind a négyen együtt mentünk a város felé. Klapka azt mondta:

– Én azóta, hogy 1849 s[z]eptember végén a várat feladtam, nem voltam Komáromban. Kiváncsi volnék¹⁴² a vár belsejét látni.

– Ha tetszik, tábornok úr, arra mehetünk.

szolgált. Századát rohamra vezette, miközben orosz sortűz végzett vele. Édesanyja, özv. Esterházy Mórincé sz. Stockau Paula és felesége, gr. Andrássy Ilona gyászolta. Július 6-án a gannai családi kriptába helyezték örök nyugalomra. – Gr. Esterházy Pál. PL 42 (1915) 27. sz. (július 4. 1–2.

¹⁴¹ ceruzás széljegyzet: 1888

¹⁴² A kéziratban ezután: *látni*, töröltük.

Mikor a városba értünk, a francia elbúcsúzott, mondván, hogy hazamegy levelet írni. Mi pedig hárman folytattuk utunkat a várba. Keresgéltük együtt, de nem találtuk.

– Nézzük meg, tábornok úr, a postagalambok épületét, tán ott volt.

Megnéztük, de nem ismert rá. Innét vi[s]szamentünk a várba. Az úton találkoztunk egy igen öreg, oly parasztfurma emberrel, aki szembe jött velünk. Én kédeztem őt:

– Bácsi, maga idevaló?

– Igenis, idevaló vagyok!

– Emlékszik-e maga 1849. évre, mikor még Komárom tartotta magát?

– Hogyne emlékezném én!

– Hát Klapka tábornok úrra?

– Hogyne emlékezném, de emlékszem rá, többször láttam.

– Nos hát bácsi, ez az ősz úr a Klapka tábornok!

Nem tudom leírni azt az örömet és meghatottságot, ame[l]lyel megkapta Klapka kezét és megcsókolta. Sírt örömeiben, mondván:

– Hogy az Isten meghagyta érni, hogy a tábornok urat ismét láthatom!¹⁴³

Aztán Klapka kérdezte tőle, hogy nem emlékszik-e rá, hogy ő ittlétében hol lakott?

– Emlékszem – mondá. Az nem a várban bent volt, hanem kint a bástyafalak mellett ebben a kis földszintes házban lakott.

– Igaza van barátom, hát nézzük meg egy kicsit ezt a házat!

– Olyan forma – mondá.

– De úgy emlékszem, hogy ott valami 3–4 lépcsővel kellett felmenni, de nem ismerem rá.

Ezzel végeztük a szemlét és kimentünk a Duna-partra. Nézte a Duna tulsó partján a monostori Redoutot és a csillagsáncot me[s]ziről.

– No, úgy látom, hogy a németek is elismerték, hogy én jól kombináltam, mert ők az én földerődeimet solid¹⁴⁴ falazattal építették meg!

Ezután őt a szállodájába kísértük, és elbúcsúztunk tőle, mert dél volt, s minket is vártak az ebéddel.

Klapkát többé nem láttam. Itt meg kell mondani, hogy Klapkának mi érdeme volt a 48-diki forradalomban. Ő vette át Komárom várának parancsnokságát, védte a várat körömszakadtáig, többszöri kirohanásai[val] súlyos

¹⁴³ A kéziratban: *láthatja*, javítottuk.

¹⁴⁴ solid; solidus (latin) = szilárd, tartós

veszteséget okozott minda[n]nyiszor az ellenségnek. És mikor a világosi fegyverlerakásról hallott, nem adta meg magát, azonban amikor meggyőződött arról, hogy a magyar ügy veszve volt, a fegyverletétel után 6 héttel, s[z]eptember végén az ellenséggel előnyös feltételek mellett [megegyezett]. A többi közt [kikötötte], hogy honvédeknek semmi bántása nem lesz, és be sem sorozhatják az osztrák hadseregbe, és a tisztek is szabadon járhatnak, és kardjaikat magukkal vihetik.

Klapka ezután kiment Franciaországba, hogy a magyar ügynek ott használhasson. III. Napóleon nagyra becsülte Klapkát. Mikor 1859-ben az olasz háború kiütött, Klapka a többi magyar menekülttel, Teleky Sándor ezredessel, Türr István ezredessel, s a t.[öbбивel] lementek Olaszországba, hogy ott segítsék elő a magyarországi felszabadítás ügyét Garibaldi csapatában.

1866-ban Klapkát Berlinben találjuk, ahol egy magyar légiót szervezett, hogy Aus[z]tria veresége esetére Magyarországra betörhessen.

Az osztrákot 8–10 nap alatt tönkrevették, és futottak ész¹⁴⁵ nélkül, hátrahagyva mintegy 40.000 halottat és sebesültet. Ekkor Klapka a légiójával már Pozsony előtt, Lamacsnál állott, amikor Napóleon közbelépett és békét — az olmützi békét¹⁴⁶ — megkötötte a háborús felekkel.

Ennek a közbelépésnek az ára az volt, hogy Aus[z]triának — dacára annak, hogy a velencei tartományban Albert főherceg az olaszokat Custozánál megverte — a velencei birtokról le kellett mondani.¹⁴⁷

Ekképpen III. Napóleon az olaszoknak számkivetése alatt tett azon ígéretét, hogy ha valamikor a franciák élére kerül, felszabadítja, ezzel eleget tett.

A kormány a Dunának Pozsonytól budapesti[g tartó] részét szabályoztatni elhatározta, és e munka kivételére nemzetközi árlejtést¹⁴⁸ hirdetett. Az alsó résznek Wirthl Jóska volt a főmérnöke és ennek a résznek hivatalos helyisége Komáromban volt.

Egy párisi consorcium¹⁴⁹ is pályázni készült, ennek a consortiumnak képviselőjében jelent meg a fentebb¹⁵⁰ leírt időben Klapka tábornok ama franciá-

¹⁴⁵ A kéziratban: *eszük*, javítottuk.

¹⁴⁶ 1866. október 3-án írták alá az olasz–osztrák háborút lezáró bécsi békeszerződést, amelynek értelmében Ausztria lemondott Velencéről. BENDA 1983. III. 738.

¹⁴⁷ Ismét feleslegesen: *Ausz[triának]*, töröltük.

¹⁴⁸ értsd: árverést (a munkálatok elnyerésére)

¹⁴⁹ consortium (latin) = ideiglenes szövetkezés pénzügyi befektetésre

¹⁵⁰ A kéziratban: *fenntebb*, javítottuk.

val, és ezen ügyben kértek felvilágosítást. Később állíták fel Klapka György tábornok szobrát Komárom egyik főterén.¹⁵¹

A forradalmi tábornokok közül csak Perczel Mórt [láttam], mikor karácsonykor bevonult Pápára.¹⁵² Kmetty dandárnokot 1849. júniusban, amikor seregével Pápára vonult vissza és Klapka György tábornokot 1876 nyarán, az alkotmány visszaállítása utáni¹⁵³ időben.

Perczel Mórral¹⁵⁴ közelebbi érintkezésbe kerültem Sándor fia¹⁵⁵ révén, aki szalmavári bérlő volt és kivel mi jó baráti viszonyban voltunk. Amikor atyja, a tábornok nála volt pár hétig, engem többször meghívott ebédre. Érdekes, hogy az abs[z]olutizmus egész ideje alatt Perczel a Jersey¹⁵⁶ szigeten lakott, a gyermekei is ott jöttek a világra.

Hogy Klapkával mint kerültem ö[s]sze, azt már megírtam. Klapka jellemzésére még följegyzem a következőt. Tudnivaló, hogy Klapka Franciaországban lakott, de nem mint menekült, mert erre nem volt szüksége, hanem dacból, honnét nagy időközökben jött el Pestre, de itt nem volt maradása, időzése csak pár hónapra terjedt.

Kérdeztem tőle, hogy mi ennek az oka, s miért nem marad idehaza. Erre azt felelte:

¹⁵¹ A közadakozásból épült Klapka-szobrot – Róna József alkotását – 1896. november 15-én avatták fel a komáromi városháza előtti téren.

¹⁵² Perczel Mór hadteste 1848. december 26-án vonult be Pápára, ahonnan másnap, miután Győr feladásáról értesült, a gymóti úton Veszprémvarsány felé távozott. December 30-án Mórnál súlyos vereséget szenvedett báró Jellačić hadtestétől. HUDI 2001. 163–164., 225.

¹⁵³ A kéziratban: *utánni*, javítottuk.

¹⁵⁴ Bonyhádi Perczel Mór (Bonyhád, 1811. november 11. – Bonyhád, 1899. május 23.) földbirtokos, honvédtábornok, az 1848–49-es szabadságharc egyik katonai vezetője.

¹⁵⁵ Ifjú Perczel Sándor Perczel Mór fia. Az 1880-as években a Vanyola községhez tartozó Szalmavár pusztá bérlője volt. 1883-ban a földművelés-, ipar- és kereskedelmi miniszter kinevezte a pápai járás gazdasági tudósítójának. A Győr-vidéki Gazdasági Egyesületnek is tagja volt. 1891 kora nyarán Budapestre költözött. 1896-ban már devecseri járásbíró volt, hivatalából 1913-ban vonult nyugdíjba, ekkor hosszú és hűséges közszolgálatáért megkapta a Ferenc József-rend tisztikeresztjét. Az 1880-as évek elején támogatta a pápai állandó színház építését. Az 1888-ban újjáalakult Pápa-vidéki Gazdakör alapító és választmányi tagja. 1891 tagja volt annak a gazdaköri bizottságnak, amely Pápán keményítőgyárat akart létesíteni. 1891-ben Budapestről 50 forintot küldött a vanyolai római katolikus iskolának a szegény gyermekek tankönyvellátására. Tagja volt a Győr-vidéki Gazdasági Egyesületnek, a Veszprémmegyei Gazdasági Egyesületnek, a veszprémi Nemzeti Kaszinónak, a Pápa-vidéki Közművelődési Egyletnek. Édesapja 1885-ben a nyarat nála töltötte, de máskor is rendszeresen látogatta. – A győrvidéki gazdasági egyesület... = GyK 24 (1880) 83. sz. (október 14.) 2., Perczel Mór. = PL 12 (1885) 29. sz. (július 19.) 120., Nemes iskolabarát. = PL 18 (1891) 24. sz. (június 14.) 96.

¹⁵⁶ A kéziratban: *Jerzey*, javítottuk.

– Nekem van egy kis birtokom és szép házam otthon. Néha elfog a honvágy, és akkor eljövök Magyarországra. Mikor már heteket, hónapokat töltök itt, úgy kiábrándulok az itteni – nekem furcsa – viszonyokból, hogy sietek haza Franciaországba családomhoz.

Ezen [1889. év]¹⁵⁷ december közepén halt meg *Miska bácsi*.¹⁵⁸ Ki volt *Miska bácsi*? – Ez édesanyámnak legifjabb fivére volt, és mindig legény maradt, míg 67 éves korában meghalt. Ez a Velsz Mihály az én életemre semmi befolyással nem volt, azonban érdekesnek tartom őtet megismertetni, hogy az utódok lássák ennek az életét és okuljanak belőle.¹⁵⁹ Ez az ember három megye fiatalságának Miska bácsija [egy]¹⁶⁰ végtelen jókedélyű és kedves ember vol[t, min]denki¹⁶¹ szerette és egy „harmloss”¹⁶² kis ember[ke]¹⁶³ volt. Őt kereskedőnek nevelték. Midőn Pápán kitanult, Pesten báró Kochmeisternél¹⁶⁴ kapott helyet a drogériájában, akinél több évet töltött. Aztán önállóságra törekedett, de nem volt pénze. Dr. Kovács Pál sógora azt kérdezte tőle, hogy mit akar kezdeni. Azt mondta, fűszerkereskedő üzletet [nyitna], de nincs hozzá pénze. Azt kérdezte a sógora:

- Aztán mennyi pénz kellene hozzá?
- Hát úgy 10.000 forint kellene. – Felelé:
- Nohát, azt adok¹⁶⁵ kölcsön, kamat nélkül.

Pesten a Könyök utcában (El[1]bogen Gasse) berendezte a boltját, házvezetőnek Tini nénye, egy pártában maradt nővére lett neki kiszemelve.

¹⁵⁷ A kézirat baloldali széljegyzete: 1889

¹⁵⁸ Velsz Mihály a Pápai Casinó tagja, az egyesület választmányának elnöke volt 1878-ban. A pápai evangélikus egyház intézményeit is támogatta. – Az 1878. évi nov. 30-án... = PL 5 (1878) 49. sz. 201., A pápai evang. egyház előjárósága... = PL 16 (1889) 52. sz. (december 29.) 225.

¹⁵⁹ A kéziratban hibásan: *róla*, javítva.

¹⁶⁰ Az oldal felső jobb széle szakadt. Értelemszerű kiegészítés.

¹⁶¹ Az oldal felső jobb széle szakadt. Értelemszerű kiegészítés.

¹⁶² harmlos (német) = ártatlan

¹⁶³ Az oldal felső jobb széle szakadt. Értelemszerű kiegészítés.

¹⁶⁴ Báró Kochmeister Frigyes (Sopron, 1816. november 22. – Budapest, 1907. szeptember 11.) budapesti nagykereskedő. Tanulmányait a bécsi politechnikumban végezte, majd kereskedői pályára lépett. Kezdetben Török Frigyes drogista üzletében dolgozott. 1842-ben Pesten drogista- és terményüzletet nyitott, megszervezte a gyarmatáru-kereskedelmet. 1864-ben vezető szerepet játszott a Budapesti Áru- és Értéktőzsde megalakításában, majd később a tőzsde első elnökeként éveken át irányította az intézményt. Részt vett a Pesti Lloyd Társulat, és a Magyar Általános Hitelbank megalakításában és vezetésében. 1859-től több mint két évtizedig a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara elnöke volt. Főrendiházi tag. Vö. HALÁSZ 1886. 83–84., KENYERES 1981. I. 944.

¹⁶⁵ A kéziratban: *adom*, javítottuk.

Ez a Miska bácsi elemében volt. Az öltözködésre sokat adott.¹⁶⁶ Akkor divatbábnak tartották – [s az] volt is, a szabók versenyeztek, hogy ki csinál neki frakkot farsangra, mert ez nekik nagy reclam¹⁶⁷ volt. Landläufert¹⁶⁸ tartott, persze lovat is, kocsit is, aztán a Városerdőben kocsikázott. Röviden, ő röviden befejezte fűszeres pályáját, [mert] megbukott és eltűnt Pestről.

Győrbe nem mert menni, Mosonyba ment, ott egyik gabnakereskedőnél¹⁶⁹ kapott könyvelői állást. A Kovács bácsi mindig kérdezte, hogy hát mikor jön a Miska Győrbe? Mikor megmondták neki az okát – hogy nagyon feszélyezi a dolog, azért nem mer jönni –, [azt felelte:]

– No, ugyan érdemes is ezért elmaradni! Ha elveszett, elveszett, hát punktum!¹⁷⁰

Erre megjött a Miska bácsi Győrbe. A sógora elő sem hozta a dolgot, mintha semmi sem történt volna. A Miska [b]ácsi¹⁷¹ onnét átrándult Pápára, szülőföldjére. A [pápai]¹⁷² ismerős köreink igen rokonszenvesen fogadták. A fiatal emberek is igen megszerették. Pápán akkor jó, kedélyes, mulató világ volt. Ez megtetszett a Miska bácsinak és elhatározta, hogy itt marad, de nekem megtiltotta, hogy ötlet mindenkinek, mint Miska bácsit mutassam be, mert ez ötlet öregíti.

Szerette a fiatal emberek társaságát és nagyon népszerűvé lett. Tisztújítás-kor megválasztották alpenztárnoknak a magis[z]tratusban, hol később pénztárnok lett. Mint garcon¹⁷³ egy serházban kosztozott, ahol a vendéglősnek két szép leánya volt, kik miatt, [s] a Miska bácsi miatt mind oda jártak. Ez ott a Miska bácsi tekintélyét növelte, jól tartották, s a t. Szóval, egy igen kedves, de nem volt komoly ember, de azért könnyelmű sem volt, mint az [a] halála után kiviláglik.

Amint meghalt, rögtön megírtam Győrbe, ahonnét Gizel[I]a és Jolán unokanővéreim átjöttek a temetésre, s nálunk szálltak. Másnap felmentem velük Osváld Dániel¹⁷⁴ polgármesterhez, atyám utódjához, hogy a temetés

¹⁶⁶ A kéziratban hibásan: *tartott*, javítottuk.

¹⁶⁷ reclam, franciául eredetileg: réclame = reklám, hirdetés

¹⁶⁸ Landläufer, Landstreicher (német) = csavargó; talán inast akart írni, de eltévesztette.

¹⁶⁹ értsd: gabonakereskedőnél

¹⁷⁰ punktum, punctum (latin) = pont

¹⁷¹ A lap felső bal sarka kiszakadt. Értelemszerű kiegészítés.

¹⁷² A lap felső bal sarka kiszakadt. Értelemszerű kiegészítés.

¹⁷³ garcon (francia) = legényember

¹⁷⁴ Felsőőri Osváld Dániel (Pápa, 1817 – Pápa, 1907. május 30.) ügyvéd, városi tisztségviselő, polgármester. 1817 decemberében Pápán született Osváld Dániel ügyvéd és Szantner Terézia

végezt tanácskozzanak. A polgármester nagyon szívesen fogadta őket és úgymond:

– A temetésről ne tessék gondoskodni, mert a szegény Miska bácsi oly példányképe volt a tisztviselőknél, aki sohasem kért szabadságot, soha egy perccel sem jött később a hivatalba, és szegény ember létére a hivatalában a legnagyobb rend és pontosság volt. Az ilyen tisztviselőt a város fogja eltemettetni a saját költségén és követ is állít neki.

A polgármesternek megköszöntük a [segítség]ét¹⁷⁵. Elkísértük szegény Miska bácsit a te[metőbe].¹⁷⁶ Unokahúgaim másnap hazamentek.

Egy hét múlva a temetés után kapok egy hivatalos iratot a várostól, tehát a polgármestertől, hogy Velsz Mihálynak a Pápai Takarékpénztárban k[ö-rül]belül 400 forint betétje volt, amiből a temetési költségét és a kő árát lefoglalták, marad Velsz Mihály után ennyi és ennyi hagyaték. Tehát addig, míg teljesen szegénynek tartották, addig a város érdemei elismerésül saját költségén temet[t]ette el, amikor azt találták, hogy van pár száz forintja, azonnal megfélemeztek az adott szavukról,¹⁷⁷ és kifoglalták a költséget. Micsoda végtelen komisz eljárás ez! Illik ez egy magistratushoz? Mit szólnak a győri rokonok az ily komisz dologhoz? És a polgármester nem szégyenli magát? – Ezt kívántam megörökíteni életrajzomban, hogy az utódok ebből okuljanak, és az embereket ismerjék meg.

házaságából. A pápai református kollégiumban tanult, majd ügyvédi oklevelet szerzett. Kezdetben a marcaltói uradalom ügyésze volt. A Bach-rendszer bukása után pápai járási főszolgabíró, majd a városnál helyezkedett el. 1877-ben Pápa városi árvaszéki előadó, majd városi tanácsos, 1882-ben már helyettes alpolgármester. Woita Adolf lemondását követően, 1886. július 8-tól Kiss László megválasztásáig, október 2-ig ideiglenesen megbízott polgármester. Kiss váratlan halálát követően 1887–1897 között választott polgármester. Polgármestersége idején alakult ki a modern városi infrastruktúra, telepedett meg a városban a gyárpar. A földművésiskola, a dohánygyár, az állami tanítóképző intézet létesítése, a vízvezeték-hálózat kiépítése, az utcák és utak rendezése, a polgári leányiskola államivá tétele fűződik nevéhez. Később nősült, özvegy Stampflné vette el, akit korán elvesztett. Házaságából egyetlen lány született, aki szintén korán elhunyt. Már 1876-ban Veszprém vármegye törvényhatósági bizottságának tagja. A Pápai Veres Kereszt Fiókegylet tagja; a Pápai Casinónak 1889-től aligazgatója, majd 1898-ig, lemondásáig főigazgatója (elnöke). A pápai Jókai Kör igazgató választmányának tagja. Portéját Herz Dávid pápai festőművész festette, mellyel 1900 végén sikerrel szerepelt a Nemzeti Szalon téli kiállításán. Végrendeletében általános örökösévé Pápa városát tette. A pápai alsóvárosi temetőben nyugszik. – Oswald Dániel. = PH 4 (1907) 22. sz. június 1. (1–2., Antal Géza: Egy régi nemesi udvarház utolsó gazdája. PH 4 (1907) 23. sz. (június 8.) 1–3., Művészeti sikerek. = PL 27 (1900) 48. sz. (december 2.) 4.

¹⁷⁵ A lap felső jobb sarka kiszakadt. Értelemeszerű kiegészítés.

¹⁷⁶ A lap felső jobb sarka kiszakadt. Értelemeszerű kiegészítés.

¹⁷⁷ A kéziratban: *szavuktól*, javítottuk.

Az 1891-dik év szomorúan kezdődött. Január 7-én szegény jó nevelőanyám halt meg. Jóságáért, szeretetéért, míg élek, köszönettel és hálával gondolok rá.

Ez az év, bár az építkezések után voltak jövedelmeim, de a szári¹⁷⁸ vállalat nekem sok gondot okozott, mivel a budapesti eladásra csak zsidók vállalkoztak, akik rendszeresen csaltak anélkül, hogy tehettem volna ellenük valamit. A pénzből ö[s]szegek hiányoztak, megvontam tőlük a megbízást, s a tőzsdebírósnál a pert megnyertem, de pénzt nem tudtam tőlük kiszorítani. Nagy baj volt, hogy a szári állomásnak nem volt mérlege, ezért a waggonokat a kelenföldi állomáson kellett megmérteni. Azért megkértem Baross minis[z]tert,¹⁷⁹ hogy rendeljen Szárra mérleget, mert enélkül nem tudom a vállalatot fenntartani. Baross így szólt:

— Nekünk éppen van egy felesleges mérlegünk a kisterennei¹⁸⁰ állomáson, azt átvitetem Szárra.

Hiában vártam a mérleget. Nagyvártatva mérleg helyett jött egy nagy veszedelem a szári vállalatra, t. i. Baross a személy zónatariffa sikere által buzdítva bevezette a zónatariffát a teherárakra is. Ezzel halálos csapást mért Szárra, mert Élesd és Szár közül az új tariffa miatt nem volt nagy árkülönbség és Szárnak meg kellett bukni!

Az ajkai mézsvállalat az 1873-iki nagy krach¹⁸¹ miatt,¹⁸² a szári meg a kormány ezen intézkedése miatt bukott meg. Ott is, itt is, hogy a szerződéseimtől megszabaduljak, ott kellett hagynom költséges befektetéseimet.

A pápai viszonyok teljesen megváltoztak. Régi ismerőseink részben elhaláltak, vagy elköltöztek Budapestre, azért életrajzom folytatásában tömörebben fogom az eseményeket előadni.

1892. év elején Kacs Kovics Benő honvéd huszárhadnagy eljegyezte Ilonka leányomat.¹⁸³

¹⁷⁸ A kéziratban itt és lejjebb: *száári*, javítottuk.

¹⁷⁹ Bellusi Baross Gábor (Pruzsina, 1848. július 6.– Budapest, 1892. május 9.) miniszter, politikus, korának kiemelkedő gazdaság- és közlekedéspolitikusa. 1875-től szabadelvű országgyűlési képviselő, 1883-tól közlekedési államtitkár, 1886–1889 között közmunka- és közlekedésügyi miniszter, majd ezt követően halálig kereskedelemügyi miniszter.

¹⁸⁰ Kisterenne 1890-ben Nógrád vármegyei község a füleki járásban 2698 lakossal, vasútállomással, posta- és táviróhivatallal. JEKELFALUSSY 1892. 360., 1266.

¹⁸¹ A kéziratban tévesen: *1883-iki*, javítottuk.

¹⁸² Ezután feleslegesen: *bukott meg*, töröltük.

¹⁸³ Az eljegyzésről a helyi sajtó nem adott hírt.

Ezen 1893. év vége felé Budapesten levén, Ráth Károly meghívott engem ebédre. Ebéd alatt azt kérdezte tőlem Ráth, nem tudnék-e valami jó vállalatot? Neki van 40.000 forint disponilis¹⁸⁴ pénze, ezt szeretné valami jó vállalatba beruházni. Én erre nem tudtam felelni.

Komáromban Kirznél¹⁸⁵ dolgom volt az épületfa üzletben. Ott szóba került, hogy Lasánszky¹⁸⁶ komáromi polgár [a] szőnyi téglagyárát árulja. Eszembe jutott Ráth, s felkerestem az illetőt. Mondtam neki, hogy van egy ismerősöm, aki valami jó vállalatot keres. Kimentem vele Szőnyre, s megnéztem a telepet. Persze, télen üres volt, de nekem tetszett az egész berendezkedés, és minden; a körkemence is jó állapotban volt. Ő úgy mondta, hogy mintegy 6 évvel ezelőtt építette, de most más üzletben kellett a pénzét elhelyezni, azért akarja ezt a telepet eladni.

Ezt közöltem Ráth[t]al írásban. Neki tetszett a dolog. Annál inkább is, mivel akkor indult a legőrültebb építkezés Pesten. Akkor épült Csicágó [Chicago], a körutak, s a t[öb]bi.¹⁸⁷ Ő hajlandó [volt] belemenni a vételbe, ha én bizonyos évekre bérbe veszem évi 5000 forint bérrel. Attól tettem függővé a dolgot, ha Lasánszky viszi tovább a tégláégetést, mert én me[s]sze lakom, s a t[öb]bi. Lasánszky, kit Komáromban általánosan igen tisztességes embernek ismertek,¹⁸⁸ nekem az ajánlatok folytán nagy bizalmam volt hozzá és nem is csalódtam benne, s így belementem az üzletbe. Ráth[t]al megcsináltam a szerződést, ő megvette a szőnyi téglagyárát.

Lasánszky úgy mondta, hogy neki a téglá ezere Budapestre a Dunán szállítva 14–16 forintba került. Az egyre szaporodó építések miatt a téglá iránt a kereslet egyre fokozódott, a tégláért már fizettek 26–30 forintot is. Tehát ez nagy reményekre jogosított.

1893 tavaszán, mihelyt az idő engedte, hozzáláttunk a vál[y]ogkészítéshez, azonban a reá következett fagyok az egész vál[y]ogot elpusztították. A fagy elmúltával beállott jobb időt [kihasználva] fokozottabb erővel vál[y]ogkészí-

¹⁸⁴ disponilis, helyesen: disponibilis (latin) = rendelkezésre álló, felhasználható

¹⁸⁵ Kirz Lipót komáromi épületfa-kereskedő, Voyta régi ismerőse. Életrajza feltáratlan.

¹⁸⁶ Lasánszky komáromi polgár, szőnyi téglagyáros életrajza feltáratlan.

¹⁸⁷ A képviselőház 1870. december 26-án fogadta el a Sugárút építési tervét. Az 1870:LX. törvénycikk alapján 1871–1876 között épült ki a Sugárút (Radialstrasse), amelyet 1885-től Andrássy út néven emlegettek. 1876. augusztus 20-án adták át hivatalosan a forgalomnak. Ezt követte a Nagykörút, amely a belváros legfontosabb útvonala és a főváros második legnagyobb beruházása volt. A Nagykörúton a Nyugati tér és a Király utca között 1887-ben indult az első villamosjárat. Vö. BENDA 1983. III. 750–762., 779.

¹⁸⁸ A kéziratban: *ismerték*, javítottuk.

téshez láttunk. Újra csalódtunk. Mintha az ég is úgy akarná, erős fagyok áldozata lett minden szorgalmunk. Ezzel kifogytunk az időből, nem tudtunk időre szállítani. Ráth ezt az alkalmat felhasználva a szerződést nekem visszaadta, és ő Lasánszkyt bízta meg a gyár további vezetésével. Ezt az egész dolgot panaszképpen elmondtam Neuman Frigyesnek,¹⁸⁹ aki azzal vigasztalt:

– Örüljön, hogy kint van a dologból, mert az ősz óta a nagybankok annyi téglagyárat létesítettek, hogy az eddigi évi 80 millió téгла helyett ma már 300–350 millió téglát tudnak előállítani, ami az árak nagy esését okozta.

Ekkor teljesen megnyugodtam.

PESTRE KÖLTÖZÉS, CSALÁDI EMLÉKEK

Az 1894-dik év volt életemben a sorsdöntő. Március közepén kaptam egy sürgőnyt Komáromból, hogy Kirz Lipót meghalt. Utána jött egy levél, értesítve bennünket, hogy hová telepítették váltóinkat, azzal, hogy azonnal rendezzük ezeket!

Mintha a villám csapott volna be a hírre, úgy megrendültem. Nem lévén¹⁹⁰ üzletember, nagyon untam már ezen ro[s]sz üzletet. Szerettem volna tőle már korábban, pár év előtt szabadulni. Kínáltam Kirznek üzletünket, hogy vegye bérbe, és állítson itt fiókot, de őneki Komáromtól messze volt és nehéz az ellenőrzés, nem vállalta. Másnak is ajánltam, de a nagy zsidó verseny miatt senki sem mert rá vállalkozni. Így maradt a nyakunkon.

Szerencsémre Zádor Lajos debreceni nagykereskedő, gyáros és az I. Takarékpénztár igazgatója, kedves unokaöcsém, felkérésemre azonnal vállalta a

¹⁸⁹ Gárdonyi Neuman Frigyes budapesti nagykereskedő és földbirtokos, udvari tanácsos. Pápán született, itt nőtt fel és kezdte el pályáját. Később a fővárosba költözött, ott élt haláláig, de szülővárosával tartotta a kapcsolatot. Felekezeti hovatartozástól függetlenül adományokkal támogatta a pápai szegényeket, külön is az izraelitákat, így a Pápai „Wahrmann Mór” Betegsegélyező Egyletet. 1888-ban felügyelő- és vizsgálóbizottsági tagja volt a Magyar Gazdák Jégbiztosítási Szövetségének. 1863. március 24-én vette feleségül unokatestvérét, Neumann Luizát. Felesége 1897-ben 100 forint adománnyal belépett a Pápai Izraelita Nőegylet alapító tagjai közé. 1913-ban már özvegyként adott 100 koronát az izraelita ápolónak. Neumann 1888. február 15-én kapott magyar nemességet és jogot a Gárdonyi előnév használatára. – Felhívás a magyar gazdaközönséghez! = PL 15 (1888) 20. sz. (május 13.) 81., Nemes Neumann Frigyes úr. = PL 15 (1888) 13. sz. (május 25.) 48–49., Köszönet. = PL 24 (1897) 24. sz. (június 13.) 5., Szép adomány. = PL 40 (1913) 5. sz. (február 2.) 5. – Nemességéről: UJVÁRI 1929. 645.

¹⁹⁰ helyesen: *Lévén*

rendezést. El is intézte, és ezzel – noha nagy áldozatba került – megszabadított bennünket ezen nyűgtől.

Szabaddá lettem. Elhatároztuk, hogy itt hagyjuk Pápát és még a nyáron, aug[usztus] végével elköltöztünk Budapestre. A pápai ház udvarát és a mama lakását a mellékudvar[ral] és [a] bejáróval [együtt] Bodanszky zsidónak¹⁹¹ adtuk bérbe, szinte fakereskedésre, évi 800 forintért. Az udvartól elvászott lakásunkat gróf Csáky Károly¹⁹² honv[éd] huszár hadnagy vette bérbe évi 800 forintért. Ezzel megváltunk Pápától.

Budapesten [a] VIII. [kerületben], a Luiza utca sarkán, [a] Baross utca 124. sz. alatt az I. emeleti saroklakást 600 forintért kibéreltük. Elemért, miután katonának szántuk, Pesten a belvárosi reáliskola 3. évi osztál[y]ba beirattuk.

Időnkét felköltözött pápai ismerősök, és [itt a kézirat a 233–240. oldala hiányzik, a 241. oldalon a Velsz család leszármazásával folytatódik:]

[...]beauerné Velsz Vilmának 3 gyermeke volt: Tivadar, Zsófia és Augus[z]ta.

A második leányt, Amáliát atyám vette el, a harmadik leányt, Emíliát dr. Kovács Pál honophicus¹⁹³ orvos és író vette el. A negyedik leányt, Karolinát Stettner Zádor Lajos soproni ügyvéd vette el.¹⁹⁴ Ezeknek hat gyermekük volt, köztük Zádor Lajos.

¹⁹¹ Feltehetően az izraelita Bodanszky Károlyról van szó, aki 1897. január végén, 70 évesen hunyt el Pápán. Az 1900-as évek elején Bodanszky Dávidnak és Bodanszky Rudolfnak volt fakereskedése a városban. – Városunkban meghaltak. = PL 24 (1897) január 24. 6., M. kir. állami anyakönyvi kivonat. = PH 20 (1904) 37. sz. (szeptember 10.) 6.

¹⁹² Gróf Csáky Károly (Szepesmindszent, 1873. április 10. – Budapest, 1945. április 30.) vezérkari katonatiszt, honvédelmi miniszter. 1894. szeptember végén a magyar királyi 7. honvéd huszárezred zalaegerszegi osztályáról vezényelték át a fiatal huszárhadnagyot Pápára, október 7-én már Karola nevű pej kancájával részt is vett a pápai lóversenyen. 1896-ban léptették elő főhadnaggyá, az év őszén főtiszti tanfolyamot végzett Budapesten. 1901-ben századosná neveztek ki. 1904 novemberétől vezérkari századosként a budapesti 1. honvédkerület parancsnokságához helyezték át. 1914–1917 között honvédelmi minisztériumi ügyosztályvezető, huszárezredes az orosz harctéren, 1923–1929 között honvédelmi miniszter. 1924-től altábornagy, 1927-től lovassági tábormok, 1941-től vezérezredes. 1895-ben bertafalui Földvály Valériát, özvegy Földvály Miklósné ötvenévi nagybirtokos lányát vette feleségül. 1905-ben Ormódy Lilit, Ormódy Lajos ógyallai nagybirtokos lányát jegyezte el, majd vette feleségül. BÖLÖNY 1987. 280., A huszárezred köréből. = PL 21 (1894) 39. sz. (szeptember 30.) 163., Főuri esküvő. = PL 22 (1895) 38. sz. (szeptember 15.) 5., Huszárezredünk köréből. = PK 14 (1904) 46. sz. (november 13.) 4., Eljegyzés. PK 12 (1905) 38. sz. (szeptember 21.) 5.

¹⁹³ honophicus, helyesebben: homeopata = hasonszenvi gyógymóddal gyógyító orvos

¹⁹⁴ Stettner Lajos hites ügyvéd, „ifjú legény”, Stettner Lajos és Osvald Mária fia 1836. október 20-án vette feleségül Velsz Karolinát, néhai Velsz János és Schöpf Judit lányát. VeML IV. 482. Pápai felekezeti anyakönyvi másodpéldányok, 1836.

Az ötödik leányt, Augus[z]tát Artner Tivadar pesti ügyvéd, Ihász Imre sógora vette el.

A hatodik leány pártában maradt. Ernes[z]tin szülei halála után Győrbe, Kovácsékhoz ment.

8. kép
A budapesti József körút az 1890-es években
(Klősz György fotója, Budapest Főváros Levéltára)

Édesanyám gondos nevelésben részesült. Ő is, mint a többi leányok, a győri leánynevelő intézetben¹⁹⁵ nyertek kiképzést. Gyönyörű írása [volt], rajzai és festményei kiválóak voltak. Saját arczképét írónnal megrajzolta, ami ma is megvan. Atyám azt mondta, hogy egészen hű képmása volt.

Mint életrajzom elején említettem, hogy apám, édesanyám halála után, két évi özvegysége után Szombathelyről egyik Holczheim-leányt vette nőül. Valószínű, hogy neki Woita Donát bácsija ajánlotta.

Ez is egy régi család, híres volt szép leányairól, s mind jól mentek férjhez. Az elsőt Csik János, a[ki] gróf Zichy Bódog jószágkormányzója volt, vette el.

¹⁹⁵ A győri leánynevelő intézet évtizedek óta működött. Bresztyenszky Béla (1786–1851) bencés szerzetes, győri gimnáziumi és akadémiai tanár 1837-ben az intézet számára fordította le Kutzebue: *Az óra és a mandolatorta* c. vígjátékát. Vö. SZINNYEI 1891. I. 1337–1339.

A másodikat, Erzsébetet, atyám vette el. A harmadikat Bajomi,¹⁹⁶ Zala megye főmérnöke, a negyediket Németh Ferenc, [aki] gróf Széchenyi Somogy megyei birtokán főtitkár volt.

Az ötödik, Janka lány férjének nevét¹⁹⁷ elfeledtem, de azt tudom, hogy ezen házasság révén jöttünk Radakovich, Vas Gerebennel atyafiságba.¹⁹⁸

A hatodik, a legfiatalabbik volt a legszebb, azonban fiatal korában erős meghülés folytán erős reumába esett, s az akkori orvosok egyike meleg, a másik hideg kúrát javasolt és ezzel tönkretették. Betegsége dacára megtartotta a jókedvét.

Hollán Ernőnek¹⁹⁹ atyja szombathelyi orvos volt. Ernő nagy szerelembe esett, el akarta venni, de ő lemondott egészen a férjhez menésről. Oly kedélyes volt, hogy a Szombathelyen volt dzsidás ezred egyik kapitánya, gróf Boyneburg ott majdnem mindennapos volt, a[n]nyira szerette, és ha a szép Carolina akarta volna, még így is elvette volna. Csupa kedély volt szegény – végre is betegségének esett áldozatul.

Testvérük, Károly, egyike a legszebb férfiakkal, és kedvességével mindenkit lebilincsel. A zenét különösen szerette. A vármegyeiek általános kedvence volt. Ő egy szüreti mulatságon beleszeretett egy gentry kisasszonyba, Kéthelyi Fániba. Fleckweg²⁰⁰ elvette. Öt gyermekük született, s aztán az a[s]szony nemsokára meghalt.

Ezek voltak a rokonságaink.

Most áttérek atyám jellemzésére. Általánosan tisztelt híre volt. Egyenessége a tántoríthatlan²⁰¹ becsületesség, műveltsége kifogástalan volt. Önálló, önér-

¹⁹⁶ Bajomi István 1814–1837 között volt Zala vármegye másodmérnöke. Vö. MOLNÁR 2000. 378.

¹⁹⁷ Velsz Janka a pápai sajtóban nem fordul elő.

¹⁹⁸ Radákovich József, írói nevén Vas Gereben (Füged, 1823. március 7. – Bécs, 1868. január 26.) író, szerkesztő, a veszprémi piarista gimnáziumban tanult, gyakran megfordult Balatonfüreden. Novelláiban, regényeiben a dunántúli valóságot örökítette meg. VARGA 1998. 536.

¹⁹⁹ Hollán Ernő, kislódi (Szombathely, 1824. január 13. – Budapest, 1900. május 28.) hadmérnök, politikus, az MTA tagja, a magyar Mérnök- és Építész-Egylet alapítója és első elnöke (1866). A szombathelyi gimnáziumi évek után 1839-ben a bécsi hadmérnöki akadémián folytatta tanulmányait. 1844-től a császári hadsereg hadmérnöke, 1848/49-ben a 9. honvédszászlóalj századosa, majd Péterváradon őrnagy és hadmérnöki főnök. 1861-től a Déli vasút magyarországi inspektora, 1865-től parlamenti képviselő, 1867–1870 között a közlekedésügyi minisztérium államtitkára, 1875-től tábornok, 1881-től altábornagy és a főrendiház tagja. 1854-ben vette feleségül békási Békássy Antóniát. Békáson (Veszprém vm.), a Hollán-kápolnában nyugszik. VARGA 1998. 219.

²⁰⁰ Helyesen: *vom Fleck weg* elvette; értsd: rögtön elvette; *vom Fleck weg heiraten* = rögtön megházasodni (régies német alakból)

²⁰¹ helyesen: tántoríthatatlan

zetes volt bárkivel szemben is. Sok és szép munkája volt, úgy hogy 5–6 év múlva a Fő téren²⁰² egy szép emeletes házat épített magának. Később, mivel nagy természetkedvelő volt, Pápán és [a] Somlón is szép szőlője volt. Földeket is szerzett.

Otthonában csak egy akarat volt – az övé. Nagyon munkás, és takarékos ember volt. Korán kelt és korán feküdt le. A gyermekek nagyon respektáltak,²⁰³ parancsa ellen nem volt fellebbezés. A gyermekeit szerette, de ezt nem mutatta soha. A nevelőanyámtól született négy gyermek[ből] (leányok voltak) csak az utolsó, Elis maradt meg. Sohasem volt vendéglátás, annyira takarékos volt.

1860. évben az ő kezdeményezésére alakult meg a Pápai Takarékpénztár, melynek örökös elnöke lett.²⁰⁴ Fizetést semmi áron sem fogadott el, mert ezt a tisztet egyszerűzetből vállalta. Hogy mennyire prosperált az intézet, elég azt megemlíteni, hogy az alapításkor kibocsátott 100 forintos részvényt 10–15 [év] múlva már 750–800 forintért nagyon keresték.

Az országgyűlés feloszlása után a megyei és városi választott tisztviselők lemondtak. A bécsi udvar ezen állásokat mindenféle ö[s]szeszedett elemekkel töltötte ki vagy be. Így Pápán is csak ily embereket neveztek ki. Ezek nem lévén felelősek senkinek, kótyavetyélték a város pénzét, és a befolyt adókat. A városi lakosság látva ezt a gazdálkodást, ö[s]szebeszéltek, hogy ezt tovább nem tűrik. De hát kit választanak polgármesternek?

– A Woitát kell megválasztani, ez majd csinál rendet!

A gyűlésből kiküldtek valami öt embert, hogy menjenek érte és hozzák ide a gyűlésbe. Ez azonban nem sikerült, mert atyám akkor éppen Somlón²⁰⁵ volt borait fejteni.

A gyűlés úgy határozott, hogy kocsin kime[n]nek vagy tizen érte és [a] Somlóról behozzák haza. Így is történt.

Atyám nem tudta elképzelni, hogy mit keresnek ezek a pápai polgárok [a] Somlón. Amikor aztán egyik ünnepélyesen felszólalt, s megmondta jövetelük okát, atyám nagy meglepetésében azt mondta, hogy mért éppen őhöz jöttek, mikor Pápán van elég ember, a[ki] jobban ért eh[h]ez, mint ő?

²⁰² Ezután feleslegesen: *magának*, töröltük.

²⁰³ respektáltak (latin) = tisztelték

²⁰⁴ A Pápai Takarékpénztár 1863-ban 300 darab 100 forintos értékű részvéennyel, 30 ezer osztrák értékű forint alaptőkével alakult, alaptőkéjét 1897-ben 300.000 koronára emelték. KORITSCHONER 1905. 339

²⁰⁵ A kéziratban ezúttal: *Somlyón*, javítottuk.

Nem használt semmit. Nekik csak őhöz van bizalmuk és Pápát csak ő mentheti meg, s a t[öbbi].

Atyám ellenkezése nem használt se[m]mit. Kocsira ültették és nagy lelkesedés közt a gyűlésen megválasztották őt polgármesternek. Csinált is tisztogatást és rendet, s a várost e gyűlevész népségtől megtisztította.

Viselte ezt a tiszteletet 79 éves koráig, amikor azt mondta, hogy tudná még ezt a hivatalat tovább is vezetni, de nem akar fiatalabb erőknél utójában állni, azért mond le. A közgyűlés beletörődött ugyan a lemondásába, de a város körüli hasznos és kiváló érdemeiért örök hálával emlékeznek vissza rá.²⁰⁶ Ezzel egyúttal a takarékpénztári elnökségről is lemondott.

[A kézirat itt megszakad, további lapjai elvesztek.]

²⁰⁶ Woita József polgármester 1886. július elején adta be lemondását, melyet a július 8-ára összehívott közgyűlésen tárgyaltak. Miután az ismételt felkérést is elutasította, a közgyűlés elfogadta lemondását és a legközelebbi választásig Oswald Dániel alpolgármestert bízta meg helyettesítésével. Woita polgármesteri jelentését, mely a város elmúlt 50 évi fejlődését is bemutatta, elfogadták és 300 példányban kinyomtatták. A leköszönt polgármester érdemeit jegyzőkönyvileg megörökítették, arcképét megfestették és a tanácsteremben helyezték el. – Városi közgyűlés. = PL 13 (1886) 28. sz. (július 11.) 112.

9. kép

A Voyta család Budapesten 1916 táján

Balról jobbra: Voyta Adolfné sz. Hets Lujza, Voyta Adolf, Voyta Elemérné sz. Rimanóczy Erzsébet, Kacs Kovics Benőné sz. Voyta Ilona, Kacs Kovics Benő.

Hátul jobb oldalon karonülő gyermek: Voyta Ilona (sz. 1913), Voyta Elemér lánya.

(VeML PL XIII. 38.)

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK²⁰⁷

- DREL III. 62. A Pápai Református Egyházközség iratai (1510–1950)
- EOL Gyurácz Ferenc püspök irathagyatéka (1872–1925)
- MOL P 1081. A Magyarországi Jánosrendű Szabadkőműves Nagypáholy iratai. 6. cs. 4. t. XVIII.
A győri Kisfaludy Károly Szabadkőműves Páholy iratai (1873–1878)
- MOL P 1081. A Magyarországi Jánosrendű Szabadkőműves Nagypáholy iratai. 6. cs. 4. t. XX. A
győri Kisfaludy Sándor Szabadkőműves Páholy iratai (1873–1878)
- MOL P 1081. A Magyarországi Jánosrendű Szabadkőműves Nagypáholy iratai. 7. cs. 4. t. XXV.
A pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy iratai (1873–1878)
- MOL P 1083. A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy iratai. 126. cs. 38. t. LVIII. A veszprémi
Virradás Szabadkőműves Páholy iratai (1902–1907)
- MOL P 1083. A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy iratai. 86. cs. 38. t. XX. A pápai Kölcsey
Ferenc Szabadkőműves Páholy iratai (1891–1892)
- MOL P 1113. A veszprémi Virradás a Bakony alján Szabadkőműves Páholy iratai (1898–1907)
- MOL P 1134. Vegyes iratok gyűjteménye. 17. cs. 7. t. 13. A győri Jaurinum Szabadkőműves
Páholy iratai (1896–1900)
- VaML IV. 445. Felekezeti anyakönyvek másodpéldányai (1828–1895).
- VaML Mikrofilmtár: A Körmendi Római Katolikus Plébánia anyakönyvei (1712–1895)
- VeML IV. 1. h. Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Összeírások (1715–1849)
- VeML IV. 482. Veszprém vármegye felekezeti anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye (1828–1895)
- VeML PL V. 2. a. Pápa város tanácsának jegyzőkönyvei (1761–1847)
- VeML PL V. 71. a. Pápa város képviselőtestületének jegyzőkönyvei (1872–1950)
- VeML PL XIII. 38. A Woita (Voyta, Wojta, Woytha) család iratai (1833–1944)
- VeML XV. 15. Mikrofilmgyűjtemény. Felekezeti anyakönyvek (1638–1895)

²⁰⁷ Az eddigi és jelen közleményekben felhasznált források, rövidítések és szakirodalom összesítő jegyzéke.

RÖVIDÍTÉSEK

AP	= Acta Papensia
DREL	= Dunántúli Református Egyházkerület levéltára, Pápa
EOL	= Evangélikus Országos Levéltár, Budapest
EV	= Esztergom és Vidéke
GyK	= Győri Közlöny
HK	= Hadtörténeti Közlemények
KSz	= Közgazdasági Szemle
MOL	= Magyar Országos Levéltár, Budapest
p. o.	= példának okáért
PEIL	= Protestáns Egyházi és Iskolai Lap
PFU	= Pápai Független Ujság
PK	= Pápai Közlöny
PL	= Pápai Lapok
PU	= Pápai Újság
PV	= Pápa és Vidéke
s a t.	= satöbbi
SSz	= Soproni Szemle
SzSz	= Székesfehérvári Szemle
SzSzBSz	= Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle
t. i.	= tudniillik
VaML	= Vas Megyei Levéltár, Szombathely
VeML	= Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém
VeML PL	= Veszprém Megyei Levéltár Pápai Levéltára, Pápa
VHHK	= Vas Megyei Honismereti és Helytörténeti Közlemények
VL	= Vas megyei Lapok
VMMK	= A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei
VU	= Vasárnapi Ujság

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ANDICS 1965 = ANDICS Erzsébet (szerk.): A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben. III. Bp., 1965.
- ANTAL 1998 = ANTAL Tamás: Egy huszadik századi magyar polgár Sesztina-Nagybákay Jenő. In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXV. Szerk.: Radics Kálmán. Debrecen, 1998. 287–317.
- BAÁN 2011 = BAÁN Beáta (főszerk.): Balatonfüredi életrajzi lexikon. Balatonfüred, 2011. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 61.)
- BAKONYVÁRI 1896 = BAKONYVÁRI Ildefonz: A pápai kath. gymnasium története a pálosok idejében. Pápa, 1896.

- BAKONYVÁRI 1898 = BAKONYVÁRI Ildefonz: A pápai kath. gymnasium története a pannonhalmi benczések idejében pálosok idejében (1806–1896). Pápa, 1898.
- BAKSA 2008 = Dr. Kovács Pál emlékezete. Szerk.: Baksa Péter. Győr, 2008.
- BALASSA–KRALOVÁNSZKY 1983 = BALASSA László–KRALOVÁNSZKY Alán: Veszprém. Bp., 1983. (Panoráma – magyar városok)
- BALI 2000 = BALI József: Megkoldult a kápolnaharang. Pápa, 2000.
- BÁN 1980 = Magyar történelmi fogalomgyűjtemény I–II. Szerk.: Bán Péter. Eger, 1980.
- BÁN 1989 = Magyar történelmi fogalomtár I–II. Szerk.: Bán Péter. Bp., 1989.
- BANA 2011 = Győr a modellváltó város 1867–1918. Források a dualizmus kori Győr történetéből. Összeáll.: Bana József et al. Győr, 2011. (Győri Tanulmányok 33/2011.)
- BENDA 1983 = Magyarország történeti kronológiája. I–IV. Főszerk.: Benda Kálmán. Bp., 1983.
- BENE 2008 = BENE János: Neoabszolutizmus és alkotmányos küzdelmek Nyíregyházán 1849–1872. = SzSzBSz 43 (2008) 4. sz. 419–452.
- BERÉNYI 2004 = BERÉNYI Zsuzsanna Ágnes: A szabadkőműves Kossuth Lajos. In: Kossuth és az egyházak. Tanulmányok. Szerk.: Kertész Botond. Bp., 2004. 117–139. (Evangélikus Gyűjteményi Kiadványok 1.)
- BERKÓ–LEGÁNYI 1987 = BERKÓ Pál–LEGÁNYI Norbert: A Pannonhalmi Szent Benedek-rend névtára 1802–1986. [Győr, 1987.]
- BOGNÁR 1885 = BOGNÁR Endre: Ihász Imre 1803–1885. = PL 12 (1885) 9. sz. (március 1.) 33–34.
- BONA 1987 = BONA Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban. Bp., 1987.
- BONA 1988 = BONA Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Bp., 1988.
- BONA 1998–1999 = BONA Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban I–III. Bp., 1998–1999.
- BONA 2000 = BONA Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. (Harmadik átdolgozott, javított kiadás). Bp., 2000.
- BONA 2009 = BONA Gábor: Pápai diákok a '48-as honvédsereg tisztikarában. = AP 9 (2009) 1–4. sz. 267–380.
- BOROVSKY 1904 = Pozsony vármegye, Pozsony sz. kir. város, Nagyszombat, Bazin, Modor és Szentgyörgy r. t. városok. Írták a Pozsonyvármegyei helyi munkatársak. (Magyarország vármegyéi és városai. Szerk.: Borovszky Samu.) Bp., é. n. [1904.]
- BOROVSKY 1909 = Győr vármegye. Írták a győrvármegyei helyi munkatársak. (Magyarország vármegyéi és városai. Szerk.: Borovszky Samu.) Bp., é. n. [1909.]
- BOROVSKY 1910 = Szatmár vármegye. Írták a szatmármegyei helyi munkatársak. (Magyarország vármegyéi és városai. Szerk.: Borovszky Samu.) Bp., é. n. [1910.]
- BORZA 1993 = BORZA László (főszerk.): Budapest lexikon I–II. Második, bővített kiadás, Bp., 1993.
- BOTTLIK et al. 1967 = Veszprém. Útikönyv. Írta Bottlik Mihály, Éri István, Hungler József et al. Bp., [1967]. (Panoráma útikönyvek)
- BÖLÖNY 1987 = BÖLÖNY József: Magyarország kormányai 1848–1987. Harmadik, bővített kiadás. Bp., 1987.
- CHOLNOKY 1938 = CHOLNOKY Jenő: Veszprém. Kalocsa, 1938. (A Balatoni Társaság Könyvtára IV.)
- CÍMTÁR 1892 = Magyarország tisztii cím- és névtára 1892. XI. évfolyam. Szerk. és kiadja a Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. Bp., 1892.

- CZAGÁNY 1978 = CZAGÁNY István: Hauszmann Alajos művészetének stíluskorszakai. = Művészettörténeti Értesítő XXVII (1978) 4. sz. 225–255.
- CZUCZA 2007 = CZUCZA Emma: Áttelepülésem és első pápai éveim. Naplórészlet 1918–1936. Pápa, 2007. (Jókai Füzetek 52.)
- CSÁNYI 1917 = CSÁNYI Károly: Radisics Jenő 1856–1917. = Magyar Iparművészet 20 (1917) 1–3. sz. 3–4.
- CSOMA 1986 = CSOMA Zsigmond: Nászéjszakák bora: a somlai. Bp., 1986.
- DORNYAY 1927 = DORNYAY Béla: Bakony. Bp., 1927.
- ÉGETŐ 2001 = ÉGETŐ Melinda: Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17–19. századból. Második, javított kiadás. Bp., 2001. (Szőlőhegyek történetének forrásai I.)
- ÉRDEMSOROZAT 1846 = A' pápai kir. kisebb gymnasiumban pannonhegyi benedekiek' vezérlete alatt tanuló ifjúságnak hit- és magyarnyelv- és egyéb tanulmányokból érdem szerinti sorozata 1846. Pápa, 1846.
- ERDŐDY 1984 = ERDŐDY Ferenc: Adatok a somlói kastély építésének történetéhez. = Műemlékvédelem XXIV (1984) 1. sz. 19–22.
- ÉRI 1966 = ÉRI István: Adatok a bakonyi üveghuták történetéhez. = VMMK 5 (1966) 143–176.
- FALLENBÜCHL 1994 = FALLENBÜCHL Zoltán: Magyarország főispánjai 1526–1848. Die Obergespane Ungarns 1526–1848. Bp., 1994.
- FÉNYES 1851 = FÉNYES Elek: Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik. I–IV. Pest, 1851.
- FÉNYES 1994 = FÉNYES Elek: Komárom vármegye leírása (1848). Pozsony, 1994. (Csallóközi Kiskönyvtár)
- FESTETICS 2009 = Egy udvarhölgy naplójából. Festetics Mária grófnő, udvarhölgy naplójának Budán és Gödöllőn papírra vetett részei. A naplórészeket fordította, bevezetővel, elő- és utószóval, valamint összekötő szöveggel ellátta: Tolnayné Kiss Mária. A kötetet szerk.: Faludi Ildikó, Kaján Marianna. Gödöllő, 2009. (Gödöllő kastély-könyvek)
- GAÁL 1987 = Életpályák – életművek. [A pápai pálos, majd bencés gimnázium alapításának 350. évfordulójára.] Válogatta, összeállította és sajtó alá rendezte Gaál Zoltán. Győr, 1987.
- GAJDÓ 2001 = GAJDÓ Tamás (szerk.): Magyar színháztörténet II. 1873–1920. Bp., 2001.
- GAZDAG 1991 = GAZDAG István: Debrecen város történeti kronológiája VII. 1901–1911. In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XVIII. Szerk.: Gazdag István. Debrecen, 1991. 217–238.
- GELLÉRI 1893 = GELLÉRI Mór: Az Országos Iparegyesület igazgatósága. = VU 40 (1893) 26. sz. (június 25.) 430.
- GENTHON-ZÁDOR 1968 = Művészeti lexikon I–IV. Szerk. Genthon István-Zádor Anna. Bp., 1968.
- GERŐ-SEDLMAYR 1959 = GERŐ László-SEDLMAYR János: Pápa. Bp., 1959. (Városképek – műemlékek)
- GYÁNI 1997 = GYÁNI Gábor: Középosztályi fogyasztási kultúra és áruház. = Budapesti Negyed V. évf. 16–17/1997. 101–127.
- GYÉL 2003 = Győri életrajzi lexikon. 2., átdolgozott kiadás. Szerk. Grábics Frigyes, dr. Horváth Sándor Domonkos, Kucska Ferenc. Galgóczi Erzsébet Városi Könyvtár, Győr, 2003.
- H. SZABÓ 1994 = H. SZABÓ Lajos: Pápa és környéke 1848–1849. Pápa, 1994.
- H. SZABÓ 1996 = H. SZABÓ Lajos: Történelmi emlékhelyek Pápán és környékén. Pápa, 1996.

- H. SZABÓ 1998 = H. SZABÓ Lajos: Pápa város jeles díszpolgárai. Pápa, 1998.
- HALÁSZ 1886 = Országgyűlési almanach 1886. Képviselőház. Szerk.: Halász Sándor. Bp., 1886.
- HARMATH-KATSÁNYI 1984 = HARMATH István-KATSÁNYI Sándor: Veszprém megye irodalmi hagyományai. Veszprém, 1984. (Horizont Közművelődési Kiskönyvtár 10.)
- HELYSÉGNÉVTÁR 1996 = Magyarország történeti helységnévtára: Zala megye (1773–1808) I–II. Szerk.: Szaszkoné dr. Sin Aranka, Breinerné Varga Ildikó. Bp., 1996.
- HERMANN 1996 = [Pápa város polgármestereinek, tanácselnökeinek névjegyzéke.] = Tanulmányok Pápa város történetéből 2. Szerk.: Hermann István, a szerkesztésben közreműködött Somfai Balázs. Pápa, 1996. [A polgármesterek archontológiáját Somfai Balázs állította össze.]
- HERMANN 1999a = HERMANN Róbert: A csornai ütközet története és okmánytára 1849. június 13. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárának kiadványa. Sopron, 1999.
- HERMANN 1999b = HERMANN Róbert: Az ihási ütközet emlékkönyve 1849–1999. Kiadja a pápai Jókai Mór Városi Könyvtár. Pápa, 1999.
- HERMANN 2001 = HERMANN Róbert: 1848–1849. A szabadságharc hadtörténete. Bp., 2001.
- HOLCZHEIM 1877 = HOLCZHEIM K.[ároly]: Az építendő állandó színház ügyéhez. = VL 1877. március 25. 1.
- HORVÁTH-TÓTH 1936 = HORVÁTH Elek-TÓTH Endre: Pápa megyei város múltja, jelene és környéke. Pápa város ismertető leírása. Pápa, 1936.
- HUDI 1984 = HUDI József: Veszprém megyei parasztmozgalmak 1848–49-ben. In: Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Szerk.: Kredics László. Veszprém, 1984. 337–529. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 3.)
- HUDI 1995a = HUDI József: Pápa város önkormányzata a későfeudalizmus időszakában (1730–1847). Pápa, 1995. (Fejezetek Pápa város történetéből 2.)
- HUDI 1995b = HUDI József: Veszprém vármegye politikai elitje a XVIII–XIX. században (1711–1918). In: Az átmenet avagy Veszprém megye a rendszerváltás időszakában. Tanulmányok. Szerk.: Oláh Miklós. Veszprém, 1995. 25–61.
- HUDI 1998 = HUDI József: Pénzesgyőr története. Geschichte der Gemeinde Pénzesgyőr. Veszprém, 1998.
- HUDI 2001 = Források Pápa város 1848/49. évi történetéből. Válogatta, szerkesztette, a tanulmányokat és a jegyzeteket írta: Hudi József. Pápa, 2001. (A Pápai Református Gyűjtemények forráskiadványai, Forrásközlések 2.)
- HUDI 2004 = HUDI József (szerk.): Hunkár Antal visszaemlékezése és iratai. Pápa, 2004. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések 6.)
- HUDI 2009 = HUDI József: Könyv és társadalom. Könyvkultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében. Szerk.: Lipták Dorottya. Bp., 2009. (Nemzeti Téka / Bibliotheca Nationalis Hungariae)
- HUDI 2010 = HUDI József: Gondol Gábor önéletírása = AP X (2010) 3–4. sz. 305–328.
- HUDI 2011a = HUDI József: Adatok a pápai Kölsey Ferenc Szabadkőműves Páholy történetéhez (1875–1892). = AP XI (2011) 1–2. sz. 25–82.
- HUDI – MEZEI 2004 = HUDI József – MEZEI Zsolt: A pápai tűzoltóság története. Pápa, 2004.
- ILA-KOVACSICS 1964 = ILA Bálint – KOVACSICS József: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Bp., 1964.

- JEKELFALUSSY 1892 = JEKELFALUSSY József (szerk.): A magyar korona országainak helységnévtára. Országos M. Kir. Statisztikai Hivatal, Bp., 1892.
- KACZ 2011 = Kacz Lajos visszaemlékezései. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta, jegyzetekkel ellátta és szerkesztette Hudi József. Kiadja a Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa, 2011.
- KÁDÁR 2003 = KÁDÁR József: Szolnok-Doboka vármegye monographiája. I–VI. Deés, 1901–1905. Elektronikus dokumentum, MEK-04755. Arcanum, Bp., 2003.
- KAPOSSY 1905 = Pápa város egyetemes leírása. Összeáll.: Kapossy Lucián. Pápa, 1905. [Reprint kiadása: Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 1989.]
- KATONA 2008a = KATONA Csaba: „Füreden az idén először nekem hozatik szerenád...” Slachta Etelka balatonfüredi naplója (1841). Balatonfüred, 2008. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 37.)
- KATONA 2008b = KATONA Csaba: Écsy László fürdőigazgató naplói 1850–1852, 1856. Balatonfüred, 2008. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 38.)
- KENYERES 1981–1985 = KENYERES Ágnes (főszerk.): Magyar életrajzi lexikon. I–IV. Második kiadás, Bp., 1981–1985.
- KIS 2001 = KIS Ernő: Imre deák. = Várostörténet és közműveltség. Helytörténeti írások a régi pápai sajtóból. Szerk.: Mezei Zsolt. Pápa, 2001. 81–82. (A Pápai Művelődéstörténeti Társaság kiadványai 14.)
- KISS 1908 = KISS István: A pápai plébánia története. Pápa, 1908.
- KÓKAY 1979 = A magyar sajtó története I. 1705–1848. Szerk.: Kókay György. Bp., 1979.
- KORITSCHONER 1905 = KORITSCHONER Lipót: Kereskedelem és pénzügy. In: KAPOSSY 1905. 337–340.
- KÓSA 1988 = KÓSA László: Katolikus és protestáns magatartásformák az abszolutizmus idején. = Forradalom után – kiegészítés előtt. Szerk.: Németh G. Béla. Bp., 1988. 350–365.
- KOSÁRY–NÉMETH 1985 = A magyar sajtó története II/1. 1848–1867. II/2. 1867–1892. Szerk.: Kosáry Domokos és Németh G. Béla. Bp., 1985.
- KOVACSICS–ILA 1988 = KOVACSICS József–ILA Bálint: Veszprém megye helytörténeti lexikona II. Bp., 1988.
- KÖBLÖS 2006 = KÖBLÖS József (szerk.): A pápai református kollégium diákjai 1585–1861. Pápa, 2006. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések 9.)
- KÖVÉR 1986 = KÖVÉR György: 1873. Egy krach anatómiája. Bp., 1986.
- KUNTÁR 1969 = KUNTÁR Lajos: Szombathelyi nyomdák és nyomdászok. [Szombathely, 1969.]
- LÁSZLÓ 2009 = LÁSZLÓ András: Diákélet Pápán. Ford. Huszár Ágnes. Pápa, 2009. (Jókai Füzetek 61.)
- LÁZÁR 1999 = LÁZÁR Andor: Egy hosszú élet emlékei. Pápa, az alvó város. Pápa, 1999. (Pápai Diákok 2. – A pápai Jókai Mór Városi Könyvtár sorozata, szerk.: Praznovszky Mihály)
- LÁZÁR 2000 = Pápától Brüsszelig. Lázár Andor emlékezik. Lázár György memoárja. Bp., 2000. (Littera Nova Kiadó – Magyar emlékek)
- LICHTNECKERT 1999 = LICHTNECKERT András (szerk.): Balatonfüred és Balatonarács története. Veszprém, 1999. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 14.)
- LICHTNECKERT 2008 = LICHTNECKERT András (szerk.): Écsy László balatonfüredi fürdőigazgató naplója (1863–1892). Balatonfüred, 2008. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 41.)

- LUKÁCS 1984 = LUKÁCS Lajos: Magyar politikai emigráció 1849–1867. Bp., 1987.
- LUX 2007 = LUX Ibolya: Évek, évszakok: a juharfa emlékezik. Az előszót írta, a szöveget gondozta és szerkesztette: Nagyvárad Enikő. Pápa, 2007. (Jókai Füzetek 53.)
- LYKA 1933 = LYKA Károly: Egy magyar építész-család. = Magyar Művészet 1933. 57–59.
- M. MESTER 2011 = Somlóország. Istenadta szép vidék. Szerkesztette, összeállította: M. Mester Katalin. 2011.
- MARKÓ 1896 = MARKÓ Miklós: Fővárosi báljaink és a táncrendek. = VU 43 (1896) 6. sz. (február 9.) 90.
- MARTONFALVAY 2000 = Martonfalvay Imre deák emlékirata és naplótöredéke. Pápa, 2000.
- MELEGA 2010 = MELEGA Miklós: Képek a szombathelyi Brenner család életéből. = Előadások Vas megye történetéről V. Szerk.: Mayer László, Tilcsik György. Szombathely, 2001. 131–154. (Archivum Comitatus Castriferrei 4.)
- MERÉNYI 1970 = MERÉNYI Ferenc: A magyar építészet 1867–1967. 2. változatlan kiad. Bp., 1970.
- MÉSZÁROS 1988 = MÉSZÁROS István: A pápai bencés gimnázium. H. n., 1988.
- MOLNÁR 2000 = Zala megye archontológiája 1138–2000. Szerk.: Molnár András. Zalaegerszeg, 2000. (Zalai Gyűjtemény 50.)
- MÓRICZ 1903 = Novus [MÓRICZ Zsigmond]: Móricz Pál. = VU 50 (1903) 22. sz. (május 31.) 353–354.
- MÓROTZ 2009 = MÓROTZ Eszter: A Vas megyei Nemzeti Színház építésének története 1863–1881. 1. rész. = VHHK 2009. 1. sz. 33–47.
- NÁDASDY 1981 = NÁDASDY Lajos: A pápai kőszínház története (1817–1931). Veszprém, 1981. (Horizont Kiskönyvtár 5.)
- NAGY 2001 = NAGY Ildikó: Az új színházi vállalkozások: A népszínház. = GAJDÓ 2001. 102–142.
- NÉMETH 2012 = NÉMETH Tibor: „...mások szegénységén segíthetni...” Ihász Lajos élete (1850–1908). Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 2012.
- NÉMETH-SZABÓ 1989 = NÉMETH Adél-SZABÓ Lajos: Pápa. Bp., 1989. (Panoráma – Magyar városok)
- NÉVVÁLTOZTATÁS 1895 = Századunk névváltoztatásai. Helytartósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteménye 1800–1893. Eredeti okmányok alapján összeállította a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság egyik igazgató-választmányi tagja. Bp., 1895.
- ÓHIDY 2007 = ÓHIDY Viktor: Főúri lakáskultúra Magyarországon a dualizmus korában. ELTE BTK Doktori disszertáció. Bp., 2007.
[http://doktori.btk.elte.hu/hist/ohidy/dissz_ohidy.pdf – letöltve: 2011. 09. 05.]
- ÖLVETI 2002 = ÖLVETI Gábor: Debrecen szabad királyi város közigazgatási bizottságának hatásköre és szervezeti felépítése a dualizmus korában. Szerk.: Radics Kálmán. In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXIX. Debrecen, 2002. 231–248.
- PAJKOSSY 1999 = Kossuth Lajos. Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezetést és jegyzeteket írta: Pajkossy Gábor. Bp., 1998. (1999) (Magyar Szabadelvűek)
- PÁLMÁNY 2002 = PÁLMÁNY Béla (szerk.): Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés almanachja. Magyar Országgyűlés, Bp., 2002.
- PATAKY 1985 = PATAKY László: A győri református egyház története. Győr, 1985.

- PETRIK 2010 = PETRIK Iván (szerk.): Memoriae commendamus – emlékezetül adjuk. Válogatás Pápa város történetének forrásaiból. Pápa, 2010. (A Pápai Levéltár kiadványai I.)
- PETTEND 1934 = N. N.: A pettendi Luczenbacher-kastély építője. = SzSz 4 (1934) 1–2. sz. 38.
- PFEIFFER 1987 = PFEIFFER János: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). Püspökei, kanonokjai, papjai. Görres Gesellschaft, München, 1987. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae VIII.)
- PÖLÖSKEI 2009 = PÖLÖSKEI István: Lovászpata. Pápa, 2009.
- RABÁR 1998 = RABÁR Ferenc: Az eszéki vár feladása 1849-ben. = HK 111 (1998) 1. sz. 130–176.
- RNL = Révai Nagy Lexikona. I–XXI. Bp., 1911–1935.
- RÓMER 1860 = RÓMER Flóris: A Bakony, természetrajzi és régészeti vázlat. Második kiadás, Győr, 1860.
- RÓNAY 1996 = RÓNAY Jácint: Napló. (Válogatás) Sajtó alá rendezte és az utószót írta: Hölvényi György. Budapest-Pannohalma, 1996. (METEM Könyvek 13.)
- RUHMAN 1942 = RUHMAN Jenő: Ihász Dániel az olaszországi magyar emigrációban. = SSz VI (1942) 4. sz. 233–256.
- SÁROSI 1971 = SÁROSI Bálint: Cigányzene... Bp., 1971.
- SASHEGYI 1984 = SASHEGYI Oszkár (szerk.): Az abszolutizmus kori levéltár. Repertórium, I. kötet. Bp., 1984. (Levéltári Leltárak 82.)
- SCHLETT 2007 = SCHLETT István: Válságkezelés, rendszerváltoztatás vagy a pártstruktúra átalakítása? Politikai dilemmák az 1873–1875-ös pénzügyi válság idején. = KSz 54 (2007) február, 142–166.
- SCHMIDT-BRENTANO 2007 = Die k. k. bzw. k. u. k. Generalität 1816–1918 von Antonio Schmidt-Brentano. Österreichisches Staatsarchiv, Wien, 2007. [<http://oesta.gv.at/DocView.axd?CobId=23130> – letöltés: 2011. 09. 11.]
- SCHOOOR 1905 = SCHOOOR Ernő: Pápa kiváltságos város közigazgatása. = KAPOSSY 1905. 341–363.
- SCHÖPFLIN I–IV. = SCHÖPFLIN Aladár (szerk.): Színházművészeti lexikon. Bp., 1929–1931. [Az első három kötet évszám nélküli, a negyedik 1931-ben jelent meg.]
- SISA 1994 = SISA József: Szkalnitzky Antal. Egy építész a kiegyezés korabeli Magyarországon. Bp., 1994.
- SOMFAI 1987 = SOMFAI Balázs: A veszprémi Megyeház 100 éve 1887–1987. Veszprém, 1987.
- SOMFAI 1994 = Pápa mezőváros igazgatása 1848/49 után. = Tanulmányok Pápa város történetéből. Főszerk.: Kubinyi András. Pápa, 1994. 351–368.
- SOMOGYI 2010 = SOMOGYI Zoltán (szerk.): Mesél a Tapolca. Pápa, 2010.
- STURM 1897 = Országgyűlési almanach 1897–1901. Szerk.: Sturm Albert. Bp., 1897.
- SZAKÁL 2002 = SZAKÁL Gyula: Vállalkozó győri polgárok 1870–1940. Sikeres történeti modellváltás. Bp., 2002.
- SZÉKÁCS 2008 = Székács József püspök visszaemlékezései. Szerkesztette, sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta, a névmagyarázatokot készítette és a bevezető tanulmányt írta Kertész Botond. Bp., 2008.
- SZÉKELY 1994 = SZÉKELY György (főszerk.): Magyar színházművészeti lexikon. Bp., 1994.
- SZILÁGYI 2005 = SZILÁGYI István: Szombathely város építés- és építészettörténete a dualizmus korában. Szombathely, 2005.
- SZINNYEI 1891–1914 = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Bp., 1891–1914.

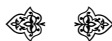
- TELEKI 1958 = TELEKI Sándor emlékezései. Válogatta, sajtó alá rendezte és az előszót írta Görög Lívia. Ellenőrizte Kemény G. Gábor. Bp., 1958. (Magyar Századok)
- TERPLÁN-NÉMETH 2008 = TERPLÁN Zénó – NÉMETH Géza: A Magyar Mérnök- és Építész-egylet Közlönyének adatai 1867–1944 között. Miskolc, 1998.
- TILCSIK 2009 = TILCSIK György: Szombathely kereskedelme és kereskedelmi jelentősége a 19. században. Szombathely, 2009. (Archivum Comitatus Castriferrei 3.)
- TILHOF 2008 = TILHOF Endre: Ajkai életrajzi lexikon 2. Ajka, Ajkarendek, Bakonygyepes, Bódé, Csekút, Padrag, Tósok, Tósokberénd község és Ajka város neves személyiségei. Bp., 2008.
- TILHOF 2009 = TILHOF Endre: Ajkai krónika. Történeti kronológia és adattár, a kezdetektől napjainkig. Ajka, 2009.
- TÓTH 2004 = TÓTH Béla: ...Emlékezzél meg az egész útról... [A pápai evangélikus gyülekezet és egyházmegye története]. Pápa, 2004.
- TRÓCSÁNYI 1981 = TRÓCSÁNYI Zsolt (szerk.): A pápai kollégium története. Pápa, 1981.
- UJVÁRI 1929 = UJVÁRI Péter (szerk.): Magyar zsidó lexikon. Bp., 1929.
- ÜRMÖS 2006 = ÜRMÖS Péter: Elfelejtett zeneszerzőnk: Szabadi Frank Ignác élete 1824–1897. Pápa, 2006.
- VARGA 1998 = VARGA Béla (főszerk.): Veszprém megyei életrajzi lexikon. Veszprém, 1988.
- VARGA 2009 = VARGA Béla: Veszprém város lexikona. Bp., 2009.
- VEZÉNYI 2000 = VEZÉNYI Pál: Pápai emlékek. Pápa, 2000.
- VOYTA 1877 = VOYTA Adolf: Néhány statisztikai adat az eddig létesített párisi ipartárlatokról. = PL 4 (1877) 25. sz. (június 24.) 100.
- VOYTA 1880 = VOYTA Adolf: Sommerset-house. Uti jegyzeteimből. = PL 7 (1880). 1. sz. (január 1.) 2.
- WINKLER 2007 = WINKLER Gábor: Pápai éveim. Pápa, 2007.
- WÖLLER 1994 = WÖLLER István: A Tapolca vizimalmai Pápán és környékén. Pápa, 1994. (Fejezetek Pápa város történetéből I.)
- ZÖLLNER 1998 = ZÖLLNER, Erich: Ausztria története. Bp., 1998. (Europica Varietas)

VOYTA ADOLF ÉLETÉNEK FŐBB ESEMÉNYEI

- 1834. október 25.** Pápán született Voita József építőmester és Velsz Anna házasságából. Édesanyja a szülést követő negyedik napon elhunyt.
- 1836. január 15.** Voita József másodszor is megházasodott: Holczheimer Mátyás szombathelyi ácsmester Erzsébet nevű lányát vette feleségül.
- 1847 október** Voita Adolf a pápai bencés gimnázium négy osztályának elvégzése után a győri bencés gimnázium V. osztályában folytatja tanulmányait.
- 1849–1853** között kisebb megszakításokkal kőművesnek tanul Höltzl József szombathelyi építőmesternél.

- 1853–1856 között a bécsi politechnikumban folytatja tanulmányait, amelyek végeztével a berlini származású Carl Tietz bécsi építész irodájában szerez gyakorlatot. Közben megtanul angolul.
- 1857 Építőmérnök a Salzburg–Amstetten vasútvonalat építő angol cégnél.
- 1859–1860 Londonban él, megismerkedik a magyar politikai emigráció tagjaival és – feltételezhetően – a szabadkőműves mozgalom eszméivel.
- 1860 tavaszán hazatér, Pápán építőmesteri vizsgát tesz, szülővárosában telepedik le.
1863. június 13. Feleségül veszi néhai Hets Antal pápai épületfa-kereskedő lányát, Hets Lujzát. Házasságukból két felnőtt kort megélt gyermek születik: Ilona (1863) és Elemér (1882).
- 1867 Az ajkai (csingervölgyi) szénbánya számára műszaki létesítményeket épít. Részt vesz a párizsi világiállításon, majd utazást tesz Angliában, Hollandiában, Belgiumban és Németországban.
- 1868 Szőlőt vásárol a Somlón.
- 1870–1871 Részt vesz a nyugati vasút építési munkálataiban.
- 1872 nyara King londoni könyvkereskedő Mary lányával együtt nála vendégeskedik.
1873. május 1. Megnyílik a bécsi világiállitás. Feleségével együtt megtekinti.
1873. május 9. Bécsben kitör a pénzügyi krach, amely a pápai banki befektetőknek mintegy 2 millió forint kárt okoz. Sógorát, Hanauer Béla vaskereskedőt 40 ezer forint családi kölcsönrel mentik meg a csődtől.
- 1874 Belép a győri Kisfaludy Sándor Szabadkőműves Páholyba.
- 1875 Több elvbarátjával kilép a győri páholyból és megalapítja a Pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholyt, amely fontos szerepet játszik a város közéletében.
- 1877 A szombathelyi színház építésének tervezetét közli Holczheimer Károly neve alatt a *Vasme-gyei Lapok*ban. Felkérlik a Pápai Népbank igazgatói tisztségére, de a bank egyes tisztviselők csalásai miatt hamarosan csődbe megy.
- 1879 Lóskay Miklós osztálytanácsos felkérésére költségvetést készít a tervbe vett pápa-keszthelyi vasútépítésről.
- 1881 Tervei szerint felépül a pápai állandó színház, amely országosan ismertté teszi és számos színháztervezési szerződést hoz számára. Ősszel Ráth Károllyal együtt részt vesz a hallei és nürnbergi ipari kiállításon.
- 1883 nyara Gyomorbaját a Lindewiese-i gyógyfürdőn kúrálja. Útjára Ilonka lánya is elkíséri.
- 1884 Győrben bővíti a redout épületét és a református egyházközségnek egy nagyobb épületet épít.
- 1885 Lányával Debrecenbe, majd Szatmárra utazik.

- 1887** Gróf Esterházy Ferenc megbízza a devecseri várkastély teljes felújításával.
- 1888** A tatai Esterházy-uradalomtól bérlő a mérszégetési jogot. A filoxéra-vész miatt eladja pápai (törzsökhegyi) és somlai szőlőjét.
- 1889–1890** Báró Hornig Károly veszprémi püspök megbízásából felépíti a farkasgyepüi vadász-kastélyt és főerdései lakot.
- 1894 augusztus** végén Budapestre költözik. A VIII. kerületben lévő Baross utca 124. szám alatti épület első emeleti saroklakását veszi bérbe. Ősszel Elemér fiát a belvárosi reáliskola 3. osztályába iratja be.
- 1913** A londoni King család másodszor is meglátogatja, immár Budapesten.
- 1923. február 14.** Budapesten, a VII. kerületben, a Bethlen tér 1. szám alatt hunyt el „aggaszályban”; lakása az I. kerületben, a Tárogató út 2. szám alatt volt.

PONGRÁCZ JÓZSEF
*A pápai kollégium női pártfogói*¹

Az elmúlt évtizedben Pongrácz József (Ete, 1885. január 4. – Pápa, 1963. november 6.) pápai teológiai professzor, lapszerkesztő több írását közöltük újra folyóiratunkban.

1931-ben, a kollégium négyszáz éves fennállásának jubileumi évében a Pápai Református Nőegylet szeretetvendégségében tartott felolvasást a kollégium női pártfogóiról. A nőegylet elnöksége 1931. január 18-án, vasárnap este 8 órakor a főiskolai konviktusban a „Szeretetház” céljaira rendezett szeretetvendégséget, melynek a következő programja volt:²

1. Vers. [Előadóját nem tüntették fel.]

2. Ima, mondja Ólé Sándor pápai lelkész.

3. Tompa Mihály: A gyülekezetben c. versét szavalja Kőrös Ilona tanárnő.

4. A pápai kollégium női pártfogói 400 év alatt. Írta és felolvassa Pongrácz József theol. akadémiai igazgató.

5. Beethoven: a) Isten dicsősége, b) Hozsanna: Mester, a bős vihar dühög... Énekli Farkas Irma tanítónő, harmóniumon kíséri Hodossy Éva tanítónőképzői növendék.

6. Chopin: Nocturne. Zongorán előadja Csernussák Olga zongoratanárnő.

7. Szeretetvendégség.

8. Bibliamagyarázat és ima. Tartja Fazekas Mihály püspöki titkár.

9. Közének: 101. dicséret, 1. vers.

A rendezvényre teajegyet (egyben belépőjegyet) 1 pengőért lehetett vásárolni.

¹ Pongrácz József: A pápai kollégium női pártfogói. = DPL 42 (1931) 36. sz. (szeptember 6.) 154–157.

² Szeretetvendégség. = PH 28 (1931) 3. sz. (január 17.) 3. A nőegylet elnöke Cseh-Szombathy Lászlóné volt, aki másokkal – pl. Mayer István és özv. Wolmuth Dezsőné katolikus, Kovács Dávidné evangélikus, Breuer Lázárné izraelita nőegyleti elnökkel – együtt dicséretet kapott a népjóléti és munkaügyi minisztertől „a közjótékonyág terén hosszú időn át kifejtett áldozatkész és eredményekben gazdag” munkásságáért, különösen az akkori téli nyomor enyhítéséért. – Vezető jótékony hölgyeink kitüntetése. = PH 28 (1931) 10. sz. (március 7.) 2.

A 300 pengőt jövedelmező nagysikerű vallásos est kiemelkedő pontjának számított Pongrácz előadása, amelyről elismerően írt a helyi sajtó: „Pongrácz József a 400 éves pápai főiskola múltjáról elevenített fel lélekemeleő magasztos képeket, elvonultatván lelki szemünk előtt annak női pártfogóit, kiknek alapítványai semmivé válhattak ugyan, de szellemük tettekre lelkesít.”³

Pongrácz professzor témaválasztása kétszeresen is telitalálat volt: történeti érvekkel sikerült alátámasztania, hogy a fiúk képzésében regionális szerepet betöltő református kollégium fenntartásában milyen fontos szerepet játszottak az asszonyok; ugyanakkor arra is felhívhatta a figyelmet, hogy a patrónákra a jelenkorban is nagy szükség van. Bár az ország a gazdasági világválság sűrűjében volt, a pápai egyházközség mégis nagyra törő terveket dédelgett: a lebontandó városi színház helyére új, korszerű református templomot kívánt építeni.⁴

A tudományos ismeretterjesztő előadás összeállításához dr. Tóth Endre egyháztörténész, egyházkerületi levéltáros is segítséget nyújtott neki. A pápai egyházközségi anyagban való tájékozódást megkönnyítette, hogy ekkor már több mint fél évszázada használták Liszkay Józsefnek az 1811 előtti iratokról készült, nyomtatásban is kiadott levéltári segédletét, amely alapján az iratok könnyen visszakereshetők voltak.⁵

Pongrácz írását lábjegyzetekkel kiegészítve, a mai helyesírás szerint tagolva tesszük közzé. A dolgozatban előforduló rövidítéseket (frt. = forint, K = korona, P = pengő, ref. = református; a hónapok nevét) feloldottuk. A lábjegyzetekben utalunk a Liszkay-segédlet oldalszámára és megadjuk az irat mai levéltári jelzetét is. Sajnos, az iratok egy része ma nincs a helyén, valahol lappang. A hivatkozott iratok dr. Köblös József és dr. Hudi József által 2012-ben készített regesztáját az érdeklődők megtalálják a Pápai Református Gyűjtemények honlapján, a Levéltár/Okmánytár menüpont alatt:

http://www.papacollege.hu/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=35&Itemid=80

Az előadás szövegének és az eredeti iratok összevetésével megállapítható, hogy Pongrácz az átnézett iratokban található információkat céljának megfelelően több esetben csak részben hasznosította. Nagy ívű áttekintéséhez szük-

³ Szeretetvendégség. = PH 28 (1931) 4. sz. (január 24.) 3.

⁴ NÁDASDY 1981. 156. A színházat 1931 októberében bontották le. Az új református templom 1931–1941 között épült fel.

⁵ LISZKAY 1875.

ség is volt bizonyos fokú tömörítésre, szelektálásra. Az ismeretterjesztő előadás műfaji keretei nem is engedtek volna részletesebb áttekintést.

Lendületes előadásának nyomtatott szövege ma is tanulságos. Reméljük, írása ösztönzőleg hat a női jótékonykodás történetének további kutatására.

(– H. J.)

MIVEL MOST a Pápai Református Nőegylet⁶ estélyén a főiskolai köztartás helyiségében vagyunk együtt, alkalmasnak találtam, hogy bemutassam négy évszázadból összeszedve, díszes virágcsokorba kötve mindazoknak a nőknek a neveit, akik ennek a kollégiumnak évszázadok folyamán kegyes dajkálói, az intézménynek, tanároknak, diákoknak segítői, támogatói voltak.

A mi kollégiumunk nem rendelkezett fejedelmi pártfogókkal, a főnemességből is, eltekintve a XVI. századot, kevesen támogatták; Dunántúl⁷ a középnemesség volt az, amely leginkább érezte egy ily iskola fennállásának szükségét és ez az osztály volt az, amely anyagi helyzeténél és műveltségénél fogva is tetekkel mutathatta meg pártolását. De a középnemesség asszonyai mellett szép számmal voltak egyszerű iparosok, kisbirtokosok is, akik örömmel emlékeztek meg hol életükben, hol meg végrendeletükben a főiskola szükségleteiről.

A XVI. századból az adatok elpusztulása, vagy lappangása következtében csak Enyingi Török Bálint⁸ feleségének, Pemflinger Márk gróf leányának, Katalinnak, a „lutheránus nőoroslánnak” a nevét említjük, aki mint igazi nagyszony, férje török fogsága alatt nagy szeretettel kezelte a pápai schola

⁶ Az egyházközség-történet szerint a belmissziói intézmények közül „legrégebbi az 1897-ben alakult Nőegylet.” TÓTH 1941. 280. A *Pápai Ev. Ref. Nőegylet* – későbbi nevén *Pápai Református Nőegylet* – Kiss Gábor lelkész kezdeményezésére, a református szegény gyermekek ruházattal és taneszközökkel való ellátására, a szegény családok támogatására alakult meg 1897. január 6-án. Elnökké Sebestyén Gábornét, alelnökké Saáry Lajosnét és Kis Ernőnét, titkárrá és jegyzővé Faragó Jánost választották. Az egyesület 1897-ben 30 alapító, 183 rendes, 49 pártoló, vagyis összesen 262 taggal működött, 1286 forint 74 krajcár bevételből gazdálkodott. – *Ev. ref. nőegylet.* = PL 24 (1897) 6. sz. (február 7.) 6., Nőegyleti közgyűlés. = Uo. 25 (1898) 13. sz. (március 27.) 4–5.

⁷ értsd: Dunántúlon

⁸ Enyingi Török Bálint 1535-től, Thurzó Elek nádor halála után lett Pápa földesura. Fia, Török Ferenc, majd unokája, Török István is a reformációt támogatta. TRÓCSÁNYI 1981. 8., 12. Az 1535-ös adománylevelet kommentárral közli: Petrik 2010. 64–66.

anyagi ügyeit is.⁹ Pápa 1543-iki ostroma után itt járt Pápán a város megtekintésére, itteni megbízottja Martonfalvay György deák volt.¹⁰

Igen érdekes megfigyelni, hogy a nők részéről a támogatás főleg az iskolának abban a korszakában lesz jelentős, amikor az iskolafenntartó egyház¹¹ nehéz viszonyok közé kerül. Mintha itt is érvényesülne a régi mondás: teher alatt nő a pálma. Bizonyára, ha megvolnának a pápai református egyház legrégibb jegyző- és anyakönyvei, és ha az iskola irattárát nem érte volna annyi veszteség az Adásztevelre kiköltözés előtt,¹² akkor a névsor sokkal bővebb volna, mert egész bizonyos, hogy mindig voltak kegyes Thábiták városunkban,¹³ akik nemcsak a közönséges szegényt látták meg, hanem a foltos ruhában, lyukas cipőben járó diákokat is, és szívesen jöttek a szegény sorsban lévő múzsafiak felsegítésére.

Mivel a XVIII. századból, hála dr. Tóth Endre barátom évekre terjedő kutatásainak, aki nekem is a következőkben nagy segítségemre volt, már részletes adataink vannak, itt nevekkkel is bőven szolgálhatunk.¹⁴

Ez a század a folytonos vérvesztés, egy darabig a teljes elnyomatás korszaka volt egyházra és iskolára egyaránt. Ebben a században, mint az azelőttiekben is, a pápai gyülekezet asszonyai voltak azok, akik sorban főztek a diákoknak. Ez maga nagy segítség volt, de ezenkívül pénzt is adományoztak.

⁹ Ez Pongrácz logikus feltételezése, bár nem ismerünk okleveles adatot, mely Pemflinger Katalin pápai iskolai jótékonykodását bizonyítaná.

¹⁰ Helyesen: Martonfalvay (másképp Lacza vagy Lukács) Imre (Martonfalva, 1510 – Pápa [?], 1591 után) az enyingi Török család familiárisa, számtartója, 1543-tól pápai várnagya, a vár megerősítője, az egyik legkorábbi magyar önéletírás (1585) szerzője volt. VARGA 1998. 333.

¹¹ A kollégiumot 1797-ig a Pápai Református Egyház, 1797-től a Dunántúli Református Egyházkerület tartotta fenn.

¹² A pápai XVII. századi református anyakönyvek elpusztultak, csak 1703-tól maradtak fenn. Az egyházközség 1510–1811 között fennmaradt iratairól Liszkay József elenchusa adott tájékoztatást. LISZKAY 1875. Tóth Ferenc úgy tartotta, hogy a Lepsényi Gergely pápai lelkész gondatlansága az oka annak, hogy a pápai eklézsia és egyházmegye 3 kötete, régi protokolluma a „Rátz pusztítás és Rákótzai zenebona alkalmatosságával” elpusztult. TÓTH 1808. 68–69.

¹³ Thábita, Tábita: a szolgáló nő példaképe a Bibliából: „*Joppében* [a mai Jaffában] *volt egy nőtanítvány, név szerint Tábita, ami azt jelenti: Dorkász, vagyis Zerge. Ez a nő sok jót tett, és bőven osztott alamizsnát.*” ApCsel 9, 36.

¹⁴ Dr. Tóth Endre (Hajdúszoboszló, 1899. dec. 7. – Debrecen, 1970. nov. 15.) teológiai tanár, egyháztörténész. 1924-től helyettes, 1927-től rendes tanár a pápai teológiai akadémia egyháztörténeti tanszékén. 1942-ben a debreceni egyetem magántanárrá habilitálta. 1947-től a debreceni egyetem teológiai fakultásán az egyháztörténet nyilvános rendes tanára, 1950-től a teológiai akadémia tanára. Pápai egyházmegyei kutatásait 1927-ben, az egyházközség-történeti pedig 1941-ben tette közzé. TÓTH 1927., 1941. Életművét feldolgozta: PÓTOR 2000.

1715-ben¹⁵ Komáromi Kata¹⁶ elvállalja, hogy a pápai iskola egyik praeceptorának¹⁷ fizetését, 10 tallért¹⁸ élete végéig ő fizeti.¹⁹ 1721-ben Pordán Eőri Ferencné Szily Erzsébet az egyháznak házat, a prédikátoroknak, Kövesdi János iskolatanítónak, az öreg diákoknak, neutralistáknak s mendikánsoknak is végrendeletében pénzt hagyományoz. Kövesdi János még ékszert is kapott.²⁰

1723-ban özv. Szabó Péterné Somogyi Ilona²¹ a scholabeli öreg diákoknak, neutralistáknak, s a nyomorgó mendikánsoknak pénzt hagyományoz.²²

1724-ben özvegy Pablényi Jánosné Sáfrány Kata végrendeletileg hagy az iskola szükségeire hat vég szűrt, melynek fele árából professzor Ujváry András, a diákok, neutralisták és mendikánsok is részeltessenek, fele ára pedig az iskola közszükségeire, könyvekre, vagy valamely közelebb való szükségre fordíttassék.²³

1732-ben Telekesi Török István özvegye Komáromi Kata a pápai ref[ormátus] egyháznak 4000, a professzornak 50, az öregdiákoknak és neutralistáknak 100 forint alapítványt tett.²⁴ Ennek az alapítványnak, mely a soproni líceumban tanuló, Pápáról ment három református diáknak szólt, különösen

¹⁵ helyesen: 1713-ban

¹⁶ Telekesi Török Istvánné sz. Komáromi Katalin a dunántúli evangélikusok világi vezetőjének református felesége volt. TRÓCSÁNYI 58., 64–66., 78.

¹⁷ Praeceptor (latin) = segédtanító, aki a gimnázium alsó osztályaiban tanított. Az osztálytanítókat a gimnázium felsőbb évfolyamain és a teológiai tagozaton tanuló jó tanulók közül választották ki. A kedvezményekben, jótéteményekben részesülő diákoknak kötelessége volt a tanítás, amelynek a jövedelme csekély volt az elvégzett munkához képest.

¹⁸ Az iskolatörténet tévesen 10 forintot, Liskay helyesen 10 tallért említ. Vö. TRÓCSÁNYI 1981. 58., LISZKAY 1875. 56.

¹⁹ Komáromi Katalin adománylevele. Sőtér, 1713. június 8. Vö. LISZKAY 1875. 56. Eredetije: III. DREL Liskay-gyűjtemény, nr. 122. Jelenleg lappang. Fölhasználta: KIS 1896. 97.

²⁰ Vö. LISZKAY 1875. 64. – Kövesdi János 1714-ben, 1718–1721 nyara között pápai professzor, külföldön tanult. 1721 őszétől Marosvásárhelyen professzor, itt halt meg 1759. december 30-án. TRÓCSÁNYI 1981. 63., 67., 82. A mendikánsok a szolgadiákoknál kedvezőbb helyzetű, különféle megbízásokat ellátó diákok voltak. Így többek közt a kollégium számára énekelve gyűjtöttek adományokat. Pordán Eőry Ferencné Szily Erzsébet végrendelete. Pápa, 1721. május 7. DREL III. Liskay-gyűjtemény, nr. 150., eredeti, jelenleg lappang.

²¹ Az 1981-es kollégiumtörténet nem említi.

²² Özvegy Szabó Péterné Somogyi Ilona végrendelete. Pápa, 1725. január 20. Vö. LISZKAY 1875. 160. DREL III. 62.e. Liskay-gyűjtemény, nr. 160., eredeti, jelenleg lappang.

²³ Özvegy Pablényi Jánosné sz. Sáfrány Katalin végrendelete. Pápa, 1724. március 30. Vö. LISZKAY 1875. 78., DREL III. 62.e. Liskay-gyűjtemény, nr. 166., egyszerű másolat. Fölhasználta: KIS 1896. 97.

²⁴ Özvegy Telekesi Török Istvánné sz. Komáromi Katalin végrendelete. Pápa, 1732. november 24. A végrendelező emellett a két prédikátornak is 100–100 forintot hagyott és kikötötte, hogy az összegnek csak a kamatai használhatók fel. LISZKAY 1875. 78., DREL III. 62.e. Liskay-gyűjtemény, nr. 200., másolat, jelenleg lappang. Fölhasználta: KIS 1897. 98., TRÓCSÁNYI 1981. 58.

nagy jelentősége lett akkor, amikor az iskola csak algimnáziumi jellegű volt.²⁵ Ennek segítségével mentek el főgimnáziumi tanulmányaikat folytatni Sopronba diákjaink.

1735-ben özvegy Iváncsi²⁶ Jánosné Hágó Ilona gyertyákat osztat ki a diákoknak, amiknek bizonyára megörültek, mert korán kellett felkelniök.²⁷

A budapesti theologia Ráday-könyvtárában érdekes levelet talált dr. Tóth Endre 1737-ből, melyben Szoboszlai István iskolatanító és Kálnai Ferenc szenior Ráday Pál kegyes özvegyét, tekintetes, nemzetes Kajali Klára asszonyt, „nekik kegyes Patronájukat” keresik meg segélykérő levelükkel Pécelen (Ráday-könyvtár 506. szám 4°). Tulajdonképpen nem más ez a levél, mint supplicationalis patens, amilyenek egy példányát 1725-ből közölte Kis Ernő, a főiskola történetének nagyérdemű megírója, műve 95–96. lapján.²⁸ Ilyen leveleket adtak a diákoknak már 1634-ben, aminek a nagykőrösi számadás-könyvekben találhatjuk nyomát. Az útra kelt segélykérő diákok ezzel igazolták magukat útjukon a gyülekezeteknél és pártfogóknál. A Rádaynéhoz írt segélykérő levélben bizalommal kérik a nagyasszonyt: „Midőn a kegyelmes Uristen a maga szent áldását megmutatta a Tekintetes Asszonynak, azért azon áldásnak avyag csak legkisebbik részecskéjét ne sajnálja Istennek bemutatni és ezen tövissek közé tétetett Pápai Rfta²⁹ Oskolának felségállítására fordíttatni, amely is az ő régi, jó, kegyes diákjaitul és táplálóitul megfosztván, kénytelenített az Isten háza szomorú sorsán és külső szükségein szánakozó híveket ez Rákosi János és Nagy András alázatos követei által megtalálni, midőn azért ezen gyámoltalan veteményes kertnek követi a többi adakozó hívek között a Tekintetes Asszonyt is megtalálják, méltóztassék őket venni jó szívvvel és általuk a megnevezett úr örökségéhez Istentől ingyen vett javaiból e mostani szűk időhöz képest tiszta szívből származott vidám és illendő alalmazkodással lenni ne tartsa kicsiny dolognak...”

²⁵ A kollégium 1752–1783 között működött kisgimnáziummá lefokozva.

²⁶ nyomdahiba lehet, helyesen: *Ivánczi*

²⁷ Ivánczi Jánosné Hágó Ilona végrendelete. Pápa, 1755. május 20. LISZKAY 1875. 80., DREL III. 62.e. Liszkay-gyűjtemény, nr. 212. Eredeti, hiteles. A 15 pontból álló végrendeletben a professzoroknak 2, a tógátus deákoknak 2, a neutralistáknak és a mendikánsoknak is 1–1 forintot hagyott. Fölhasználta: KIS 1896. 98. Az asszony jótékonykodását az 1981-es kollégium-történet nem említi.

²⁸ KIS 1896. 95–96. A supplicationalis patens a gyülekezetekre adományokat gyűjteni küldött deákok meghatalmazó nyílt levele volt.

²⁹ Rfta. = Reformáta = református

Az ilyen szupplikánsok³⁰ bejárták az egész országot és nemcsak kitűnő anekdotákat és új nótákat hoztak haza, hanem gyűjtöttek gabonát, pénzt az iskolának és szereztek maguknak emberismeretet, tapasztalatot, helyzetekben miként találják fel magukat, hogy érintkezzenek különböző állású, rangú és jellemű emberekkel. Ez a szupplikáció lényeges részét képezte a kollégiumi nevelésnek, mert ez valósággal az életre nevelt. Szereztek az ifjak az egész országra kiterjedő ismeretséget, összeköttetéseket; sajnos, hogy a modern világ ezt a szép szokást megszüntette az összes kollégiumokban.

1741-ben Komáromi Zsuzsánna hagyományoz kisebb összeget a pápai iskolatanítónak és a diákoknak.³¹ 1746-ban Gyulai Ferenc generálisné Bánffy Mária 40 forint segélyt küld a kollégiumnak.³²

Hogy mennyire szükség volt a támogatásra ebben a korszakban is, mutatja az a körülmény, hogy egy 1737-ből való kimutatás³³ szerint az iskola 100 növendéke közül 20 volt öregdiák, 53 a klasszista, 27 pedig szolga volt, aki abból élt, hogy a többieket kiszolgálta a bentlakásban. Ezek voltak, akik takarítottak, söpörtek, és pedig naponta kétszer kellett az iskolában minden szobát kisöpörni; ezek hordták a vizet, ezek fűtöttek be s szolgálataik fejében ingyen tanulhattak.

A női szemek meglátnak olyant, amilyent a férfiak nem vesznek észre. Ezért ad Kappanyos Istvánné Lukács Panna asszony 1748-ban „Isten anyaszentegyházához s annak szolgálóihoz viseltető buzgóságából... a nőtelen meszter számára egy abroszt, két asztalkeszkenőt, egy kendőt, két vánkoshéjjat, egy felsőlepedőt, egy alsó lepedőt”. (Dr. Tóth Endre adata a pápai református egyház számadáskönyvéből, 1748. márc. 18.)³⁴

³⁰ Szupplikáns: a kollégium számára természetbeni adományt és pénzt gyűjtő diák. A gyűjtésre aratás és szüret után került sor. A szupplikációról: TÓTH 1935. 5.

³¹ Komáromi Zsuzsanna végrendelete. Pápa, 1741. október 31. Vö. LISZKAY 1875. 88., DREL III. 62.e. Liskay-gyűjtemény, nr. 246., eredeti. A „deáki ifjúságnak” 10 forintot hagyott. Fölhasználta: KIS 1896. 98. A jótéteményt az 1981-es kollégiumtörténet már nem említi.

³² Komáromi József, Torkos Jakab pápai prédikátorok és Kun János kollégiumi professzor köszönő levele özvegy Gyulai Ferencnéhez. Pápa, 1746. március 19. Vö. LISZKAY 1875. 93., DREL III. 62.e. Liskay-gyűjtemény, nr. 264., eredeti, jelenleg lappang. Fölhasználta: KIS 1896. 98. Az 1981-es kollégiumtörténet nem említi.

³³ Series studentium scholae reformatorum Papensis. [Pápa, 1737 után.] DREL III. 62.e. Liskay-gyűjtemény, nr. 226., másolat. – A kimutatás évszám nélküli, Kis Ernő 1737-re, Thury Etele 1739-re datálta. LISZKAY 1875. 84., KIS 1896. 99., TRÓCSÁNYI 1981. 83. A névsort a kollégiumtörténetben a korszakot bemutató Trócsányi Zsolt is elemezte. Uo. 63. Közzétéve: KÖBLÖS 2006. 150–153.

³⁴ Az 1981-es kollégiumtörténet nem említi.

Azok a női szívek, amelyek oly csodás szépségű úrasztali terítőkkal ajándékozták meg a pápai gyülekezetet, íme gondoltak a szegény nőtlen tanárra is. Ezzel a Kappanyosné-féle adománnyal még egyszer találkozunk az 1761-iki jegyzőkönyvben, amelyben azt olvassuk, hogy mivel a professzor megházasodott, a végrendelező meghagyása szerint ez ágynemű neki többé nem jár, azért hozattassék be tőle.

1753-ban kapta az iskola és az egyház is egyik legnagyobb adományát, a Szondy-Kenessey alapítványt.³⁵ Szondy Zsuzsanna életének sok részlete nincs felderítve, azt sem tudjuk, hogy hol ismerkedett meg férjével, Kenessey István urammal.³⁶ Az egyik elbeszélés szerint losonci lelkészné volt, de férje Chernel Gábor vagy meghalt, vagy elvált tőle. Kenessey mint kuruc katona Losoncon is járt és akkor ismerkedett meg az özvegygel, és 1709. november 9-én el is vette feleségül. Szondy Zsuzsanna atyja Szondy János, anyja Séllyei Katalin volt és adataink szerint atyja Mezőlakon volt lelkész.³⁷ Hogy bizonyosan Pápa vidéki volt, azt megerősíti gyülekezetünk keresztelési anyakönyve, melyben dr. Tóth Endre közlése szerint 1703. december 13-án komának van bejegyezve. Minket azonban nem érdekelnek életének részletei. Csak annyit, hogy a papleány mindig megbecsülte és szerette egyházát. 1709-től 1734-ig férjével együtt 41-szer van bejegyezve komaasszonynak, ami bizonyítja, hogy hittestvéreit akkor is megbecsülte, amikor Kenessey Istvánnal való házassága révén nagy vagyon jutott a birtokába.

1752-ben kelt végrendeletében, férje intencióit követve, bőkezűen megemlékezik több más református iskola és egyház mellett a pápai gyülekezetről, melynek mindjárt az első pontban 10 ezer rénes³⁸ forintot hagyományozott.

³⁵ A Kenessey-Szondy alapítványt részletesen ismerteti: TRÓCSÁNYI 1981. 59–61. Kenessey István özvegye, Szondy Zsuzsanna (ekkor már gr. Eudemio Castiglione felesége) 1752. március 28-án végrendelezett, végrendeletét halála után, 1753. április 14-én nyitották fel és hajtották végre. Szondi Zsuzsanna végrendelete. Pápa, 1752. március 28. DREL III. 62.e. Liskay-gyűjtemény, nr. 303., kivonatos másolat.

³⁶ Kenessey István (1677–1750) jómódú dunántúli református birtokos köznemes, Veszprém vármegye másodalispánja és országgyűlési követe, dunántúli egyházkerületi főgondnok, a vallásügyi harcokban a protestánsok képviselője, 1744-től királyi tanácsos. Mezőlakon birtoka, Badacsonyan jelentős szőlője, Pápán és Szentgálon háza volt. Az 1715. évi országgyűlésen vallási ügyekben választmányi tag volt. 1709-ben vette el özv. Chernel Gáborné Szondy Zsuzsannát, akivel 1743-ban jelentős alapítványt tettek a debreceni, pápai és sárospataki kollégium számára. A hagyomány később lehetővé tette a Pápai Református Kollégium újjászervezését. Életéről és működéséről: PATAKY 1980. 366–367.

³⁷ Szondy János mezőlaki lelkészségének adatait a hiányos források miatt nem ismerjük. Nem tudjuk, hogy 1697–1708 között ki volt a lelkész. Vö. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 221., 629.

³⁸ rénes = rhénes, rhenusi = rajnai

Érdemes ezt a pontot bővebben megismerni. Ezzel az aranyigazsággal kezdi:³⁹
„Akármily hiten levő keresztyén embernek illendő az maga Religiojához úgy buzogni, hogy ahhoz való buzgóságát alamizsnálkodásával is megbizonyítsa. Annak okáért Isten ő szent felsége valamim vagyon, mindazt ingyen kegyelemből adván az én ideig való sáfárságom alá, nem lehet, hogy én is ő szent fölségének abból vissza ne adnék és a magam Helvetica Confessiön fundáltott⁴⁰ igaz vallásomon levő ekklézsiával, ennek hitbeli cselédeivel, oskoláival, tanítóival, tanítványaival, szegényeivel, megnyomorodott árváival, beteges öregeivel és gyámoltalan özvegyeivel (távol legyen a színmutatás!) az én ideig való sáfárságom alá bizott tulajdon magam keresményeimből jót ne tennék.”

A 10.000 forintos alapítványnak csak ötös kamatai⁴¹ kerültek kiosztásra. Az iskolamester kapott abból 60 forintot, két klasszikus praeceptor, kiket az öregdiákok közül alkalmasoknak ítél az eklézsia arra, hogy klasszist tanítsanak, 40 forintot. Ha valamely szegény, de jó reménységű deákok az öreg deákok közé subscribálnak,⁴² az ilyeneknek ruházatjuknak könnyebben lehető megszerzésekre fizetessék 25 forint. A neutralisták és mendikánsok kaptak 12 forintot, a külföldre menők 20 forintot. Ezenkívül a halála idején való iskolamestereknek hagyott 50 forintot, a neutrálistáknak 25 forintot, [a] deákoknak 50 forintot, mendikánsoknak 25 forintot.

Ép[p] akkor jött az a segítség, amikor legnagyobb volt a szükség, mert ebben az időben kellett kimenni az iskolának és az egyháznak Adásztevelre.⁴³

A Szondy-Kenessey alapítvány fennmaradt egész a világháborúig. Túlélte az I. Ferenc-féle devalvációt.⁴⁴ 1918-ban az agenciális kegyes alapítvány összege a pápai gondnokság — az Eőri Szabók, Gábor és Sándor; később Baranyay Zsigmond, majd Faragó János voltak itt a gondnokok — kezelése alatt 95.957 korona volt. Kamataiból a pápai gimnázium szegény tanulói köztartási segélyre 640 koronát, készpénzsegélyben 800 koronát kaptak.

³⁹ A végrendelet nyomtatásban is megjelent: *Szondy Susanna végrendelete*. Kinyomatta a Dunántuli Ref. Egyházkerület, Pápa, 1879. 23 p.

⁴⁰ étsd: helvét (református) valláson alapított

⁴¹ A 10 ezer rhénes forint tőkének 5%-os kamatairól van szó.

⁴² A subscribálás (aláírás) az iskolai törvények aláírását, a tógás diákok közé belépést jelentette, melyre a gimnáziumi latin osztályok elvégzése után került sor.

⁴³ A pápai reformátusok szabad vallásgyakorlata 1752-ben szűnt meg, 1783-ban állt helyre; ekkor tért vissza a kisgimnázium szintjére degradált kollégium ismét Pápára.

⁴⁴ A napóleoni háborúk alatt felhalmozott államadósság miatt 1811-ben a pénz értékét egyötödére csökkentették, ami a tőkésített alapítványokat megingatta.

Sajnos, mint a többi alapítványt, ezt is megsemmisítette a világháború. De ez nem ment fel bennünket az alól a kegyeletes kötelesség alól, hogy hálával ne említsük Szondy Zsuzsánna nevét, aki a legnehezebb időkben olyan jelentős összeggel nyúlt az iskolát fenntartópápai egyház hóna alá. Százával vannak azok a diákok, akiknek tanulását ez az alapítvány tette lehetővé.

Amikor visszatér a Türelmi rendelet kiadására az egyház és vele az iskola Tevelről Páparára, azonnal megkezdődnek a nők részéről is az iskola számára az adakozások. 1785-ben nemes Görzsönyi Katalin hagy a tanítóprofesszornak egy vetett ágyat.⁴⁵ Nagy dologban voltak akkor is a pápaiak. Templomot építettek, mindent újra kellett kezdeni, megfundálni.⁴⁶ Ennek a gyülekezetnek mindig kijutott, de azért nem csüggedt, hanem hozzá látott a munkához és Isten megsegítette. Az iskolához is egymás után jönnek az adományok. 1788-ban Tatay Imre és hitvese, Nagy Eszter és ennek nővére, Nagy Mária az iskolaépítésre 50 forintot ad;⁴⁷ 1790-ben Mórocza Sámuelné Oroszi Krisztina asszony 200 forintot ugyanerre a célra.⁴⁸ 1798-ban Antal Judit T.[ekintetes] Káldy Lajos úr özvegye 1000 forint alapítványt tesz, melynek kamatját a deákok beteg házára, kórházra adja.⁴⁹

1802-ben már érezteti hatását az 1797-iki egyházkerületi határozat. Ettől fogva⁵⁰ az egyházkerületé az iskola. Nemcsak Páparól, már vidékről is kap az iskola adományokat. Özv. Miklós Sámuelné Bóday Erzsébet Kisigmándról 400 forintos alapítványt tesz.⁵¹ Ugyanebben az évben özv. Horváth Györgyné

⁴⁵ Nemes Görzsönyi Katalin végrendelete. Pápa, 1785. szeptember 15. LISZKAY 1875. 160., DREL III. 62.e. Liskay-gyűjtemény, nr. 500., eredeti. Az 1981-es kollégiumtörténet nem említi. (Az asszony végrendeletében a pápai egyháznak is hagyott 25 forintot.)

⁴⁶ A református ótemplom 1783–1784-ben épült. TÓTH 1930. 1., 10.

⁴⁷ Tatay Imre és felesége, Nagy Eszter és annak testvére, Nagy Mária alapítványa. Pápa, 1788. április 6. LISZKAY 1875. 165., DREL III. 62.e. Liskay-gyűjtemény, nr. 519.a., eredeti. Az 1981-es iskolatörténet nem említi

⁴⁸ Mórocza Sámuel és felesége, Oroszy Krisztina adománylevele. Alsóörs, 1790. május 6. LISZKAY 1875. 167., DREL III. 62.e. Liskay-gyűjtemény, nr. 527., eredeti. A házastárs tulajdonképpen követelését (Tósoki Mihály tótvázsonyi lakosnál kamaton lévő 200 forint tőkáját) engedte át a kollégiumnak. Az 1981-es iskolatörténet nem említi.

⁴⁹ A kollégium intézményei közül a kórházat az 1844-ben létesített Jótékony Egylet szervezte meg. A beteg diákokat 1845-től Pserhofer Sámuel (1802–1879) izraelita orvos gyógyította. KRÁNITZ 2001. 140.

⁵⁰ t. i. 1797-től

⁵¹ Özvegy Miklós Sámuelné Bóday Erzsébet családi alapítványa. Pápa, 1802. május 24. LISZKAY 1875. 180., DREL III. 62.e. Liskay-gyűjtemény, nr. 583., hiteles másolat. Az alapítólevél szövegének másolata olvasható: DREL I. 6. „A Pápai Collegium Fundatzióinak Laistroma”, 1819. XI. sz. (17–18. p.). A pápai alapítványtevő a Kisigmándon élő Bóday családbeliek számára

Lévay Zsuzsánna 10 forintot hagy az iskolának,⁵² ugyanennyit hagy 1803-ban Soós Zsuzsánna özv. Szentgyörgyvölgyi Sámuelné.⁵³

A kömlödi Pázmándy családból, amely sok vezetőt adott az egyházkerületnek, özv. Pázmándy Sándorné szül. bőcsföldi Takó Erzsébet 1000 forint alapítványt tesz 1796-ban,⁵⁴ 1810-ben özv. Pázmándy Jánosné a tógátus ifjak számára tesz 1000 forintos alapítványt.⁵⁵ Markó Zsuzsánna 1807-ben 100 forint, Botos Boka Erzsébet férjezett Balogh Istvánné 1814-ben 500 forint alapítványt tesz.⁵⁶

A főiskola egyik legnagyobb tanára, később dunántúli püspök, Tóth Ferenc⁵⁷ mindent elkövet, hogy a romjaiból feléledt iskola anyagilag is megalapoztassék. 1823-ban így ír egyik táblabíró s vicecuratorhoz:⁵⁸ „*Mint néhai Páli Erzsébet testamentum curatora ne feledkezzen meg a kollégiumról, a kezére bízott szabad dispositioja⁵⁹ alatt levő summákból adjon.*”

Az ő ügybuzgalmának, sok utánjárásának, fáradhatatlan levelezésének és bizonyára az Isten színe előtt, a titkos kamrában való gyakori egyedüllétnek az eredménye, hogy Torkos Menyhért özvegye, Roboz Zsófia asszonyság 10.000 forintot hagyományozott a kollégiumnak.⁶⁰ Nemsokára pedig még nagyobb öröm éri az iskoláért éjjel-nappal dolgozó püspököt: Kazay Gábor⁶¹

létesítette az alapítványt. Az alapítvány éves kamatát (24 forintot) a kisigmándi Boday család 2 Pápán tanuló tagja kaphatta. A jótékonykodást az 1981-es kollégiumtörténet nem említi.

⁵² Özvegy Horváth Györgyné Lévay Zsuzsanna végrendelete. Pápa, 1802. november 8. LISZKAY 1875. 181., DREL III. 62.e. Liskay-gyűjtemény, nr. 586.a., eredeti. Az 1981-es kollégiumtörténet nem említi.

⁵³ Soós Pál Veszprém vármegyei esküdt összeírása özv. Szentgyörgyi Sámuelné néhai Soos Zsuzsanna hagyatékáról. Pápa, 1803. december 4. LISZKAY 1875. 182., DREL III. 62.e. Liskay-gyűjtemény, nr. 592.a., eredeti. A hozzá tartozó másik irat (592.b.) Tóth Ferenc rektor-professzor elismervénye a 10 forint átvételéről és kollégiumi pénztárba helyezéséről. Pápa, 1803. december 11.

⁵⁴ A Liskay-jegyzékben nem szerepel. LISZKAY 1875. 173–174. Az 1981-es kollégiumtörténet sem említi.

⁵⁵ A Liskay-jegyzékben nem szerepel. LISZKAY 1875. 208. Az 1981-es kollégiumtörténet sem említi.

⁵⁶ A Liskay-jegyzékben nem szerepel. LISZKAY 1875. Az 1981-es kollégiumtörténet sem említi.

⁵⁷ Tóth Ferenc (Vörösberény, 1768. november 19. –Pápa, 1844. szeptember 2.) egyháztörténész, egyházi író; 1801-től a pápai református teológiai akadémia tanára, 1827–1844 között dunántúli püspök. VARGA 1998. 515.

⁵⁸ vicecurator (latin) = segédgondnok,

⁵⁹ dispositio (latin) = elhatározás

⁶⁰ Az 1981-es kollégiumtörténet nem említi.

⁶¹ Kazay Gábor (1760–1840) köznemes birtokos, táblabíró többször könyvadománnyal is gyarapította a kollégium könyvtárát. A tótvázsonyi egyháznak is egyik „oszlopa” volt. HUDI

tótvázsonyi földbirtokos és neje, Oroszy Júlia⁶² egy tanszéket alapítanak a bölcsészeti tudományok tanítására és erre a célra 25 ezer forintot adományoznak.⁶³ Tóth Ferenc örömeiben még verset is írt, melyben így emlékezett meg a nevezetes eseményről:⁶⁴

*Oszlopot emeltünk, mely ércoszlopnál tartósabb,
És az egyiptom minden piramisánál magasabb,
Melyet sem a régiség, sem tűz és a mostoha
S mindent lerontó idő meg nem emészthet soha.
Jöhetsz utolsó órája, jöhetsz már életünknek,
Lelkünk él ott, de élni kell e földön is nevünknek.
Ugy van, míg csak tanítatik Pápán filozófia.
Élni fog Kazay Gábor és Oroszi Júlia.*

Valóságos élmény olvasni azokat a leveleket, melyeket a nagy terveket szövő Tóth Ferenc és a nagyműveltségű Kazay Gábor váltanak egymással.⁶⁵ A kollégium szeretetében összedobbant a szívük és mély barátság fejlődött ki köztük. Tóth Ferenc minden levélben megkérdezi, hogy mit csinál a Tekintetes Nagyasszonyság a virágaival. Kazayné t. i. messze földön híres volt a virágtenyésztéséről. Főleg a szekfüi voltak egész Dunántúl híresek. A festő, aki

2009. 16., 83., 147. A vallásbölcseletben a konzervatív irányvonalat képviselte. Mint az egyházkerület helyettes főgondnokának, neki is fontos szerepe volt abban, hogy hegelianus Tarczy Lajos csak rövid ideig tanított filozófiát. A támadások keresztútjába kerülve, inkább a természettudomány oktatását vállalta. Erről: TRÓCSÁNYI 1981. 178.

⁶² A Tótvázsonyban is birtokos Oroszy családból származó Oroszy Julianna (1766–1842) előbb Pálóczi Horváth Ádám földmérő, költő felesége volt, akitől elvált. Művelt köznemes asszony volt, pártolta az irodalmat, Kazinczy Ferencsel is levelezett. HUDI 2009. 147.

⁶³ Első nagy jótéteményük 1817-ben történt. 1817. szeptember 4-én kelt közös végrendeletükben 10.000 [váltó]forintot hagytak a kollégiumra. A *Kazayana Fundatio* kamatából a professzorok, praeceptorok fizetését egészítették ki, a családból származó, továbbá az itt tanuló, arra érdemes diákok szegény diákok tanulását, a seniorok külföldi továbbtanulását segítették. DREL I. „A Pápai Collegium Fundatzióinak Laistroma”, 1819. XLV. Szám (44–46. p.). Az összeget 1832-ben 10.000 ezüstforintra (= 25.000 váltóforintra) emelték azzal a szándékkal, hogy annak kamatából egy „Professori Kathedrát” tudjon „Pápai Collegiumunk (...) megfundálni.” Tóth Ferenc püspök köszönő levele Kazay Gábornak. Pápa, 1832. december 19. (Fogalmazat.) DREKK O.675.d. Tóth Ferenc „Püspöki magános Protocolluma”, 1832. 281.

⁶⁴ Tóth Ferenc második köszönő levele Kazay Gábornak. Pápa, 1833. január 25. (Kivonatos fogalmazat.) DREKK O.675.d. Tóth Ferenc „Püspöki magános Protocolluma”, 1833. 284–285. A püspök a verset akkor írta, amikor az alapítólevelet január 25-én kézhez vette. Ezzel kapcsolatban feljegyzete: „...ennek végére, mint a[z] Uri Háznak régi barátja, ezen Verseket irtam”.

⁶⁵ Az egyházkerületi nagykönyvtárban található levelekről tájékoztat: SZABÓ 1987.

őt a főiskola számára megörökítette, kedvelt szekfűivel együtt hagyta reánk arcvonásait. Mintha Takáts Sándor valamelyik XVI. századbeli nagyasszonyát látnánk magunk előtt, aki virághagymákat és gyümölcsfajtákról ojtó ágakat kér kertje számára. Mennyi áldott honleányi buzgóság, puritán szorgalom, verejték és sokszor könny van beépítve a kollégium 400 éves történetébe!

Kazayné Oroszi Julia nagyasszonyék ez adománya óta 100 év telt el. Azóta a főiskola megizmosodott. Pártfogói is megszorodtak.⁶⁶ Az 1918-ban számon tartott 136 alapítvány közül 30-at vagy magános, vagy férjnél levő nők tettek. Voltak, akik egyszerűen hitbuzgóságuknak akartak csak kifejezést adni, ilyenek voltak Aebersold Leopoldina, a svájci származású nyelvtanárnő, aki 480 pengőt adományozott a Theologiai Internátusnak, dr. Adorján Gyuláné Kluge Alice, aki 300, Antal Istvánné Csepely Anna 168, Baditz Imréné Kenessey Katalin, aki 3360, Cseh Gyuláné Szabó Mária 13.343, Fa Pálné Marcza Mária 4000, Fülöp József és Monovics Julianna Császárról 1000, Gueth Katalin 800, Hangyás Lászlóné Gálffy Rózsai, aki 5000, Kerkapoly Eszter Ágnes 800, Kovács Gáborné Györke Mária 2000, Kőszeghy Józsené, özvegy Mészáros Lajosné Rostos Anna, Rupprecht Taszilóné 2000, özv. Stefanek Jánosné 1000, özv. Veress Endréné 20.000 koronás alapítványt tettek.

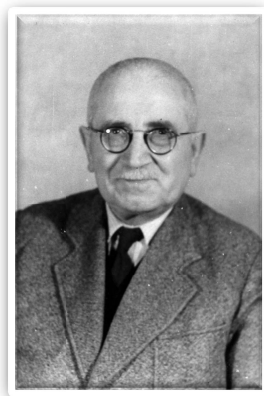
Voltak, akik valamely drága kedvesük emlékét akarták ily módon megörökíteni. Elhunyt gyermekük, vagy a háborúban elesett fiúk emlékére alapítványt tettek: Csajtay Máténé Szenes Apollónia, Csomasz Gyuláné Aranylábi Mariska, Dömötör Lajosné, Galamb Józsefné Lázár Laura, Győry Jánosné, Kis Tivadarné, Kondor Emilné, Parragh Dezsőné Czuczor Borbála, Pati Nagy Sándorné, özv. Seregély Béláné, Szenczy Ferencné, dr. Tarczy Zoltánné, Zakots Istvánné Szilvássy Zsófia.

Volt, aki férje nevét örökítette meg: Kecskés Dezsőné Torcsy Mária; volt, aki elhunyt feleségére gondolt: dr. Lázár Andor felesége, szül. Telegdi Róth Mária nevére tett nagyobb alapítványt. Kristóffy Gyuláné Mező Hermin az édesapja, Máday Izidorné Nagy Linda szülei emlékezetére tett alapítványt. Volt, aki családtagjaira gondolt és azok jövődjét tanulását könnyítette meg, mint Horváth Mihályné Szikszay Zsófia, aki 1891-ben 6224 koronát adományozott. Hány könnyet letöröltek, hány szegény diáknak könnyítették meg a tanulhatást.

⁶⁶ A különféle alapítványok iratai megtalálhatók: DREL I. 5. A Gazdasági tanács iratai. Alapítványi iratok 1834–1944.

Mindezek az alapítványok pénzünk leromlása következtében nagyrészt megsemmisültek. De mi nem vagyunk a meghátrálás emberei. Isten eltemeti munkásait, de folytatja munkáját. Hiszünk egyházunk és hiszünk a kollégium jövőjében és ezért tudjuk, hogy jönnek ezután is férfiak és nők is segítségünkre. Pápa ma is a szegények iskolája. A tanulók segélyezésén kívül egyéb szükségletei is kielégítésre várnak. Nem említettem eddig azokat a nőket, akik [az] idők folyamán az iskolának könyveket adományoztak. Özvegy Gózon Istvánné Sátor Judit asszony sok értékes könyvet adott a XIX. század elején, özv. Kerkapoly Károlyné férje, a nagynevű volt pápai tanár, később miniszter egész könyvtárát, gyönyörű tölgyfa szekrénnel együtt adományozta mintegy 2000 kötetben a könyvtárnak.⁶⁷

A szükségletek ma még nagyobbak minden téren, mint máskor, mert az élet is megváltozott. De az a nagyszerű, hogy az isten nem változott meg, és ő ma is irányítja és kormányozza az emberi lelkeket. Az Ő nevére térjen dicsőség, tisztesség és hálaadás minden jóért, amit ez az intézet női lelkekből a múltban kapott és Őrá bízunk a jövőt, hogy az is Őt dicsőítse. Soli Deo gloria!

Pongrácz József
1885–1963

⁶⁷ Kerkapoly Károly (Szentgál, 1824. máj. 13. – Bp., 1891. dec. 31.) politikus, közgazdász, egyetemi tanár, pénzügyminiszter, az MTA levelező tagja (1859). Az abszolutizmus idején Pápán csak a tanításnak és a tudománynak élt. Bölcséleti munkái Hegel, közgazdasági tanulmányai Smith és Ricardo hatását mutatják.

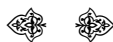
RÖVIDÍTÉSEK

AP	= Acta Papensia
DPL	= Dunántúli Protestáns Lap
PH	= Pápai Hírlap
DREL	= Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára
DREKK	= Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtára, Kézirattár
PL	= Pápai Lapok

IRODALOM

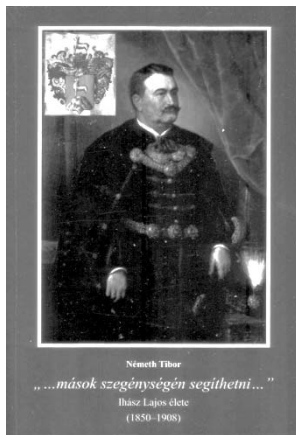
- BORSOS 1892 = BORSOS István: A pápai ev. ref. főiskolai képzőtársulat története 1841–1891. Pápa, 1892.
- HUDI 2009 = HUDI József: Könyv és társadalom. Könyvkultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében. Bp., 2009.
- KEVEHÁZI 2011 = KEVEHÁZI László (főszerk.): A reformációtól – napjainkig. Evangélikus gyülekezete, egyházmegyék, kerületek a Dunántúlon I–II. Kiadja a nyugati (Dunántúli) Evangélikus Egyházkerület. H. n. [Győr], 2011.
- KIS 1896 = KIS Ernő: A dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai főiskolájának története 1531–1895. Pápa, 1896.
- KÖBLÖS 2006 = KÖBLÖS József (szerk.): A pápai református kollégium diákjai 1585–1861. Pápa, 2006. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések, 9.)
- KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009 = A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai I. 1526–1760. Pápa, 2009. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések, 10.)
- KRÁNITZ 2001 = KRÁNITZ Zsolt: „Oh, fájdalom!” A pápai kollégiumi Jótékony Egylet története (1844–1858). = AP 1 (2001) 3–4. sz. 135–149.
- LISZKAY 1875 = LISZKAY József: A pápai evang. reform. egyház levéltára 1510–1811. Pápa, 1875.
- NÁDASDY 1981 = NÁDASDY Lajos: A pápai kőszínház története (1817–1931). Veszprém, 1981. (Horizont Közművelődési Kiskönyvtár, 5.)
- PATAKY 1980 = PATAKY László: Ráday Pál és Kenessey István levelezése. = Ráday Pál 1677–1733. Előadások és tanulmányok születésének 300. évfordulójára. Szerk.: Esze Tamás. Bp., 365–391.
- PETRIK 2010 = PETRIK Iván (szerk.): Memoriae commendamus/Emlékezetül adjuk. Válogatás Pápa város történetének forrásaiból. Pápa, 2010. (A Pápai Levéltár kiadványai, I.)
- PÓTOR 2000 = PÓTOR Imre: Dr. Tóth Ferenc az egyházépítő professzor különös tekintettel dunántúli szolgálatára. Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa, 2000. (Pápai Eperfa Könyvek, 1.)
- SZABÓ 1913 = SZABÓ Imre: A pápai ref. főiskolai ifjusági képzőtársulat története 1891–1912. Pápa, 1913.
- SZABÓ 1987 = SZABÓ György: A Dunántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Pápa) kéziratkatalógusa. 1850 előtti kéziratok. Országos Széchényi Könyvtár, 1987.

- TÓTH 1808 = TÓTH Ferenc: A' pápai reformáta szent ekklesiának rövid históriája, melyet a' reformatziótól fogva mái időkig le-hozva meg-írt – -. Pápa, 1808.
- TÓTH 1927 = TÓTH Endre: A Pápai református egyházmegye története. I. Pápa, 1927.
- TÓTH 1930 = TÓTH Endre: A pápai református templom története 1785. óta és az építendő új templom. Pápa, 1930.
- TÓTH 1935 = TÓTH Endre: A legáció. Eredete, története és helyzete, különös tekintettel Dunántúlra. Pápa, 1935.
- TÓTH 1941 = TÓTH Endre: A pápai református egyház története. Pápa, 1941.
- TRÓCSÁNYI 1981 = TRÓCSÁNYI Zsolt (szerk.): A pápai kollégium története. Bp., 1981.
- VARGA 1998 = VARGA Béla (főszerk.): Veszprém megyei életrajzi lexikon. Veszprém, 1998.
- ZOVÁNYI 1977 = ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. javított és bővített kiadás. Szerk.: Ladányi Sándor. Bp., 1977.

❖ Szemle ❖

NÉMETH Tibor: „...mások szegénységén segíthetni...” *Ihász Lajos élete (1850–1908)*. Kiadja a Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 2012. 299 p.

Magyarországon a gazdasági-politikai rendszer-váltással párhuzamosan ismét fellendült a helytörténetkutatás, amely Veszprém megyében is komoly eredményeket mutathat fel: történeti folyóiratok születtek, a legtöbb település megírta történeti monográfiáját. A megyének, egyes városoknak új életrajzi lexikona készült. A hagyományápolást, a múlt értékeinek feltárását számos 1990 után alakult egyesület is feladatának tekinti. Bár a városszépítő és honismereti egyesületek tagjainak zöme az idősebb korosztályhoz tartozik, a fiatalabb nemzedék tagjai is érdeklődnek a helyi múlt története iránt. Ezt bizonyítja a

Bakonytamásiban nevelkedett és Szegeden élő Németh Tibor könyvtáros, aki monográfiát szentelt szülőfaluja egykori birtokosának, Ihász Lajosnak. A kötet megjelenését Bakonytamási Község Önkormányzata, a Jókay Család Alapítványa, a Nyugati (Dunántúli) Evangélikus Egyházkerület, a Nyugat-Magyarországi Egyetem Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Karának Hallgatói Önkormányzata és dr. Kovács Zoltán Veszprém megyei kormány megbízott anyagi támogatása tette lehetővé. A kéziratot Ács Anna, Németh Szabolcs és Szócs Tibor lektorálta.

A bevezetőből megtudjuk, hogy a 2008-ban, Ihász halálának centenáriumiára készült tanulmány képezte a könyv alapját, melyet az elmúlt években szorgos, szerteágazó kutatómunkával egészített ki a szerző. Az elvégzett munka nagyságát jól mutatja a 61 tételből álló irodalomjegyzék és a főként levéltári és sajtóforrásokot tartalmazó rövidítésjegyzék (197–201.), amely az egyházközségi, egyházmegyei, egyházkerületi, továbbá a megyei és országos levéltári forrásokat egyaránt tartalmazza. A forrásokról készült, betűk, illetve betűk és évszám kombinációjából álló rövidítések, melyekkel a lábjegyzetekben találkozunk, kicsit meg is nehezítik az olvasó dolgát.

A szerző a különféle gyűjteményeket fölkeresve Bakonytamási mellett megfordult Ajkán, Balatonfüreden, Budapesten, Pápán, Sopronban, Szentantalfán, Tatán, Veszprémben, sőt, még még Bécsből is beszerzett levéltári ada-

tokat. Munkáját megkönnyítette, hogy a budapesti és pápai hírlapok, ill. számos kiadvány (pl. a főrendiházi naplók és iratok) már digitális változatban is hozzáférhetőek.

A Mészáros Tamás evangélikus egyházkerületi felügyelő ajánlásával kezdődő, német és angol nyelvű összefoglalóval záródó kötet műfajilag két elkülönülő fő részből áll: nagyobb részét az életrajzi fejezetek teszik ki, melyeket Függelék egészít ki. A Függelékben Ihász Lajos beszédeit és leveleit, a vele kapcsolatos újságcikkeket, levéltári és egyéb szövegeket olvashatunk és a vázlatos Ihász- és Jókay-családfát is tanulmányozhatjuk. (Ezeket jó lett volna szabályosan, s nem nyilakkal megrajzoltatni.) A rezümék után gazdag és jó minőségű fotóillusztrációk (265–299.) zárják a kötetet. A fotók egy részét közgyűjtemények (Laczkó Dezső Múzeum, OSzK, Petőfi Irodalmi Múzeum), másik részét magánszemélyek őrzik. A kiadványokban már közzétett fotókat is feltárta és hasznosította a szerző.

Az életrajz legfontosabb eseményeit már a feldolgozás elején olvasható kronológiai vázlatban megismerjük; ezt követően önálló hosszabb fejezet foglalkozik a magánemberrel, több fejezet a közéleti férfiúval: az evangélikus egyház tisztségviselőjével és jótevőjével (gyülekezeti felügyelő volt Ajkán, Bakonytamásiban, majd egyházmegyei, végül egyházkerületi felügyelőnek is megválasztották); a gazdálkodóval, a mecénással és jótékonykodóval; a politikussal (a vármegyei törvényhatósági bizottsági taggal és a főrendiház tagjával). A közéleti áttekintést magánéleti fejezetek zárják, melyek utolsó éveit, halálát, temetését és emlékezetét idézik.

A fejezetek logikusan épülnek egymásra, bár akadnak átfedések is: a magánembert bemutató fejezetben olvashatunk a család ingatlanairól; *A mezőgazdaság világában* c. fejezetben pedig a gazdálkodásról, a gazdálkodóról és a „földesúrról”. Talán jobb lett volna az utóbbi fejezetet és az utolsó éveket bemutató önálló fejezetet is *A magánember* c. fejezetbe illeszteni.

A biográfia-íróra köztudottan több veszély is leselkedik: egy filantróp közéleti személyiséggel megismerkedve fönnáll az eszményítés veszélye, különösen akkor, ha kevés a belső világára, intim szférájára vonatkozó megbízható forrás. Ha pl. nem vezetett naplót, nem írt visszaemlékezést, a sajtóban róla kialakított kép pedig egyoldalúan pozitív. Veszélyt jelenthet az is, hogy a személyiség egyedi vonásainak feltárása helyett az író jól bevált, hatásos sablonokat alkalmaz. Jókai kortársát és rokonát könnyen lehet romantikus hősnek ábrázolni, ahogy Eötvös Károly tette ezt a főhős édesapjával, Ihász Imrével és annak testvérével, Ihász Dániellel. Előbbi a birtokát gyarapító, „nemzeti ügyeinkért” lelkesedő művelt igaz magyar úr típusát testesítette meg számára; utóbbi a szabadságharc hőst, Kossuth hívét, haláláig barátját és harcostársát, az „agg bujdosót”.

Németh Tibor – Eötvöstől eltérően – tárgyilagosan mutatja be Ihász Lajos származását, családját, neveltetését, egész pályáját. A család őse, a Győr megyei Gyömörén élő Ihász Boldizsár 1631-ben II. Ferdinándtól kapott nemességet. Utódai közül többen kisebb birtokot szereztek és Felpécen, illetve Nagydémen telepedtek le. Ihász Lajos nagyapja, Ihász Sándor közbirtokosként a köznemesség alsó rétegéhez tartozott. A következő két generáció képviselői már a nagybirtokos köznemesek közé sorolhatók.

Ihász Lajos édesapja, Ihász Imre a nagy birtokszerzők közé tartozott. Feltételezhető, hogy a házasságát is a felemelkedés eszközének tekinthette. A nemesi hagyományoktól eltérően ugyanis 1840-ben jómódú soproni polgárlányt, Artner Katalin Karolinát, Artner Lajos ügyvéd lányát vette feleségül. Egyetlen gyermekük, Ihász Lajos 1850. június 12-én már a családi birtokon, Hathalom pusztán született, Bakonytamásiban, az evangélikus templomban keresztelték.¹ Szülei gondosan nevelték, taníttatásáról is gondoskodtak. A gimnáziumot Sopronban és Pápán végezte, 1868–1870 között a pápai és pozsonyi jogakadémián két évig tanult, majd ezt követően a magyaróvári gazdasági intézetet végezte el, gazdasz oklevelét 1873-ban kapta kézhez. Ekkor vette át édesapjától a lőrintei gazdaság irányítását. 1875-ben megnősült: a szépségéről messze földön híres Perczel Erzsébetet vette feleségül. Házasságuk azonban zátonyra futott: gyermekük nem született, az asszony pedig hűtlenné vált (megszökött Mayer Lajos lőrintei gazdasági gyakornokkal). Miután 1889-ben elváltak, Ihász ifjúkori szerelmét, Jókay Etelkát vette feleségül, és 1889–1903 között Hathalomra tette át székhelyét (azután ismét Lőrintén éltek). Azonban második házassága is gyermektelen maradt. Etelka testvérének, Jókay Móricnak korán árvaságra jutott Miklós nevű fia lett 1898-tól fogadott gyermekük. A gazdaságot és a család nevét is ő vitte tovább, amikor végrendeleti örökösként felvette a dr. Jókay-Ihász Miklós (1892–1945) nevet. (Gyámapjához hasonlóan ő is szép közéleti karriert futott be. Működésének feltárása szintén megérdemelné egy monográfiát.)

Szerelmük történetét, érzelmi életüknek egyes rezdüléseit elsősorban Peti Józsefné született Váli Mari (1840–1915) naplófeljegyzéseiből ismerjük meg, aki évezedeken át Pápáról figyelte az eseményeket, mígnem idős korában náluk talált menedéket. Mint író, bevallottan elfogult volt, hiszen kezdettől pártolta Ihász Lajos és Jókay Etelka házasságát. Jó érzékre vall, hogy Németh Tibor nem elégedett meg Váli Mari 1955-ben kiadott naplójával, hanem a Pápai Református Nagykönyvtár Kézirattárában őrzött összes kötetet átnézte és felhasználta. A nyomtatásban kiadott szövegeket ugyanis úgy válogatták, hogy a Jókai-vonatkozások legyenek előtérben – a helyi viszonyokat, eseményeket tárgyaló részeket a szerkesztő egyszerűen kihagyta a kötetből. A sze-

¹ Voyta Adolf e számunkban közölt visszaemlékezésében arra is utal, hogy a közhíresztelés szerint Ihász Imrének sem volt saját gyereke, „Lina néni” mástól lett terhes.

mélyes kapcsolatok rekonstruálásához a Váli-napló mellett korabeli leveleket, Gyurácz Ferenc pápai evangélikus lelkész-püspök naplójegyzeteit szintén jól hasznosította.

A protestáns sajtó egyhelyütt azt írta, hogy gyermeke nem lévén, egyháznak élt – Németh Tibor jó stílusban megírt könyve bizonyítja, hogy az egyházi tisztségviselés és jótékonykodás csak egyik fejezete volt közéleti ténykedésének, hiszen fiatal korától részt vett a vármegyei politika formálásában, a társasági életben, kulturális és gazdasági egyletek szervezésében és vezetésében. Lőrintei, majd hathalmi kastélya a környék kaszinójaként működött. A helyi, vármegyei, egyházkerületi és országos közügyek egyaránt foglalkoztatták. Nemcsak mintagazda volt, aki a hazai és nemzetközi piacra termelt, hanem olyan gazdász, aki a vidék és az ország felemelkedését is fontosnak tartotta. Gazdálkodásáról rendszeresen beszámolt a szaklapoknak; hírlapi cikkeiben, felszólalásaiban a korszerű és hatékony gazdálkodás módszereit népszerűsítette. Rövid betegeskedés után, élete teljében, szív- és vesebajban hunyt el Lőrintén 1908. december 6-án. Hathalom pusztán, az 1869-ben használatba vett családi sírboltba temették.

Jórészt a forrásadottságokkal (a családi és személyes iratok hiányával) magyarázható, hogy a monográfiája egyes fejezetei eltérő mélységűek. Keveset tudunk meg a felmenőkről, holott a vármegyei nemességi iratok lehetővé tették volna a leszármazási rend tisztázását és egy részletesebb leszármazási tábla elkészítését. A kutatás itt választ adhatott volna arra a kérdésre, hogy a család ezen ága mikor és mi módon (iskoláztatás, házassági stratégia, stb.) kezdett kiemelkedni a kisnemesség sorából. Csak annyi bizonyos, hogy Ihász Lajos dédapja bérlő (árendátor), nagyapja kisbirtokos volt Nagydémen, édesapja pedig képzett emberként már „emelkedő pályán” helyezhető el. Míg az életpálya egyes szakaszairól sokat megtudunk, a gazdaságról és a gazdálkodóról viszonylag kevés ismeretet szerezhetünk. A szerző a korabeli szóhasználatot átvéve, a hasonló nagyságú hathalmi és lőrintei gazdaságot is uradalomnak tekinti; a magyar agrártörténetben két, egyenként mintegy 2300 holdas nagyságú birtokot nem szokás uradalomnak nevezni. Nem ismerjük a birtokigazgatás szervezetét, pedig az eredményes gazdálkodás fontos tényezőjének számít. Mivel a tulajdonos az egyházkerületi gyámpénztár világi elnökeként (1890–1899), zalai egyházmegyei felügyelőként (1891–1899), majd egyházkerületi főfelügyelőként (1899–1908), felsőházi tagként (1901–1908) sokat utazott, a birtokigazgatást másokra kellett bízni. Az alkalmazott szakemberek közül csupán a gazdasági gyakornok került szóba – mint láttuk, nem a gazdálkodás kapcsán. Apósáról, Jókay Károlyról (1814–1902) tudjuk, hogy főborásza és szőlősgazdája volt. Erdőkerülője egy fotón tűnik fel 1903-ból.

Az életrajzi és gazdálkodási fejezetekből megismerjük a nagybirtokosi életkörülményeket: a kúria átalakításával kialakított lőrintei kastélyt és a

tekintélyes hathalmi úrilakot, azok lakóit, vendégeit (köztük az idős Jókai Mórt és ifjú feleségét, Nagy Bellát; Hegedüs Sándor kereskedelmi minisztert és feleségét, Jókay Jolánt); Ihász Lajos kedvenc időtöltését: hazai és külföldi (bécsi, berlini, párizsi, londoni) utazásait, fürdői látogatásait és az évről évre vissza-visszatérő nagy vadászatokat. Ihász és Jókai kapcsolatát a Petőfi Irodalmi Múzeumban fennmaradt levelezésük kitűnő elemzésével mutatja be a szerző.

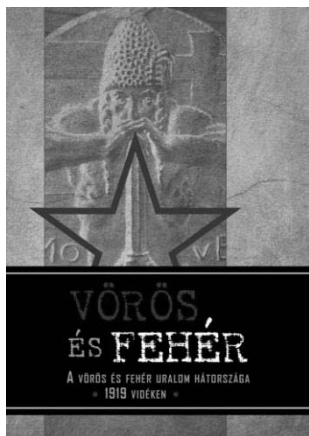
Érdemes lett volna nagyobb teret szentelni második feleségének, a művelt, több nyelven beszélő Jókay Etelkának (1852–1939), aki hű társa volt a mindennapi küzdelmekben. Hosszú özvegysége idején mindkét birtok haszonélvezete őt illette, ezért a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület csak halála után jutott a végrendeletileg ráhagyott lőrintei birtok teljes tulajdonába. Az egyház a nagy jótéteményt csak rövid ideig élvezhette: az 1945-ös földreform során a nagybirtokot felosztották.

Németh Tibor színvonalas, hiánypótló biográfiája egy feledésbe merült országos jelentőségű életművet tett újra ismertté. Műve nemcsak a helytörténetet, hanem Veszprém megye és a Nyugati (Dunántúli) Evangélikus Egyházkerület történetét, sőt, a Jókai-vonatkozások révén a magyar irodalomtörténetet, Hegedüs Sándor kapcsolatainak bemutatásával pedig a magyar politikatörténetet is gazdagítja.

HUDI JÓZSEF

Vörös és fehér. A vörös és fehér uralom hátországa – 1919 vidéken. Szerkesztette Nagy Szabolcs. A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, Veszprém 2013. 112 p.

A Veszprém Megyei Levéltár 2012 márciusában rendezte meg „*A vörös és fehér uralom hátországa – 1919 vidéken*” című tudományos konferenciát, amelynek előadásai egy kivételével az idén láttak napvilágot. Bár a téma fontosságát, jelentőségét nem szükséges külön hangsúlyozni, mégis meglepő, hogy a hazai történettudomány – miként ezt a tanulmányok historiográfiai megjegyzései is megerősítik – korántsem dolgozta fel kellő részletességgel ennek a sorsfordító időszaknak a történetét. Különösen igaz ez a vidéki események feltárására. A kötet bevezetője, és valamennyi szerző hangsúlyozza, hogy 1990 előtt erősen átideologizált munkák születtek a témában, amelyek alig feleltek meg a történettudomány kritériumainak. A rendszerváltozás után pedig jelentősen megcsappant az érdeklődés a kérdés iránt. A kötet tanulmányaiban alig több mint fél tucat az elmúlt 23 évben született publikációra hivatkoznak, és a legnagyobb jószándékkal sem lehetne ezt a kört jelentősen bővíteni.

Már csak emiatt is különös érdeklődésre tarthat számot a kötet, amelynek elsődleges célja, hogy a háború utáni évek (kiemelten az 1919-es év) vidéki eseményeit alapos forrásfeltárás révén árnyaltan, elemzően mutassa be. A kötetben megjelent hét tanulmány természetesen nem ad az egész országra vonatkoztatható átfogó képet. Az írások karakteresen az ország két régióját érintik: Kelet-Magyarországot (az egyszerűség kedvéért most ideértve Diósgyórt és Miskolcot), valamint a Dunántúl egyes részeit (Veszprém, Sopron). A két régióban jellemzően máshogyan peregtek az események, hiszen keleten a vörös és fehér uralom mellett másik súlyos tényezőként a megszálló román (és cseh) hadsereggel is számolni kellett (igaz, ebből később kijutott Veszprémnek is, de csak korlátozott mértékben²), és az első proletárdiktatúra időtartama nagyjából egy hónapra korlátozódott.

A kötetben olvasható tanulmányok tehát elsősorban az 1919-es évre koncentrálnak, bár sok esetben nyilván ki kellett tekinteni az utána következő évekre is. A kötet írásainak tematikája ezen túlmenően meglehetősen változatos, amit elsősorban annak tudhatunk be, hogy egyelőre bőven van feldolgozni való a kérdéssel kapcsolatban, azaz nem alakulhatott még ki a kutatáson belül egy-egy olyan karakteres irány, amelyre egy konferencia témáját szűkíteni lehetett volna.

Nem meglepő, hogy a hét tanulmányból öt a Tanácsköztársaság hatalmának vidéki megszilárdítására irányuló kísérletekkel foglalkozik, hiszen ezzel kapcsolatban született korábban a legtöbb propagandisztikus, a történelemhamisítástól sem távol álló kiadvány. Azaz, ebben a kérdésben ütközünk a legtöbbet helyreigazítani, pontosítani való megállapításokba, sok esetben olyanokba, amelyek közhelyszerűen beépültek a közgondolkodásba is. Egy tanulmány foglalkozik a román megszállással, egy másik pedig a fehér különítményesek kegyetlenkedéseivel.

E néhány tanulmányból is markáns kép rajzolódik ki, amely a tanács hatalom tanácsstalanságát mutatja a vidék szembenállásával. A március 21-i hatalomátvétel után az egyes vidéki központokban alig akadt elkötelezett kommunista, aki a helyi direktóriumokban a központi elvárásoknak megfelelő politikát folytatott volna. Sok esetben nem csak szociáldemokrata politikusok, hanem a korábbi polgári közigazgatás emberei kerültek/maradtak vezető pozícióban. A forгатókönyv szinte mindenhol közel azonos. Miután ezek a

² Erről részletesen lásd: NAGY Szabolcs: Az 1919. évi román megszállás Veszprémben. = Veszprémi Szemle 12 (2011) 19. sz. 29–38.

tények világossá váltak a fővárosban, megindultak a politikai biztosok és a terrorcsoportok (magukat nevezték így), hogy „megfelelő” irányba tereljék a folyamatokat. Ennek lettek következményei a vérengzések. Ezeket aztán (kis fáziskéséssel, miután a kellőnek és megfelelőnek ítélt erőszak lezajlott) megpróbálta kordában tartani a felső vezetés, de jól kirajzolódik, hogy szélesebb társadalmi bázis híján sem a terror, sem az erőszak megzabolázása nem vezethetett eredményre. Nagyjából ennyi, amit általánosságban elmondhatunk a tanulmányok alapján. De legalább annyira érdekesek a különbségek, az egy-egy nagyon különböző adottságokkal rendelkező város, terület (a püspöki székhely Veszprém és az ipari központ Miskolc/Diósgyőr) között megmutató eltérések.

Veszprém tökéletes mintaterepe a fent vázolt sémának. A kötet szerkesztője, *Nagy Szabolcs* tanulmányában a város korabeli helyzetének felvázolása után, nyomon követhetjük a vezetőcseréket, illetve eleinte inkább a cserék hiányát, majd a fővárosból érkező terrorcsapatok ténykedését.³ A város speciális helyzetéből adódóan (püspöki székhely) különös figyelmet érdemel a kömmün egyházzal való viszonya, illetve a klérus reakciója. *Nagy Szabolcs* megállapítása szerint a városban és a megyében tapasztalható ellenforradalmi megmozdulások nem köthetőek a katolikus egyházhoz. Ezeknek a megmozdulásoknak egészen más motivációjuk volt. Az ún. devecseri ellenforradalom „bázisát [...] az alacsonyabb sorú helyi földművesek, kézművesek alkották”. A veszprémi „asszonylázadás” során is a városi elszegényedett munkásrétegek lázadtak fel. Látható tehát, hogy a Tanácsköztársaság társadalmi bázisát, illetve tevékeny ellenfeleit tekintve is a korábban sulykolt megállapítások felülvizsgálatra szorulnak.

Szűts István Gergely egészen más terepen vizsgálja az eseményeket. Miskolc és Diósgyőr Veszprémtől jelentősen eltérő adottságokkal rendelkezett, hiszen már ekkor ipari (kereskedelmi) központok, lakosságuk túlnyomó része gyári munkásként vagy a kisiparosként dolgozott. A széles társadalomtörténeti háttér, és a regionális településhierarchia viszonyrendszerének felvázolásával a szerző biztos alapot teremt a későbbi folyamatok megértéséhez. E két településen ugyanis, ahogy ezt már említettük, több összetevővel kell számolni. A háború végeztével menekülők tömegei érkeztek a városba, akiknek ellátása a korszakban végig komoly nehézségeket okozott, másrészt a cseh megszállás a kezdetektől valós veszélyt jelentett. A márciusi hatalomváltás itt sem járt azonnali és teljes körű személycserékkel. Ennek *Szűts* megállapítása szerint „legfőbb oka a városi baloldal erőviszonyaiban keresendő. Sem Miskolcon, sem pedig Diósgyőrben nem lett meghatározó a kommunisták szerepe...” Nem tartható fenn tehát a korábbi toposz, miszerint Diósgyőr a kommuniz-

³ Döbbenetes részlet a Cserny-csoport beavatási szertartása. A kérdésekre „Meg tudod-e ölni édesanyádat?”, „Meg tudod-e ölni édesatyádat” a jelöltnek igennel kellett felelni. (15.)

mus bástyája volt 1919-ben. A jól szervezett, mérsékelt szociáldemokrata munkásság meglehetősen passzívnak mutatkozott a kommunista tanok iránt. A kommün időszaka, legalábbis az ország más területeihez képest, viszonylagos nyugalomban múlt el. A helyzetet bonyolította a rövid májusi cseh, majd a román megszállás, de a legsúlyosabb problémát mindvégig „a közellátás katasztrofális állapota okozta”.

A Tiszántúlon, legalábbis ami a nyugalmat illeti, egészen másként alakultak az események. *Kerepeszki Róbert*, aki ennek a tágabb területnek az 1919-es történetét dolgozta fel, részletesen elemzi, hogyan „fejlődött kegyetlen fizikai erőszakká” a vörös terror. Számos eset elősorolásával világítja meg a terror különböző fázisait, módozatait, a forradalmi törvényszékek működésétől, a túszedéseken keresztül, a véres atrocitásokig. A szerző kiemeli, hogy az egyébként is nehéz egzisztenciális helyzetben lévő lakosságot a rekvirálások még kétségbe ejtőbb állapotba taszították, ami elkeseredett ellenállást váltott ki a térségben. Ennek letörésére érkeztek aztán a máshonnan is jól ismert terrorcsapatok. Áldozataik számának pontos meghatározására nem vállalkozik a szerző. Váry Albert egész országra vonatkozó adatait⁴ ismertetve rámutat azok bizonyos hiányosságaira, tájékoztató jellegűnek azonban elfogadja őket (590 haláleset). Az mindenesetre biztos, hogy a legtöbb áldozattal a Tiszántúlon számolhatunk, annak ellenére, hogy a román megszállás miatt ezen a területen a terrorcsapatok csupán bő egy hónapig tevékenykedhettek. A szerző ennek okait abban látja, hogy az alapvetően vallásos, a rekvirálásokkal reménytelen helyzetbe hozott parasztság körében bontakozott ki gyorsan és magától értetődően ellenállás a kommunista uralommal szemben. Az ellenforradalmi erők viszonylagos közelsége pedig erősíthette ezt az ellenállást.

A kötet negyedik, *Krisch András* által írt tanulmánya ismét a Dunántúltra vezeti az olvasót. A soproni gazdapolgárok (szőlőművelő kisbirtokosok) tüntetése kapcsán nagyon pontosan megmutatkozik, hogy a felülről jövő, átgondolatlan (és tegyük hozzá: nem direkt politikai indíttatású) „világjobbító” szándékok mennyire távol álltak a hétköznapi tapasztalatoktól. A Tanácsköztársaság szesztilalmat hirdető rendelete ugyanis, a borkereskedelemről élő rétegek teljes ellehetetlenülését okozta.⁵ Ez természetesen komoly elégedetlenséget szült, ami az említett tüntetésben öltött testet. A megmozdulásnak a vöröskatonák sortüze vetett véget. Az eseménysor jól példázza a tanácshatalom helyi érdekekkel, életlehetőségekkel szembeni érzéketlenségét, amely révén egy alapvetően nem politikai irányultságú elégedetlenséget fordított egyértelműen politikai irányba. A soproni helyzetet különlegessé tette a német nemzetiségi mozgalom feléledése, amelynek egyik vezetője, Zsombor

⁴ Váry Albert: *A vörös uralom áldozatai Magyarországon*. Bp., 1993.

⁵ Ez néha komikusan naiv jelszavakban öltött testet: „Aki szeszes italt iszik, az ellensége a Tanácsköztársaságnak!”

Géza (akinek sajátos politikai pályája is kirajzolódik a tanulmányban) fontos szerepet játszhatott a tüntetés megszervezésében.

Gottfried Barna egy 1970-ben fellelt és a vörös terror csendőráldozatait tartalmazó kézirat kapcsán a szatmárcsekei és püspökladányi eseményeket vizsgálta meg. Mindkét esetben a fő mozgatórugó a román támadás, illetve annak a híre volt. 1919 áprilisában a keleti országrészben ugyanis már a román előrenyomulás hírére megingott a vörös hatalom. Mivel a forradalmak ellenére a közigazgatás folyamatosan működött, gyorsan visszarázódott a korábbi kerékvágásba az élet. Ennek köszönhető, hogy Szatmárcséken az újra működni kezdő csendőrség a faluban tevékenykedő két kommunistát rövid időre le is tartóztata. Mivel azonban nem követtek el semmilyen bűncselekményt, elengedték őket. (Egy későbbi csendőrségi vizsgálat „tapintatlannak” és „szabálytalannak” minősítette a letartóztatást.) A kommunárdok menekülése azonban gyorsabb volt, mint a románok bevonulása, így amíg ténylegesen megérkezett a megszálló hadsereg, maradt idő, hogy a beregszászi direktórium fegyvereket küldjön az „ellenforradalom” leverésére. A megtámadott csendőrlaktanyában három embert lőttek agyon, egy negyediket elhurcoltak a faluból, akit végül felakasztottak. Az utóbb Püspökladányban kivégzett csendőrök a menekülés közben fosztogató, rablásba kezdő vörös katonákat lefegyverezték, letartóztattak.

A tanulmányban idézett kézirat utóélete is érdekes. A szöveg kapcsán fél évszázaddal az események után, a szocialista rendszer fontosnak tartotta az ügy kivizsgálását. A kádári diktatúra elrendelte, hogy a kéziratban említett, ki nem végzett csendőröket fel kellett kutatni.

A következő tanulmányban *Bene János* Nyíregyháza román megszállásának szomorú leltárát készíti el. A rendkívül adatgazdag, szinte önálló forrásértékkel bíró tanulmány részletesen elősorolja a város által elszenvedett károkat. 1919. április 27-én vonult be román hadsereg Nyíregyházára, és eleinte, mint a kommunista hatalom előzői, nem is részesültek kifejezetten kedvezőtlen fogadtatásban. Nem kellett azonban sok idő, hogy kiderüljön, a román hadsereg elsődleges tevékenysége a megszállt területek módszeres kirablása lett. Nyíregyházán a román megszállás 10 és fél hónapja alatt több mint 54 millió korona értékű kár keletkezett, és nem mellékesen 8 ember esett áldozatul.

A kötet zárásaként *Cseh Géza* a korábbi tanulmányokban már érintőlegesen (a vörös terror ellenhatásaként) előkerült fehérterror brutalitását mutatja be Szolnok példáján. A Tisza-parti városban szintén a román előrenyomulás változtatta meg a hatalmi viszonyokat. Május elején a visszavonuló Vörös Hadsereg nyomában egy jobbára katonatisztekkel álló felkelőcsoport vette át a hatalmat, amely rögtön megszervezte a Fehér Gárdát. A kommün számára létfontosságú szolnoki hídfőt viszont május 3-án visszafoglalta a Vörös Hadsereg. A harcok után több fehérgárdistát, ellenforradalmárt a nyílt utcán

agyonlőttek, 22 másik személyt Szamuely Tibor törvényszéke ítelt halálra. Az ítéleteket végrehajtották, jó néhányat brutális kegyetlenséggel. Egyes elítélteknek „két oldalról az álla alatt egyszerre sütötték el a puskát és élvezték, hogy a szerencsétlennek valósággal lerobbantották a fejét a lövedékek.” (98.) Ráadásul a kivégzettek között számos olyan is akadt (több esetet is bemutat a szerző), akinek lényegében semmi köze nem volt a Fehér Gárdához, vagy az ellenforradalmi megmozdulásokhoz.⁶ A kommün összeomlása után, szinte pontosan egy évvel az említett események után következett a megtorlás. Fehér különítményesek érkeztek a városba, és megkezdődött az atrocitások sorozata. Ezek egy része kifejezetten antiszemita irányultságú volt, de súlyosan bántalmaztak velük egyet nem értő (katolikus és református) egyházi személyiségeket is. Mintegy 80 embert tartóztattak le, akik közül többeket megkínnoztak, egyesek belehaltak a sérüléseikbe.⁷ A különítményesek végül Abonyba hurcoltak 18 vagy 19 személyt (az adatok nem egyértelműek), akiket előre megfontolt módon meggyilkoltak. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy ez a szám nagyjából megegyezik a vörös terror helyi áldozatainak a számával, azaz a gyilkosságok bosszú jellege egyértelműnek tűnik. A tanulmányban az atrocitások bemutatásán túl megismerkedhetünk az események egyik főszereplőjének, Scheftsik Györgynek a pályafutásával a szolnoki banktisztviselői állásától a különítményesként elkövetett kegyetlenkedésein keresztül argentinai emigrációjáig.

A kötet valamennyi, a kérdést érintő szerzőjével egyetemben Cseh Géza is a vörös terror brutalitásának hasonlóan kegyetlen ellenhatásaként értelmezi a fehérterrort. Ez utóbbi az előbbi pontos ismerete, feltárása nélkül nem érthető, nem magyarázható meg. A tanulmányokban bemutatott példák alapján mindenképpen egyetérthetünk a kötet előszavának megállapításával, miszerint a fehérterror „éppúgy nélkülözte a széles társadalmi támogatottságot, mint a korábbi időszak eseményei.”

Végezetül néhány szót kell szólnunk a korszak, a *téma kutatásának forrásairól*. Említettük már, hogy az utóbbi időben nem született túl sok feldolgozás, így lényegében alap kutatásokkal kell kezdeni az események feltárását. A kötet tanulmányai azt mutatják, hogy leginkább egyes szereplők későbbi emlékirataira, visszaemlékezéseire támaszkodtak a szerzők. Ezek forrásértéke persze meglehetősen viszonylagos, hiszen például egy olyan egyszerű kérdésben, mint hogy 1919. április 24-én Hajdúszoboszlón a helyi vezetők kivégzésénél jelen volt-e Bóhm Vilmos vagy sem, nem lehet biztos választ adni.

⁶ Kivégezték pl. a városban az apját kereső 16 éves Mellinger Izidort, továbbá egy vasúti detektívet, akit egy korábban lopáson ért vasutas jelentett fel, valamint egy halkereskedőt, aki ugyan fehér érzelmű volt, de politikai tevékenységet nem folytatott.

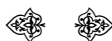
⁷ Különösen elgondolkodtató Háy Géza lapszerkesztő esete, akit már a vörösök is megakartak ölni. Sorsa végül a fehérek alatt teljesedett be. (104.)

Használhatók forrásként azok az újságok, amelyek ebben az időszakban jelentek meg — igaz, jobbára csak eseménytörténeti kérdésekben, vagy az országos és helyi hatalom döntéseinek tükrözőjeként. Felmerült forrásként a későbbi hazai és külföldi sajtó, amely különösen az eseményeket közvetlenül követő időszakban bőven tárgyalta a történéseket. Ezek azonban tendenciózusságuk miatt szintén alapos forráskritikát igényelnek.

Nem sokkal jobb a helyzet a levéltári források tekintetében sem. Közismert tény, hogy 1971-ben, az új levéltári struktúra bevezetésekor külön fondfőcsoportot (XVI.) kaptak a Tanácsköztársaság történetére vonatkozó fondok. A tapasztalatok szerint megyénként igen eltérő mennyiségű irat gyűlt össze ebben a fondfőcsoportban.⁸ Az mindenesetre jól mutatja a gyűjtés eredményességét, hasznosságát és felhasználhatóságát, hogy jelen kötetben mindössze két ízben hivatkoznak XVI. fondfőcsoportban található fondra. (62., 72.)

Sokkal erőteljesebben vannak jelen a hagyományos közigazgatási anyagok (pl. városi polgármesteri, vármegyei alispáni iratok), bár a kömmün időszakra vonatkozóan sok helyen (pl. Veszprém) erősen hiányosak, máshol (pl. Pápa) egyáltalán nem maradtak fenn. Végül széles forrásbázisát képezik a témának az 1919 utáni peranyagok. A peres iratok felhasználhatósága természetesen szintén sajátos forráskritikát követel. Ennek érdekében kiemelten fontos lenne az ellenforradalmi idők ítélkezési gyakorlatának, peres eljárásainak, az ítélkezés alá vontak körének részletes feldolgozása. Ez persze csak az egyik olyan téma, ami még alapkutatásokra vár. Jelen kötet fontos lépést tett ezen az úton; remélhetőleg felhívja a figyelmet a kérdésre és megélelné az ezzel kapcsolatos kutatásokat.

PETRIK IVÁN

⁸ Vö. NAGY Szabolcs: Veszprém 1919. évi megszállása (A Tanácsköztársaság korának helyi forrásai). = Helytörténeti tanulmányok (Válogatás a Pápai Levéltári Napok előadásaiából). Pápa, 2011. 170–182.

SZERZŐINK

FA LILI ESZTER restaurátor (MNL VeML, Veszprém)

HUDI JÓZSEF történész, főlevéltáros (DREL, Pápa)

KÖBLÖS JÓZSEF történész, levéltáros (DREL, Pápa)

KÖNTÖS LÁSZLÓ református lelkész, gyűjteményi igazgató (DRETGy, Pápa)

S. LACKOVITS EMŐKE néprajzkutató (Veszprém)

PETRIK IVÁN levéltáros (MNL VeML, Pápai Fióklevéltár)

PONGRÁCZ JÓZSEF (1885–1963) teológiai tanár, könyvtáros (DREK, Pápa)

DREL = Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára

DRETGy = Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei

MNL VeML = A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára

* * *

Borító és tipográfia

MEZEI ZSOLT

Nyomdai munkák

OOK-Press Kft Nyomdaüzeme, Veszprém

Felelős vezető SZATHMÁRY ATTILA

2013

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

1. A kéziratokat lehetőleg számítógépen elkészítve, lemezen vagy e-mailhez csatolt fájlként *.doc, *.docx vagy *.rtf formátumban, valamint egy nyomtatott példányban postán a szerkesztőség címére kérjük eljuttatni. A szöveget balra zárva, formázás és tipografizálás nélkül írják, lábjegyzeteléshez használhatják a szövegszerkesztő program (Word) automatikus hivatkozás-szerkesztőjét. A beküldött fájl (lemez) vírusmentességét kérjük ellenőrizni!
2. A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más fájlokat, csak a közleményt, illetve, ha a közlemény több fájlból áll össze, akkor a fájlok a közlés sorrendjében következzenek a lemezen is.
3. Fotókat csak korlátozott számban tudunk közölni. A rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Az illusztrációkat kérjük beszámolni és egy külön lapon képjegyzéket csatolni a közleményhez.
4. A szövegben az évszázadokat — idézetek, címek kivételével — római számmal tüntessék fel.
5. Külön bibliográfiát ne készítsenek, a forrásanyagra és a szakirodalomra történő hivatkozásokat folyamatosan, a lábjegyzetekben helyezték el. A hivatkozásokban a szerző vezetéknevét kérjük csupa NAGYBETŰVEL szedni.
6. A hivatkozások formai szabályai:
 - *Egy szerző esetén: SZERZŐ: Cím. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatszám, sorozati szám.) Oldalszám.* Példa: BEDY Vince: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. (Győregyházmegye múltjából, 3.) 407.
 - *Több szerző esetén: A mű címe. Szerkesztő neve. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatszám, sorozati szám.) Oldalszám.* Példa: Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Főszerk. Kubinyi András. I. Pápa, 1994. 399.
 - *Tanulmány esetén: SZERZŐ(K): Cím = A tanulmánykötet címe. Szerkesztője. (Kiadás.) Kötetjelzés. Megjelenés helye, éve. (Sorozatszám, sorozati szám.) Oldalszám(ok).* Példa: BODOLAY Géza: Petőfi Pápán = „A kényes úrfi s a rongyos baka” Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról. Szerk. Mezei Zsolt. Pápa, 2001. 108–145.
 - *Folyóiratcikk esetén: A folyóiratcikk SZERZŐJE: Címe = A folyóirat címe évfolyama (éve), száma. Oldalszám tól-ig.* Példa: SZABÓ György: A Dunántúli Református Egyházkerület pápai Nagykönyvtárának története = Magyar Könyvszemle 102 (1986), 149–172.
 - *A jegyzetekben használható rövidítések:* Bp., köt., röv., jav., átdolg., kiad., s. a. r. (=sajtó alá rendezte), vö., uő., uo., i. m., jegyz., ld. (=lásd). Az Acta Papensiára az „AP” rövidítéssel hivatkozzanak.
7. A kézirathoz mellékeljenek max. egy oldal terjedelmű rezümét angol, német vagy magyar nyelven. Magyar nyelvű rezümé esetén a legfontosabb szakkifejezések idegen nyelvű megfelelőit kérjük megadni.
8. Szerzőink számára öt darab tiszteletpéldányt biztosítunk.

A szerkesztők.

ACTA PAPENSIA (AP)

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KÖZLEMÉNYEI
PUBLICATIONS BY THE CALVINIST COLLECTIONS OF PÁPA

ISSN 1587-6292

Főszerkesztő
Dr. Hudi József

Szerkesztő
Mezei Zsolt

Munkatársak
Dr. Köblös József, Kránitz Zsolt

Felelős kiadó
Köntös László gyűjteményi igazgató
Dunántúli Református Egyházkerület
Tudományos Gyűjteményei

Szerkesztőség
8500 Pápa, Március 15. tér 9.
Postafiók: 48. Tel/fax: (89) 324-240
e-mail: ref.lib@papacollege.hu

Megjelenik évente négy szám.
Egy szám ára: 500.- Ft
Megrendelhető és előfizethető a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj: 2000.- Ft / év

nka

E számunk kiadását a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

TARTALOM

KÖNTÖS LÁSZLÓ KÖSZÖNTÉSE (S. Lackovits Emőke) 143-147

MŰHELY

KÖNTÖS László: *Vallomás a Kollégiumról* 149-152

FA Lili Eszter: *Egy genfi antikva restaurálása a Pápai Református Gyűjtemények könyvtárából* (2. közlemény) 153-174

FORRÁSKÖZLÉS

KÖBLÖS József: *Bizonyáglevelék Páli Mihály lelkesi pályafutásának kezdetéről* 175-212

HUDI József: *Voyta Adolf visszaemlékezései IV.* (befejezés) 213-274

ÚJRAOLVASÓ

PONGRÁCZ József: *A pápai kollégium női pártfogói* 275-290

SZEMLE

NÉMETH Tibor: *„mások szegénységén segíthetni...” Ihász Lajos élete (1850-1908)* (Hudi József) 291-295

Vörös és fehér. A vörös és fehér uralom háttérháza — 1919 vidéken (Szerk. Nagy Szabolcs) (Petrik Iván) 295-301

Szerzőink